

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ А.С. МАКАРЕНКА
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Кучук А.М., Лабенська Л.Л.

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО.
ЧАСТИНА 2.**

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ББК 67.400

К 97

*Ухвалено до друку Вченою радою
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С.Макаренка 24 лютого 2025 р., протокол № 8*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Л.М. Добробог, доктор юридичних наук, професор (*Дніпровський державний університет внутрішніх справ*);

В.М. Пекарчук, доктор історичних наук, професор (*Пенітенціарна академія України*);

С.М. Перепьолкін, доктор юридичних наук, професор (*Університет митної справи та фінансів*).

АВТОРИ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ПОСІБНИКА:

Кучук А.М. – передмова, розділи 2, 3, 4, 5, 6, 7.

Лабенська Л.Л. – розділи 1, 8

Кучук А.М., Лабенська Л.Л.

К 97 Конституційне право. Частина 2 : навч.-метод. посіб. /
А.М. Кучук, Л.Л. Лабенська. – Одеса : Видавничий дім
"Гельветика", 2025. – 196 с.

ISBN 978-617-554-472-3

У посібнику детально досліджуються питання, пов'язані з виборами та референдумами, діяльністю органів державної влади, статусом глави держави, уряду та інших виконавчих органів, функціонуванням системи правосуддя, конституційним контролем, діяльністю прокуратури та місцевим самоврядуванням. Кожна тема супроводжується методичними рекомендаціями, списком додаткової літератури та відеоматеріалами для поглибленого вивчення.

Цей посібник стане помічником для студентів правничих спеціальностей, курсантів, викладачів та всіх, хто цікавиться конституційним правом.

УДК 67.400

ISBN 978-617-554-472-3

© СумДПУ, 2025

© УМСФ, 2025

© Кучук А.М., 2025

© Лабенська Л.Л., 2025

З М І С Т

Передмова	5
Розділ 1. Конституційне регулювання виборів та референдумів	8
1.1. Народовладдя. Безпосередня демократія	12
1.2. Виборче право	17
1.3. Виборчі системи	27
1.4. Референдум. Види референдумів	33
Глосарій	37
Контрольні запитання і завдання	38
Розділ 2. Представницькі органи державної влади	40
2.1. Інститут парламентаризму	42
2.2. Функції та повноваження парламентів	46
2.3. Організація та порядок роботи Верховної Ради України	52
2.4. Правовий статус депутата парламенту	57
Глосарій	63
Контрольні запитання і завдання	64
Розділ 3. Конституційний статус глави держави	66
3.1. Поняття і юридична природа інституту глави держави	68
3.2. Монарх, особливості його конституційно-правового статусу	74
3.3. Конституційна відповідальність глави держави. Імпічмент	78
3.4. Правовий статус Президента України	83
Глосарій	91
Контрольні запитання і завдання	92
Розділ 4. Конституційний статус уряду та інших органів виконавчої влади	94
4.1. Уряд, його місце в системі державної влади	98
4.2. Кабінет Міністрів України	102
4.3. Центральні органи виконавчої влади	106
4.4. Місцеві державні адміністрації	111
Глосарій	115
Контрольні запитання і завдання	116
Розділ 5. Правосуддя	117
5.1. Поняття судової влади	121
5.2. Система судоустрою	125

5.3. Правовий статус суддів в Україні	130
5.4. Вища рада правосуддя	133
5.5. Адвокатура та прокуратура в системі правосуддя	136
Глосарій	139
Контрольні запитання і завдання	140
Розділ 6. Конституційний контроль	141
6.1. Поняття конституційного контролю	145
6.2. Система конституційного контролю	148
6.3. Правовий статус Конституційного Суду України	151
6.4. Конституційна скарга	155
Глосарій	158
Контрольні запитання і завдання	159
Розділ 7. Конституційний статус прокуратури	160
7.1. Прокуратура в системі органів державної влади	164
7.2. Система та повноваження прокуратури	167
7.3. Акти органів прокуратури	169
7.4. Статус прокурора	171
Глосарій	173
Контрольні запитання і завдання	174
Розділ 8. Конституційні засади місцевого самоврядування	175
8.1. Поняття і юридична природа місцевого самоврядування	179
8.2. Основні моделі місцевого самоврядування	182
8.3. Загальна характеристика та основні принципи місцевого самоврядування в Україні	187
8.4. Система суб'єктів місцевого самоврядування	189
Глосарій	191
Контрольні запитання і завдання	192
Предметний покажчик	193

ПЕРЕДМОВА

Реформування правничої сфери в Україні спрямоване на оновлення системи підготовки правників, роблячи акцент на формуванні фахівців, які вміють застосовувати правові знання для забезпечення прав і свобод людини, відповідно до принципів правової держави.

Юридичний позитивізм, що панував в Україні до недавнього часу, продовжує впливати на юридичну практику та наукове мислення, незважаючи на те, що теоретичні засади українського права дедалі більше орієнтуються на природно-правові концепції. Юридичний позитивізм, обмежуючи право виключно позитивними нормами, утруднює розуміння і застосування таких ціннісних категорій, як справедливість, людська гідність та правова держава.

Наслідком такого розуміння права є те, що в більшості навчальних матеріалів з конституційного права Конституцію розглядають виключно як формальний закон, ігноруючи її глибокий зміст та цінності. Це призводить до того, що студенти вивчають не конституційне право як систему цінностей і принципів, а лише тексти Конституції та органічних законів (щодо останніх – це доти, доки Конституційний Суд України не визнає нормативний акт неконституційним; типовим прикладом є вивчення до недавнього часу теми народовладдя, зокрема, через призму Закону України «Про всеукраїнський референдум», який згодом було визнано неконституційним. Тобто студенти вивчали норми, як приклад конституційного права, а ці норми були визнані неконституційними, тобто такими, що не відповідають Конституції).

Хоча вивчення законодавства є необхідним, воно має здійснюватися в контексті конституційних цінностей і норм. Такий підхід дозволить майбутнім правникам краще розуміти, чому певні закони визнаються неконституційними, оскільки вони вже будуть знайомі з потенційними суперечностями між законом і Конституцією. Правники повинні вчитися критично мислити і аналізувати законодавство, а не сліпо йому підкорятися. З появою інституту

конституційної скарги стало очевидним, що навіть закони можуть бути оскаржені, якщо вони порушують фундаментальні права і свободи. Роль правника полягає не лише у формальному застосуванні законів, а й у їхньому аналізі та оцінці з погляду конституційних принципів.

Закони не є догмою, а підлягають аналізу та оцінці. Запровадження інституту конституційної скарги свідчить про те, що правнича наука і практика розвиваються. Правнича освіта повинна відповідати цим змінам і готувати правників, які будуть здатні захищати права і свободи людини, особливо у випадках, коли ці права і свободи порушуються законом.

На відміну від прихильників юридичного позитивізму, для правника, який дотримується природно-правових принципів, оскарження закону є цілком логічним кроком. Адже якщо закон суперечить принципам справедливості, він втрачає свою юридичну силу. Такий правник розуміє, що законність (у випадку наявності закону, що не відповідає вимогам верховенства права) не є синонімом справедливості, а обмеження людських прав не може бути виправдане лише формальною наявністю закону. Правник, який вивчав природне право, розуміє, що закон має служити інтересам людини і суспільства, а не бути самоціллю. Тому для нього оскарження несправедливого закону є не лише правом, а й обов'язком.

Вищезазначене свідчить про те, що юриспруденція потребує кардинальних змін. Зокрема, необхідно переосмислити підходи до підготовки правників, зробивши акцент на вивченні правових цінностей. Саме конституційне право в цьому контексті відіграє ключову роль.

Крім того, конституційне право традиційно розглядалось як одна з багатьох галузей права, хоча насправді воно є фундаментом правової системи. Такий підхід, підсилений акцентом на формальних нормах законів, а не на глибинних конституційних цінностях, спотворив наше розуміння конституційного права. Такий підхід, поєднаний з надмірним акцентом на формальних нормах законів, призводив до того, що

конституційні норми сприймалися як абстрактні положення, які потребують обов'язкового «конкретизації» в законах.

Головною метою створення посібника було подати складний матеріал у доступній формі, щоб студенти могли легко зрозуміти основи конституційного права. Автори прагнули створити посібник, який би допоміг студентам освоїти конституційне право без зайвих складнощів, зробивши його зрозумілим і цікавим.

Посібник має на меті не лише передати знання, але й стимулювати критичне мислення студентів, заохочуючи їх до самостійних роздумів над актуальними питаннями конституційного права.

Закони, на які посилається посібник, слугують своєрідним тестом для перевірки того, наскільки послідовно конституційні принципи враховуються при ухваленні конкретних нормативних актів. Посібник пропонує студентам не просто ознайомитися із законами, а й проаналізувати їх з погляду відповідності Конституції. Це дозволяє розвивати навички юридичного аналізу та критичного мислення.

На початку кожної теми подається малюнок, створений штучним інтелектом, що відображає сутнісний аспект теми або окремий аспект теми. При цьому автори свідомо залишили усі створені малюнки, хоча окремі з них мають певні вади (помилки), сподіваючись, що ці помилки будуть помічені й здобувачами вищої освіти.

Вельми вдячні за Ваші побажання, пропозиції, зауваження щодо основних положень посібника, які Ви можете залишити за наступним посиланням:

РОЗДІЛ 1. КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИБОРІВ ТА РЕФЕРЕНДУМІВ

Народовладдя. Безпосередня демократія.

Виборче право. Класифікація виборів.

Виборчі системи.

Референдум. Види референдумів.

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (Recraft)

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) назвати 2 форми народовладдя;
- 2) охарактеризувати 3 основні форми безпосередньої демократії;
- 3) назвати та охарактеризувати 2 види виборчого права;
- 4) навести приклади різних видів виборів за 2 критеріями;
- 5) назвати 2 виборчі системи;
- 6) назвати як мінімум 1 ознаку, що відрізняє референдум від виборів.

Ключові терміни: абсентеїзм; вибори; виборче право; збори громадян; змішана виборча система; мажоритарна виборча система; місцевий референдум; місцеві вибори; повторні вибори; повторне голосування; пропорційна виборча система; референдум.

Опрацюйте наступне законодавство:

1. Конституція України (ст.5, розділ II).
2. Виборчий кодекс від 19 грудня 2019 року.
3. Про Центральну виборчу комісію від 30 червня 2004 року.
4. Про всеукраїнський референдум від 26 січня 2021 року.

Додаткова література до вивчення теми:

1. Стефанчук Р. О., Федоренко В. Л. Всеукраїнський референдум у системі референдної демократії: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 162 с. <https://ccu.gov.ua/library/referendum-u-systemi-konstytuciyanoi-demokratiyi>
2. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. 462 с.

Рекомендовані до перегляду відео:

1. Виборча механіка – принципи і стандарти демократичних виборів: <https://www.youtube.com/watch?v=eI54iPhPEFc>
2. Демократія «по-советські». Як проводили вибори в СРСР. <https://www.youtube.com/watch?v=LsK65XE0z2w>
3. Ірландський експеримент: чи можлива демократія без виборів? | DW Ukrainian <https://www.youtube.com/watch?v=ViwvEKipVcE>
4. Вибори в Румунії визнали несправедливими! Відомі махінації перемоги Джорджеску! Герасимчук <https://www.youtube.com/watch?v=4mt7pyfgz8Q>

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ:

1. Основна увага на конституційні цінності:

Слід усвідомити, що вибори та референдуми не лише регулюються юридичними нормами, а й базуються на фундаментальних конституційних цінностях, таких як демократія, верховенство права, справедливість і народний суверенітет.

Конституційне регулювання виборів та референдумів слід аналізувати через призму забезпечення балансу між правами громадян та ефективністю демократичних процедур.

2. Проблемні аспекти:

Особливу увагу варто приділити проблемам реалізації виборчого права, зокрема питанням забезпечення рівного доступу до виборів усіх громадян, незалежно від соціального статусу чи місця проживання.

Розглянути складнощі у визначенні легітимності референдумів та механізми запобігання їх маніпулятивному використанню.

3. Взаємозв'язок з міжнародними стандартами:

Вивчення міжнародних стандартів у сфері виборчого права та їх імплементація у національну правову систему є важливим аспектом для розуміння транснаціональних процесів у цій галузі.

Аналіз документів, таких як Керівні принципи ОБСЄ та рекомендації Венеційської комісії, допоможе зрозуміти роль міжнародного права в розвитку виборчих процедур.

4. Компаративний підхід:

Зверніть увагу на порівняльний аналіз виборчих систем різних держав, що дозволяє оцінити переваги і недоліки різних моделей виборів та референдумів.

Особливий інтерес викликають моделі країн, де референдуми застосовуються для прийняття важливих політичних рішень.

5. Конституційно-правова практика:

Зверніть увагу на роль судових органів у захисті виборчих прав громадян.

6. Інтеграція знань:

Аналізуйте виборче право в контексті загальної системи конституційного права, враховуючи зв'язок з іншими його інститутами, такими як людські права та конституційний лад.

Розуміння взаємозв'язку конституційного та виборчого права сприятиме глибшому усвідомленню значення цих інститутів для національного права.

1.1. НАРОДОВЛАДДЯ. БЕЗПОСЕРЕДНЯ ДЕМОКРАТІЯ

Методичні рекомендації

1. Народовладдя та його значення:

Доцільно розуміти народовладдя як основу демократичного устрою держави, де народ виступає джерелом влади. Особливу увагу слід звернути на конституційне закріплення принципу народного суверенітету в Конституції України та міжнародних правових актах.

2. Форми безпосередньої демократії: аналізуйте основні форми безпосередньої демократії: вибори, референдуми, народні ініціативи, громадські обговорення. Розгляньте, як ці інструменти реалізують право громадян брати участь в управлінні державними справами.

3. Конституційні цінності безпосередньої демократії: Зосередьте увагу на тому, як вибори та референдуми забезпечують демократичні принципи, такі як легітимність, прозорість, участь громадян та відповідальність влади. Визначте роль безпосередньої демократії у зміцненні зв'язку між громадянами та органами державної влади.

4. Проблемні аспекти: Зверніть увагу на виклики, пов'язані з реалізацією форм безпосередньої демократії, такі як маніпуляції громадською думкою, низька явка виборців чи ризики популізму. Розгляньте, як технології впливають на організацію виборів і референдумів у сучасному суспільстві.

Народовладдя —

це принцип демократичного устрою, відповідно до якого народ є єдиним джерелом публічної влади, здійснює її безпосередньо або через обрані ним органи. Це означає, що суверенітет належить народу, і будь-яка діяльність державних органів та посадових осіб повинна базуватися на волевиявленні громадян. Народовладдя передбачає участь громадян у прийнятті рішень, як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях, через вибори, референдуми, громадські обговорення та інші механізми прямої демократії.

Демократія та народовладдя – взаємопов'язані концепти, які визначають організацію державної влади в суспільстві, однак вони мають різні акценти:

1. Народовладдя як основа демократії :

Народовладдя є фундаментальним принципом, на якому базується демократичний устрій. Воно підкреслює, що саме народ є джерелом влади, який реалізує свою волю як безпосередньо (через референдуми, народні ініціативи), так і опосередковано (через обраних представників).

2. Демократія як форма реалізації народовладдя :

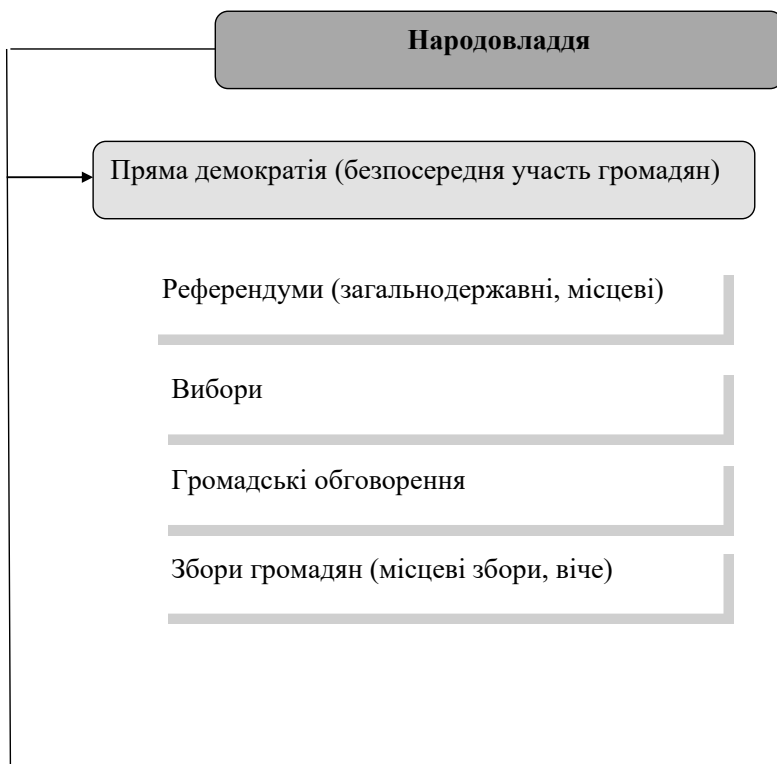
Демократія визначає механізми та процедури, за допомогою яких народовладдя втілюється в життя. Це може бути пряма демократія (референдуми, збори громадян) або представницька демократія (вибори органів влади). Демократія забезпечує, щоб воля народу стала основою для ухвалення рішень у суспільстві.

3. Спільна ціль – забезпечення участі громадян :

І демократія, і народовладдя спрямовані на залучення громадян до управління державою. У демократичних суспільствах народовладдя є більш інклюзивним та організованим завдяки механізмам захисту прав меншин, підзвітності органів влади та забезпеченню рівного доступу до процесів прийняття рішень.

4. Народовладдя як аксіологічна основа, демократія як правовий інструмент :

Народовладдя відображає ідею суверенітету народу як цінність. Демократія ж окреслює конкретні правила, інститути та процедури, що дозволяють цю цінність реалізувати у правовій державі.

Непряма демократія (участь через представників)

Діяльність обраних органів (парламент,
місцеві ради)

Пряма демократія передбачає, що громадяни безпосередньо беруть участь у процесі ухвалення рішень, впливаючи на них через референдуми, ініціативи чи громадські обговорення.

Непряма демократія реалізується через обраних представників, які ухвалюють рішення від імені громадян. Цей процес включає вибори та контроль за діяльністю представницьких органів.

Стаття 5. Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

{Офіційне тлумачення положення частини другої статті 5 див. в Рішеннях Конституційного Суду № 6-пн/2005 від 05.10.2005, № 6-пн/2008 від 16.04.2008}

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

{Офіційне тлумачення положення частини третьої статті 5 див. в Рішеннях Конституційного Суду № 6-пн/2005 від 05.10.2005, № 6-пн/2008 від 16.04.2008}

Ніхто не може узурпувати державну владу.

{Офіційне тлумачення положення частини четвертої статті 5 див. в Рішенні Конституційного Суду № 6-пн/2005 від 05.10.2005}

Стаття 69. Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

{Офіційне тлумачення положень статті 69 див. в Рішенні Конституційного Суду № 6-пн/2008 від 16.04.2008}

Для громадян для ефективного функціонування прямої демократії мають бути властиві:

- політична освіченість: громадяни мають розуміти суть питань, що виносяться на голосування, і володіти базовими знаннями про політичну систему;
- активність: для успішного функціонування прямої демократії потрібна висока зацікавленість громадян у політичних процесах;
- відповідальність: громадяни повинні усвідомлювати наслідки своїх рішень;
- готовність до участі: демократичні процеси потребують залучення великої кількості людей, що вимагає часу та зусиль.

Обмеження та виклики:

- можливі маніпуляції: без належного контролю можуть виникати ризики впливу на громадську думку з боку зацікавлених груп;
- складність великих суспільств: у великих державах реалізація прямої демократії потребує значних ресурсів і часу;
- конфлікти інтересів: розмаїття думок може призводити до розколів у суспільстві;
- пряма демократія потребує не лише ефективних механізмів, але й активного, відповідального та освіченого громадянина.

1.2. ВИБОРЧЕ ПРАВО

Методичні рекомендації

1. Розуміння сутності виборчого права:

- зверніть увагу на виборче право як систему норм, що регулюють порядок організації та проведення виборів.
- визначте, як виборче право забезпечує реалізацію принципу народовладдя через представницьку демократію.

2. Принципи виборчого права:

- ознайомтеся з основними принципами виборчого права, закріпленими в Конституції України та міжнародних стандартах:
- загальність виборчого права;
- рівність виборчих прав;
- пряме виборче право;
- таємниця голосування;
- добровільність участі у виборах.

3. Виборчі системи :

Зверніть увагу на існування різних виборчих систем (детально це питання ви розгляньте, вивчаючи наступне питання).

4. Проблемні аспекти виборчого процесу:

- розгляньте виклики, пов'язані з виборчими системами, зокрема:
- маніпуляції під час виборів (фальсифікації, підкуп виборців);
- низька виборча активність;
- використання адміністративного ресурсу.

5. Глобальні тренди :

- вивчіть вплив цифрових технологій на виборчий процес (електронне голосування, кібербезпека);
- дослідіть роль соціальних мереж і мас-медіа у формуванні виборчої поведінки громадян.

ВИБОРЧЕ ПРАВО

Активне виборче право:

це право громадян брати участь у виборах як виборці, тобто голосувати за кандидатів на виборні посади.

Основні характеристики:

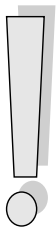
- реалізується під час виборчого процесу через голосування;
- закріплює право кожного громадянина обирати своїх представників у органи державної влади або місцевого самоврядування

Пасивне виборче право:

це право громадян бути обраними на виборні посади, тобто виступати кандидатами на виборах.

Основні характеристики:

- реалізується через висування кандидатури на виборах;
- закріплює можливість громадян претендувати на посади в органах державної влади або місцевого самоврядування.

Активне виборче право забезпечує громадянам можливість обирати представників, тоді як пасивне виборче право – можливість стати обраним. Обидва аспекти виборчого права є невід’ємними складовими демократичної виборчої системи, що гарантують участь громадян у формуванні органів влади.

Принципи виборчого права (загальні для демократичних систем)

1. Загальність виборчого права :

Усі громадяни, які досягли встановленого віку, мають право голосувати незалежно від статі, раси, релігії, соціального статусу чи інших ознак

2. Рівність виборчого права :

Кожен виборець має один голос, і всі голоси мають рівну вагу, незалежно від соціального становища чи місця проживання чи інших ознак

3. Пряме виборче право :

Виборці голосують безпосередньо за кандидатів або партії, без посередників чи проміжних етапів.

На виборах Президента США застосовується непрямий механізм виборів, який відрізняється від прямого голосування, поширеного в інших демократичних державах. Громадяни США голосують не безпосередньо за кандидатів у Президенти, а за виборників (членів Колегії виборників), які представляють їхній штат.

4. Вільні вибори:

Процес виборів має бути вільним від будь-якого тиску, залякування чи маніпуляцій, як з боку держави, так і інших суб'єктів.

5. Таємність голосування:

Забезпечується конфіденційність виборчого вибору, щоб уникнути тиску чи переслідування

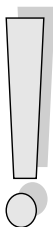
6. Добровільність участі у виборах:

Громадяни мають право голосувати, але це не є обов'язком; участь у виборах має бути вільною від примусу.

Абсентеїзм – це явище в політичному та соціальному житті, яке характеризується свідомою або вимушеною неучастью громадян у голосуванні на виборах, референдумах чи інших формах демократичного волевиявлення.

Характеристики абсентеїзму:

- 1. Свідома неучасть:** Виборці ухиляються від голосування через: недовіру до політичної системи чи виборчих процедур; відсутність симпатії до будь-якого з кандидатів чи політичних партій; невіру в можливість змін через вибори.
- 2. Вимушена неучасть:** Громадяни не беруть участь у виборах через: фізичну неможливість (відсутність доступу до виборчих дільниць, хвороба, перебування за межами країни); організаційні перешкоди (складна процедура реєстрації виборців, обмеження у виборчому праві).

У демократичних суспільствах принцип добровільності виборів зазвичай переважає, тому абсентеїзм здебільшого не підлягає покаранню. Водночас у державах із обов'язковим голосуванням невиконання цього обов'язку може тягнути за собою правові наслідки.

7. Періодичність виборів:

Вибори мають проводитися через регулярні проміжки часу, щоб забезпечити оновлення органів влади відповідно до волевиявлення громадян.

7. Прозорість виборчого процесу:

Вибори повинні проводитися відкрито, із забезпеченням доступу спостерігачів та громадськості до контролю над їх проведенням.

Цензові та додаткові вимоги у виборчому праві

Цензові та додаткові вимоги у виборчому праві – це обмеження або критерії, які визначають можливість громадян реалізувати своє право голосу (активне виборче право) або бути обраним (пасивне виборче право). Такі вимоги спрямовані на забезпечення відповідності виборців чи кандидатів певним соціальним, правовим чи політичним стандартам.

Основні види цензів

1. Ценз віку :

Встановлює мінімальний вік для участі у виборах:

- для виборців : зазвичай 18 років (у деяких країнах – 16).
- для кандидатів: варіюється залежно від виборчої посади (наприклад, у США: 25 років для Конгресу, 35 років для Президента).

2. Ценз громадянства :

Обмежує право голосу і балотування лише для громадян країни.

- У деяких випадках дозволяється участь іноземців на місцевих виборах, якщо вони мають постійне проживання.

3. Ценз осілості :

Вимагає проживання на території держави чи виборчого округу протягом визначеного періоду часу перед виборами.

4. Ценз дієздатності :

Обмежує право голосу для осіб, визнаних недієздатними через психічні розлади або інші причини.

5. Ценз судимості :

Позбавляє права голосу осіб, які відбувають покарання за скоєння тяжких злочинів або мають непогашену судимість.

Додаткові вимоги

1. Рівень освіти :

У минулому в деяких країнах була вимога щодо мінімального рівня освіти для кандидатів (наприклад, грамотність). У сучасних демократіях це рідкість.

2. Майновий ценз :

Вимагає володіння певним рівнем майна або сплати податків. Цей критерій майже зник у сучасних виборчих системах через його дискримінаційний характер.

3. Професійні вимоги :

Наприклад, у деяких країнах кандидатами в судді чи члени парламенту можуть бути лише особи з юридичною освітою або певним досвідом роботи.

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИБОРІВ

Вибори класифікуються за різними критеріями залежно від їхньої мети, рівня, процедури проведення, суб'єктів участі тощо. Основні види виборів такі:

1. За територіальним критерієм:

Загальнодержавні :

- Охоплюють всю країну.
- Мета: обрання центральних органів влади (парламенту, президента).

Регіональні :

- Проводяться на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць.
- Мета: обрання регіональних органів влади (губернаторів, регіональних рад).

Місцеві :

- Зосереджені на виборах до місцевих органів самоврядування (мерів, місцевих рад).

2. За посадою, на яку обирають:

- вибори глави держави
- парламентські (обрання членів парламенту (нижньої, верхньої або обох палат).
- вибори представників органів місцевого самоврядування (депутатів рад, голів громад);
- вибори судів (в деяких країнах (наприклад, Швейцарія) громадяни обирають суддів).

3. За черговістю проведення:

Чергові :

- Проводяться у встановлені законом строки.
- Приклад: чергові парламентські вибори.

Позачергові :

- Проводяться у разі дострокового припинення повноважень органу або посадової особи.
- Приклад: позачергові вибори парламенту у разі його розпуску.

Повторні :

- Призначаються, якщо вибори були визнані недійсними або не відбулися.

Довибори :

- Організуються для заміщення вакантних мандатів у разі їхньої дострокової втрати.

Класифікація виборів допомагає зрозуміти різноманіття форм народовладдя та механізмів демократичного волевиявлення. Кожен вид виборів має свої особливості, що залежать від політичної системи та національних традицій.

Виборчий процес

Виборчий процес – це сукупність дій, процедур і заходів, спрямованих на організацію та проведення виборів для формування органів влади чи обрання посадових осіб. Виборчий процес забезпечує реалізацію активного та пасивного виборчого права, передбачає дотримання демократичних принципів і законодавчих норм.

Стадії виборчого процесу

1. Призначення виборів :

- Визначення дати виборів відповідно до закону чи рішення уповноваженого органу.
- Може бути передбачено законом для чергових виборів або ініційовано для позачергових чи повторних виборів.

2. Формування виборчих органів :

- Створення виборчих комісій на різних рівнях (центральных, територіальних, дільничних).
- Виборчі комісії відповідають за організацію та проведення виборів, підрахунок голосів і оголошення результатів.

3. Складання списків виборців :

- Виборчі органи формують реєстри виборців, уточнюють і публікують списки для перевірки.
- Громадяни мають право перевірити свої дані в списках і звернутися з вимогою про виправлення помилок.

4. Висування та реєстрація кандидатів :

- Політичні партії, громадські об'єднання чи окремі громадяни висувають кандидатів.
- Кандидати реєструються виборчими органами після подання необхідних документів і сплати виборчої застави (за наявності такої вимоги).

5. Передвиборна агітація :

- Кандидати та партії проводять кампанії, спрямовані на інформування виборців про свої програми.

- Агітація може включати публічні виступи, дебати, розповсюдження друкованих матеріалів тощо.

- Обмеження: Заборона агітації в день тиші (напередодні виборів) і в день голосування.

6. Голосування :

- Виборці реалізують своє право голосу, заповнюючи виборчий бюлетень на дільницях або за допомогою інших форм (електронне голосування, дострокове голосування тощо).

- Умови: забезпечення таємниці голосування та дотримання законності.

7. Підрахунок голосів і встановлення результатів :

- Виборчі комісії підраховують голоси, складають протоколи і передають результати до центрального виборчого органу.

- Результати виборів офіційно оголошуються та публікуються.

8. Офіційне оголошення результатів :

- Рішення про результати виборів оформлюється уповноваженим органом.

- Переможці виборів отримують відповідні посвідчення чи мандати.

9. Розв'язання виборчих спорів :

- У разі порушень у ході виборчого процесу учасники виборів можуть подавати скарги до суду чи виборчих комісій.

- Можливий перегляд або визнання результатів виборів недійсними у разі суттєвих порушень.

1.3. ВИБОРЧІ СИСТЕМИ.

Методичні рекомендації.

1. Розуміння виборчих систем: Ознайомтеся з поняттям «виборча система» як механізму розподілу мандатів між кандидатами або партіями за результатами голосування. Зверніть увагу на значення виборчих систем у забезпеченні представництва різних соціальних, політичних і культурних груп у владі.

2. Класифікація виборчих систем: Вивчіть основні типи виборчих систем: мажоритарну, пропорційну та змішану. Розгляньте їхні особливості, переваги й недоліки, звертаючи увагу на вплив кожної системи на політичний процес і стабільність держави.

3. Мажоритарна система: Проаналізуйте принципи дії мажоритарної системи: відносної більшості, абсолютної більшості та кваліфікованої більшості. Розгляньте приклади країн, де застосовуються різні види мажоритарної системи, та оцініть їхній вплив на політичну конкуренцію.

4. Пропорційна система: Зосередьтеся на механізмах розподілу місць у представницьких органах на основі голосів, отриманих політичними партіями. Вивчіть, як пропорційна система забезпечує представництво меншин і впливає на багатопартійність.

5. Змішана система: Ознайомтеся з поєднанням елементів мажоритарної та пропорційної систем у змішаних моделях. Розгляньте переваги змішаних систем у досягненні балансу між стабільністю й представництвом. представництво, стабільність уряду, підзвітність і стимулювання політичної конкуренції.

ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА

Мажоритарна виборча система – це тип виборчої системи, за якої обрання кандидатів відбувається на основі більшості голосів виборців. Ця система широко застосовується у різних країнах світу та має кілька видів залежно від способу підрахунку голосів.

Основні характеристики:

1. Принцип індивідуального представництва :
 - кандидати обираються у виборчих округах, які зазвичай є одномандатними.
 - виборці голосують за конкретного кандидата, а не за політичну партію.

2. Типи мажоритарної системи :

Система відносної більшості :

- переможцем стає кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів, навіть якщо це менше половини (50% + 1).
- застосовується, наприклад, у Великобританії, Канаді, США.

Система абсолютної більшості :

- для перемоги кандидат повинен отримати понад 50% голосів.
- якщо цього не відбувається в першому турі, проводиться другий тур голосування (Франція).

Система кваліфікованої більшості :

- механізм обрання кандидатів, при якому для перемоги необхідно отримати підтримку, що перевищує звичайну абсолютну більшість (50% + 1 голос). Зазвичай, ця система вимагає певного заздалегідь визначеного кваліфікованого відсотка голосів, наприклад, дві третини (2/3), три чверті (3/4) або інший спеціальний поріг.

3. Переваги мажоритарної системи :

- забезпечує персоніфіковане представництво виборців.
- зрозуміла для виборців через простий механізм голосування.

4. Недоліки мажоритарної системи :

- може призводити до недопредставленості меншин або політичних сил, які не отримали більшості голосів.
- у системі відносної більшості голоси, подані за інших кандидатів, фактично втрачаються.
- часто сприяє домінуванню двох основних політичних партій.

5. Сфера застосування :

- використовується в президентських і парламентських виборах, а також у виборах місцевих органів влади в багатьох країнах.

6. Ключові виклики :

- умови організації виборів в одномандатних округах потребують чіткого врегулювання, щоб уникнути маніпуляцій, таких як джеррімендерінг .
- залежність результатів від географічного розподілу виборців може створювати дисбаланс у представництві.

Джеррімендерінг (від англ. gerrymandering) — це маніпуляція межами виборчих округів із метою отримання переваги для певної політичної партії або групи під час виборів. Ця практика може викривляти результати виборів, змінюючи розподіл голосів між округами на користь однієї зі сторін.

Мажоритарна система є фундаментальною для демократичного процесу в багатьох державах, проте її ефективність і справедливість залежать від конкретного контексту і способу реалізації.

ПРОПОРЦІЙНА ВИБОРЧА СИСТЕМА

Пропорційна виборча система – це тип виборчої системи, за якої мандати в представницькому органі розподіляються пропорційно до кількості голосів, отриманих політичними партіями або виборчими блоками. Ця система спрямована на забезпечення максимально точного відображення політичних уподобань виборців.

Основні характеристики:

1. Принцип розподілу мандатів :

- виборці голосують за партії (списки кандидатів), а не за окремих осіб.
- мандати розподіляються між партіями відповідно до частки голосів, яку вони набрали.

2. Виборчий бар'єр :

- у багатьох країнах встановлюється мінімальний відсоток голосів (зазвичай 2–5%), який партія має набрати, щоб отримати мандати.
- це запобігає надмірній фрагментації парламенту.

3. Відкриті та закриті списки :

- Закриті списки: партія сама визначає порядок кандидатів у списку, і виборці голосують лише за партію.
- відкриті списки : Виборці можуть впливати на порядок кандидатів у списку, голосуючи за конкретних осіб у межах партії.

4. Методи розподілу мандатів :

- використовуються різні математичні формули, наприклад, метод Д'Ондта, Сент-Лагю чи Хеєра-Німейєра, для перетворення голосів на кількість мандатів.

5. Переваги:

- відображення волі виборців: забезпечує пропорційність між

відсотком голосів, отриманих партією, та кількістю отриманих мандатів.

- політичне представництво: сприяє участі дрібних партій та меншин у політичному процесі.

- плюралізм: формується багатопартійний парламент, що сприяє різноманітності думок.

6. Недоліки:

Фрагментація парламенту :

- часто призводить до формування нестабільних коаліцій через велику кількість партій у парламенті.

Послаблення зв'язку з виборцями :

- у системі закритих списків виборці не можуть обирати конкретних кандидатів.

Виборчий бар'єр :

- малі партії, які не подолали бар'єр, можуть залишитися без представництва, що може викликати невдоволення виборців.

Пропорційна виборча система є важливим інструментом забезпечення політичної справедливості, однак її ефективність залежить від конкретного контексту країни та способу впровадження.

ЗМІШАНА ВИБОРЧА СИСТЕМА

Змішана виборча система – це тип виборчої системи, яка поєднує елементи мажоритарної та пропорційної виборчих систем. Вона використовується для досягнення балансу між стабільністю представництва (характерною для мажоритарної системи) та пропорційністю, що дозволяє відобразити політичну багатоманітність.

Основні характеристики:

1. Дві паралельні складові :

- Мажоритарна складова: Частина депутатів обирається в

одномандатних округах за принципом більшості голосів.

- Пропорційна складова: Інша частина депутатів обирається за партійними списками на основі загальнодержавного голосування.

2. Розподіл місць:

- Місця в парламенті розподіляються між мажоритарними та пропорційними кандидатами в певній пропорції (наприклад, 50:50 або 60:40).

- Пропорційна частина може включати виборчий бар'єр для партій (наприклад, 5%).

3. Два голоси виборців :

- У більшості випадків виборці отримують два бюлетені: перший для голосування за кандидата в одномандатному окрузі (мажоритарний компонент). Другий для голосування за партію (пропорційний компонент).

4. Переваги:

Збалансоване представництво: поєднує переваги мажоритарної системи (зв'язок депутата з округом) та пропорційної (відображення волі виборців через партійні списки).

Зменшення фрагментації: уникнення надмірної кількості дрібних партій, які можуть ускладнювати формування уряду.

Гнучкість: можливість адаптації до потреб суспільства та політичної системи країни.

5. Недоліки:

Складність для виборців: вимагає розуміння двох окремих процедур голосування та розподілу мандатів.

Подвійна легітимність депутатів: депутати-мажоритарники можуть бути більш залежними від інтересів своїх округів, тоді як депутати за списками – від партійного керівництва.

Змішана виборча система є компромісом між мажоритарною та пропорційною системами, забезпечуючи представництво як на індивідуальному, так і на партійному рівнях. Її ефективність залежить від збалансованості компонентів та особливостей політичної системи держави.

1.4. РЕФЕРЕНДУМ. ВИДИ РЕФЕРЕНДУМІВ.

Методичні рекомендації

Референдум як форма прямої демократії є важливим інструментом участі громадян у прийнятті ключових рішень державного значення. Знання про референдум є необхідними для розуміння механізмів реалізації суверенітету народу, забезпечення легітимності владних рішень і зміцнення демократичного устрою.

Рекомендується звернутися до історії розвитку інституту референдуму в різних країнах, зокрема в Україні. Аналіз етапів його становлення допоможе краще зрозуміти, як ця форма народовладдя використовувалася в різних політичних режимах і в умовах змінюваної соціально-політичної ситуації.

Для дослідження референдуму як інституту народовладдя важливим є вивчення конституційних і законодавчих норм, які регулюють порядок проведення референдумів.

Методично важливо детально розглянути етапи організації та проведення референдуму:

- Ініціювання референдуму (запуск процедури, суб'єкти ініціативи);
- реєстрація питань для винесення на референдум;
- підготовка та агітація (роль держави та політичних сил);
- організація голосування та підрахунок результатів.

Оскільки референдум є універсальним інструментом, важливо звернутися до досвіду інших країн, зокрема тих, де референдуми застосовуються регулярно, таких як Швейцарія. Порівняльний аналіз допоможе оцінити різні моделі організації референдумів та їхнє застосування в демократичних суспільствах.

Референдум є однією з форм прямої демократії, що дозволяє громадянам безпосередньо брати участь у процесі ухвалення важливих рішень, які стосуються політичного, соціального або економічного життя держави. Це форма народовладдя, за допомогою якої здійснюється пряме волевиявлення громадян з конкретних питань, що мають загальнодержавне значення. Референдум може бути різних видів, залежно від питань, що виносяться на голосування, а також від його юридичних наслідків.

1. Поняття референдуму

Референдум – це форма безпосереднього волевиявлення громадян, через яку вони мають змогу вирішувати питання загальнодержавного або місцевого значення шляхом голосування.

2. Види референдумів

Референдуми можуть бути класифіковані за різними критеріями, серед яких найбільш важливими є тип питань, що виносяться на голосування, та рівень юридичної значущості ухвалених рішень. Ось основні види референдумів:

2.1. За предметом голосування:

1. Конституційний референдум

- це референдум, на якому громадяни вирішують питання, що стосуються змін або доповнень до конституції держави.

- участь у конституційному референдумі має особливу важливість, оскільки зміни до Конституції мають фундаментальне значення для правової системи та політичного устрою країни.

- наприклад, в Україні конституційний референдум може бути ініційований щодо змін до Конституції, які вимагають народного схвалення.

2. Законодавчий референдум

- на цьому референдумі громадяни вирішують питання, що стосуються конкретних законів чи інших нормативно-правових актів, які регулюють різні аспекти життя суспільства.

- зазвичай такі референдуми мають на меті затвердити або скасувати певний закон або його частину.

3. Адміністративний референдум

- це референдум, на якому громадяни мають змогу ухвалювати рішення, що стосуються організаційних чи адміністративних змін, зокрема на місцевому рівні.

- такі референдуми можуть стосуватися питань, таких як зміни в адміністративно-територіальному устрої, статус певних територій тощо.

2.2. За юридичними наслідками:

1. Обов'язковий референдум

- рішення, прийняте на такому референдумі, є обов'язковим для виконання всіма органами державної влади, а також громадянами.

- наприклад, зміни до Конституції держави часто потребують обов'язкового референдуму, і результат цього голосування має юридичну силу.

2. Консультативний референдум

- це референдум, на якому громадяни дають свою думку з конкретного питання, але рішення, прийняте на ньому, не є обов'язковим для виконання органами влади.

- такий референдум може проводитись, щоб дізнатися ставлення громадян до певної політичної або соціальної ініціативи, проте уряд чи парламент не зобов'язані слідувати результатам голосування.

2.3. За рівнем проведення:

1. Загальнодержавний референдум

- це референдум, на якому громадяни держави вирішують питання загальнодержавного значення.

- наприклад, всеукраїнський референдум може бути проведений для затвердження нових законів або змін до Конституції України.

2. Місцевий референдум

- це референдум, на якому громадяни конкретного регіону чи території вирішують питання місцевого значення.
- місцевий референдум може стосуватися адміністративних чи економічних питань на рівні області, міста чи села тощо.

2.4. За ініціативою:

1. Референдум за ініціативою громадян.
2. Референдум за ініціативою державних органів.

3. Особливості проведення референдумів

- Процедура ініціації: Референдум може бути ініційований різними суб'єктами (громадянами, парламентом, президентом, місцевими органами влади).

- Інформування виборців: Одним із важливих аспектів референдуму є забезпечення громадян достовірною інформацією щодо питань, що виносяться на голосування.

- Підрахунок голосів та результати: Після проведення голосування важливо забезпечити прозорість та коректність підрахунку голосів, щоб уникнути фальсифікацій.

4. Висновки

Референдум є важливим інструментом прямої демократії, який дозволяє громадянам безпосередньо брати участь у вирішенні найважливіших питань державного і місцевого значення. Види референдумів залежно від їх предмету, юридичних наслідків та рівня проведення допомагають урегулювати різноманітні аспекти громадської участі в управлінні державою. Використання референдуму має свої плюси та мінуси, і важливо забезпечити правильне регулювання цього інституту, щоб він служив на благо демократичної держави.

ГЛОСАРІЙ

Абсентеїзм

явище в політичному та соціальному житті, яке характеризується свідомою або вимушеною неучастю громадян у голосуванні на виборах, референдумах чи інших формах демократичного волевиявлення

Виборча система

механізм розподілу мандатів між кандидатами або партіями за результатами голосування

Конституційний принцип

це процес формування органів публічної влади шляхом безпосереднього вільного волевиявлення громадян, що забезпечує демократичну участь громадян у політичному житті через вибір представників на основі принципів рівності, прямого голосування, та таємниці голосування.

Народовладдя

принцип демократичного устрою, відповідно до якого народ є єдиним джерелом публічної влади, здійснює її безпосередньо або через обрані ним органи

Референдум

це форма безпосереднього народовладдя, за допомогою якої громадяни держави або її окремих територій мають змогу через пряме голосування вирішувати питання загальнодержавного або місцевого значення, що вимагають народної підтримки або схвалення

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Що таке народовладдя?
2. Які є форми народовладдя?
3. Назвіть форми безпосереднього народовладдя.
4. Що таке вибори?
5. Охарактеризуйте принципи виборчого права.
6. Охарактеризуйте виборчий процес.
7. Що таке абсентеїзм?
8. Які є види виборчих систем?
9. Охарактеризуйте мажоритарну виборчу систему.
10. Що таке референдум?
11. Які види референдумів Ви знаєте?

Контрольні завдання

1. Ініціативна група, створена для збору підписів щодо проведення всеукраїнського референдуму, збрала 1 700 000 підписів у 17 областях. При цьому у Донецькій та Луганській областях було зібрано 90 000 та 87 000 підписів, що обумовлено тимчасовою окупацією частини територій цих областей. При цьому в інших 15 областях було зібрано більше, ніж по 100 000 підписів у кожній. Визначте можливість/неможливість проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

2. Дайте правову оцінку проведеному у Автономній Республіці Крим у 2014 році референдуму щодо статусу Криму.

3. В державі N. відбулися вибори глави держави. Загальна кількість виборців складає 12 млн. громадян. Своє виборче право реалізували 8 млн. 200 тис. виборців. З них за кандидата А. проголосувало 2 млн. 800 тис. виборців, за кандидата Б. – 3 млн. 400 тис., за кандидата В. – 2 млн. виборців.

Дайте обґрунтовану відповідь на запитання: 1) чи можна вважати кандидата Б. переможцем, якщо в державі N. застосовується мажоритарна виборча система абсолютної більшості? 2) якою має бути наступна процедура?

4. Під час повторного голосування на чергових виборах Президента України при підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці у м. Шостка

Сумської області було встановлено, що виборець навпроти прізвища кандидата **А.** намалював наступне зображення «жест, стулена в кулак рука так, що великий палець просувається між вказівним і середнім, як знак зневажливого ставлення до кого-небудь».

Керуючись законодавчим приписом: «у виборчому бюлетені для голосування виборець робить позначку "плюс" ("+") або іншу позначку, що засвідчує його волевиявлення, у квадраті напроти прізвища кандидата на пост Президента України, за якого він голосує» голова виборчої дільниці, виходячи з розуміння зображеного жесту, запропонував зарахувати голос кандидату **Б.** Ви є членом дільничної комісії. Оцініть рішення голови комісії.

Варіант 2: голова комісії запропонував зарахувати голос виборця і за кандидата **А.** (оскільки позначка проти його прізвища) та за кандидата **Б.** (виходячи з розуміння зображеного жесту).

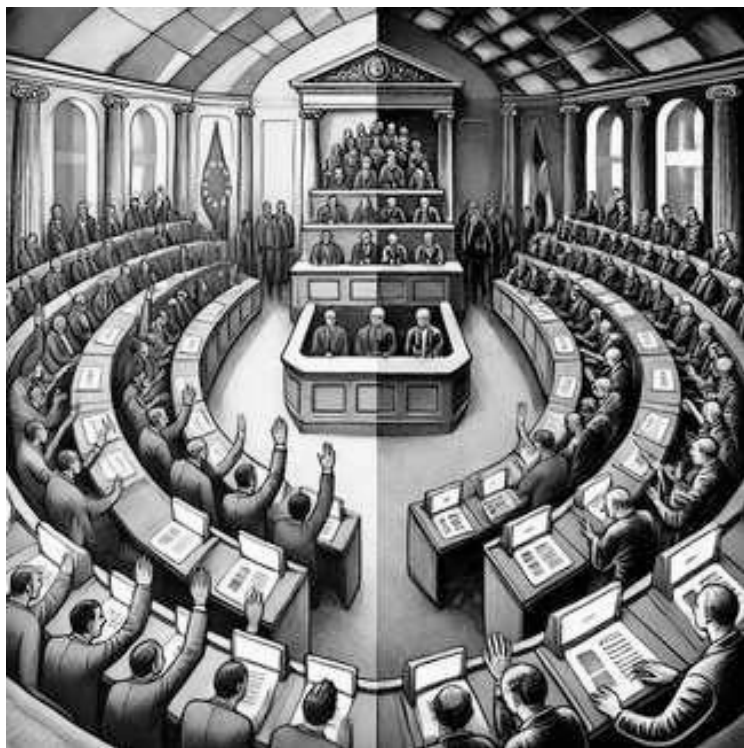
РОЗДІЛ 2. ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Інститут парламентаризму.

Функції та повноваження парламентів.

**Організація та порядок роботи Верховної Ради
України.**

Правовий статус депутата парламенту.

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (ChatGPT)

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) назвати 3 принципи інституту парламентаризму;
- 2) охарактеризувати 2 основні ознаки бікамералізму;
- 3) назвати та охарактеризувати 6 функцій парламенту;
- 4) навести приклади 5 повноважень парламенту;
- 5) назвати 4 етапи законодавчої діяльності;
- 6) назвати як мінімум 4 ознаки, що відрізняють депутатський імунітет від депутатського індемнітету.

Ключові терміни: бікамералізм; депутатський імунітет; депутатський індемнітет; омбудсмен; парламент; парламентаризм.

Опрацюйте наступне законодавство:

1. Конституція України (розділ IV).
2. Регламент Верховної Ради України від 10 лютого 2010 року.
3. Про статус народного депутата України від 17 листопада 1992 року.
4. Про Рахункову палату від 2 липня 2015 року.
5. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 23 грудня 1997 року.

Рекомендовані до перегляду відео:

1. Історія парламентаризму в Україні. Полілог <https://www.youtube.com/watch?v=NUsgY3IM0FI>
2. Парламентаризм в Україні: запрошення до полілогу. <https://www.youtube.com/watch?v=VerEIHvuBQ>
3. Романюк П.В. Конституційно-правовий статус народного депутата України. <https://www.youtube.com/watch?v=tSYG4BJaxYs>

2.1. ІНСТИТУТ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Методичні рекомендації

Перед початком вивчення слід визначити основні аспекти інституту парламентаризму. До них належать:

- поняття парламентаризму як політико-правового інституту;
- історичний розвиток парламентаризму у світі та в Україні;
- основні принципи діяльності парламентів;
- типологія парламентів (однопалатні, двопалатні);
- функції парламенту (законодавча, контрольна, представницька тощо);
- роль парламенту у системі поділу влади.

Основні акценти для вивчення

1. *Різноманіття підходів до парламентаризму:* зверніть увагу на те, що існують різні моделі парламентів.

2. *Еволюція парламентаризму:* досліджуйте, як історичні, соціальні та політичні фактори впливали на становлення парламентських інститутів.

3. *Конституційні особливості:* акцентуйте увагу на нормах Конституції України та особливостях регулювання діяльності Верховної Ради.

4. *Реалізація функцій парламенту:* аналізуйте, як законодавча, контрольна та представницька функції втілюються у практичній діяльності парламенту.

5. *Політична відповідальність:* зверніть увагу на механізми відповідальності парламенту перед виборцями та механізми контролю за його діяльністю.

6. Взаємодія з іншими гілками влади: досліджуйте співпрацю парламенту з виконавчою та судовою гілками влади, зокрема у контексті системи стримувань і противаг.

7. Ключові питання для аналізу:

Як співвідносяться різні моделі парламентаризму з практикою демократичного врядування?

Які основні виклики стоять перед сучасним українським парламентаризмом?

Як інститут парламентаризму враховує інтереси різних суспільних груп?

У чому полягає специфіка контрольної функції парламенту в умовах політичної кризи або воєнного стану? Роль парламенту в захисті людських прав і забезпеченні правовладдя.

Інститут парламентаризму є ключовим елементом демократичної системи, який забезпечує представництво інтересів суспільства, формування і контроль за діяльністю уряду, а також правотворчість. Це комплексна категорія, яка охоплює організаційно-правові, політичні та соціальні аспекти діяльності парламентів у демократичних державах.

Сутність інституту парламентаризму

Парламентаризм можна розглядати як політико-правову систему, що базується на принципах розподілу влад, представництва і правовладдя. Він визначає місце парламенту в структурі державної влади, механізми його функціонування, а також взаємодію з іншими органами влади та громадянським суспільством.

Інститут парламентаризму має дві основні функції:

1. Політична – забезпечення представництва громадян у процесах прийняття рішень та формування державної політики.

2. Юридична – створення юридичних норм, які регулюють життя суспільства та функціонування державних органів.

Принципи інституту парламентаризму

1. Принцип демократизму – парламент є виразником волі народу, обраним шляхом вільних, прозорих і справедливих виборів.

2. Принцип поділу влад – парламент функціонує як одна з гілок державної влади, тісно взаємодіючи з виконавчою та судовою гілками.

3. Принцип верховенства права (правовладдя) – діяльність парламенту обмежена Конституцією та законами, які він сам ухвалює.

Структура інституту парламентаризму

Інститут парламентаризму охоплює:

1. Конституційно закріплені положення – основні засади функціонування парламенту (склад, порядок формування, терміни повноважень тощо).

2. Парламентські процедури – правила та регламенти, що визначають порядок діяльності парламенту.

3. Політичну культуру – рівень демократичної свідомості та традиції, які впливають на ефективність діяльності парламенту.

4. Парламентські партії та фракції – політичні об'єднання, які формують структуру парламенту і впливають на процес прийняття рішень.

Історичні аспекти розвитку парламентаризму

Парламентаризм як інститут розвинувся в процесі еволюції державності. Його витоки лежать у середньовічній Європі, зокрема в діяльності англійського парламенту, який поступово перетворився на основний орган представництва та законодавчої влади. У ХХ столітті парламентаризм поширився у багатьох державах світу, отримавши різні форми залежно від конституційного устрою.

Сучасний стан інституту парламентаризму в Україні

В Україні парламентаризм має ключове значення в системі державної влади, адже Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади. Інститут парламентаризму в Україні ґрунтується на Конституції України 1996 року, яка закріпила принципи демократичного державного устрою та поділу влад.¶

Український парламентаризм стикається з низкою викликів, серед яких:

- низький рівень довіри суспільства до парламенту;
- політична нестабільність і часта зміна складу Верховної Ради;
- потреба у вдосконаленні парламентських процедур для підвищення ефективності його роботи.

Бікамералізм

Бікамералізм— це структура парламенту, що передбачає його поділ на дві окремі палати, які взаємодіють у законодавчому процесі. Ця система є однією з основних форм організації парламентів у світі, поряд із однопалатною структурою.

Основні риси бікамералізму

Поділ на дві палати: *Верхня палата:* Зазвичай має представницький характер (наприклад, представляє регіони, адміністративні одиниці чи меншини). *Нижня палата:* Часто виконує функції безпосереднього представництва населення, обирається шляхом загальних виборів.

Розподіл повноважень між палатами: закони можуть ініціюватися і ухвалюватися в обох палатах або з особливим розподілом ролей. В деяких країнах верхня палата має обмежені повноваження.

2.2. ФУНКЦІЇ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ ПАРЛАМЕНТІВ

Методичні рекомендації

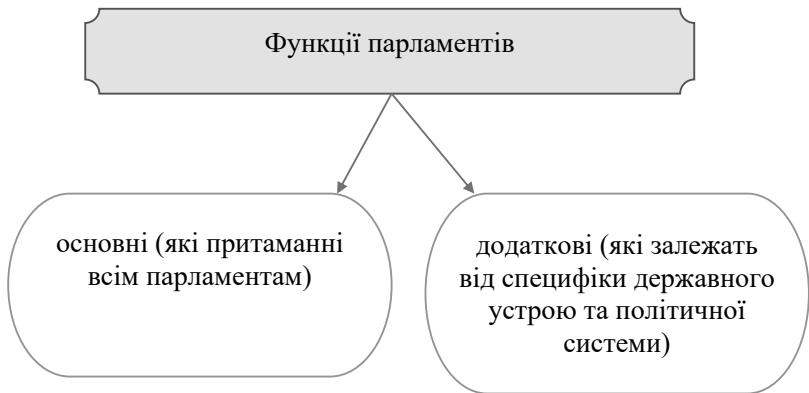
Вивчення цього питання потребує комплексного підходу, який охоплює аналіз теоретичних основ, порівняльного досвіду різних держав та правових норм.

1. Вивчення теоретичних засад: ознайомтеся з основними поняттями, такими як «функції парламенту» і «повноваження парламенту»; дослідіть теоретичні концепції парламентаризму та принципи поділу влад; розгляньте класифікацію функцій парламентів (законодавча, представницька, контрольна, бюджетна, установча тощо); вивчіть взаємозв'язок функцій парламенту з іншими гілками влади.

2. Дослідіть функції та повноваження парламентів у різних країнах із різними формами державного устрою (президентські, парламентські, змішані республіки). Зверніть увагу на відмінності між унітарними та федеративними державами у розподілі повноважень парламентів. Проаналізуйте особливості двопалатних парламентів (наприклад, у США, Великій Британії) та однопалатних (Україна).

3. Застосування практичного підходу: розгляньте приклади практичного здійснення функцій парламентами (ухвалення законів, формування уряду, затвердження бюджету). Вивчіть кейси, які ілюструють контрольну функцію парламенту (наприклад, створення тимчасових слідчих комісій).

Функції та повноваження парламентів є ключовими аспектами діяльності цього органу, що визначають його місце у системі державної влади. Парламенти виконують широкий спектр функцій, які впливають із їхнього статусу як представницьких і законодавчих органів.

1. Законодавча функція

Основна функція парламенту – ухвалення законів, які є базою для функціонування держави та регулювання суспільних відносин.

Законодавчий процес передбачає ініціювання, обговорення, внесення змін і ухвалення нормативно-правових актів.

2. Представницька функція

Парламент є виразником волі та інтересів народу, оскільки його члени обираються шляхом прямих або непрямих виборів. Депутати представляють інтереси своїх виборців у законодавчому процесі та інших аспектах парламентської діяльності.

3. Контрольна функція

Парламент здійснює контроль за діяльністю виконавчої влади, зокрема уряду, міністрів та інших державних органів.

Основні механізми контролю:

- затвердження бюджету та звітів про його виконання;
- проведення парламентських слухань і створення тимчасових слідчих комісій;
- висловлення вотуму недовіри уряду чи окремим посадовцям.

Омбудсмен –

це посадова особа, уповноважена парламентом або іншим органом державної влади на захист прав і свобод людини, а також прав громадян від порушень, допущених органами державної влади, місцевого самоврядування, юридичними чи фізичними особами. У багатьох країнах омбудсмен також відомий як Уповноважений з прав людини.

Омбудсмен зазвичай обирається парламентом і є незалежною посадовою особою, яка підзвітна виключно законодавчому органу.

4. Установча функція

Парламент бере участь у формуванні державних органів, таких як уряд, суди, конституційні органи тощо. У деяких країнах парламент обирає президента або бере участь у його затвердженні.

5. Бюджетно-фінансова функція

Парламент затверджує державний бюджет та здійснює контроль за його виконанням.

Ця функція забезпечує фінансову прозорість і підзвітність виконавчої влади.

6. Зовнішньополітична функція

Затвердження міжнародних договорів і ратифікація угод.

Участь у визначенні зовнішньополітичного курсу держави.

Повноваження парламентів

Повноваження парламенту визначаються конституцією, законами та регламентами. Вони охоплюють сфери законодавства, управління, зовнішньої політики та контролю.

1. Законодавчі повноваження

- ухвалення, зміна та скасування законів;
- затвердження програм уряду, національних стратегій розвитку.

2. Контрольні повноваження

- затвердження складу уряду та контроль за його діяльністю;
- ініціювання розслідувань щодо діяльності органів влади;
- затвердження звітів виконавчої влади.

3. Фінансові повноваження

- затвердження державного бюджету;
- контроль за витрачанням державних коштів;
- встановлення та регулювання податків і зборів.

4. Повноваження у сфері зовнішньої політики

- затвердження міжнародних угод;
- рішення про оголошення війни чи укладення миру;
- надання згоди на перебування іноземних військ на території країни.

5. Судово-правові повноваження

- у деяких країнах парламент виконує функції судового органу у справах імпідменту або дисциплінарного переслідування посадовців;
- призначення суддів вищих судових органів або участь у формуванні їхнього складу.

2.3. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПОРЯДОК РОБОТИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ.

Методичні рекомендації

1. *Ознайомлення з нормативно-правовою базою.* Опрацюйте норми Конституції України, де визначені засади діяльності Верховної Ради, її повноваження, структура та порядок функціонування. Ознайомтеся з Регламентом Верховної Ради України – ключовим нормативним актом, що регулює організацію роботи парламенту. Розгляньте закони, які прямо чи опосередковано впливають на діяльність Ради (наприклад, Закон України «Про статус народного депутата України»).

2. *Аналіз структури Верховної Ради.* Вивчіть організаційну структуру парламенту. Зверніть увагу на значення апарату Верховної Ради як допоміжного органу.

3. *Розгляд порядку роботи парламенту.* Проаналізуйте етапи підготовки та проведення пленарних засідань. Вивчіть порядок подання, обговорення та ухвалення законопроектів. Розгляньте процедури голосування. Ознайомтеся з регулюванням періодів роботи Верховної Ради (сесійність, перерви).

4. *Вивчення процедур парламентського контролю.* Дослідіть інструменти контрольної функції: запити народних депутатів; парламентські слухання; контроль за виконанням державного бюджету. Розгляньте механізми звітування уряду та інших органів перед парламентом.

5. *Роль депутатських фракцій і груп.* Зверніть увагу на правила формування депутатських фракцій та груп. Проаналізуйте процедури коаліційної та опозиційної діяльності.

6. *Міжнародний аспект діяльності Верховної Ради.* Вивчіть організацію роботи делегацій парламенту у міжнародних організаціях.

Офіційний вебпортал парламенту України, на якому можна ознайомитись з діяльністю роботи (<https://www.rada.gov.ua/>)

Склад і структура Законотворчість Законодавство Діяльність Громадськості Прес-центр

СКЛАД І СТРУКТУРА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ 9 СКЛИКАННЯ

Зміст сторінки

[Голова Верховної Ради України](#)

[Керівництво Верховної Ради України](#)

[Народні депутати України](#)

[Депутатські фракції і групи](#)

[Комітети Верховної Ради України](#)

[Тимчасові комісії](#)

Голова Верховної Ради України

Стефанчук Руслан Олексійович

Повноваження Голови Верховної Ради України

стаття 88 Конституції України

статті 74-78 Регламенту Верховної Ради України

[Депутатські запити](#)

[Законотворча діяльність](#)

Стаття 82. Верховна Рада України працює сесійно.

Верховна Рада України є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу.

Верховна Рада України збирається на першу сесію не пізніше ніж на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів.

Перше засідання новообраної Верховної Ради України відкриває найстарший за віком народний депутат України.

Стаття 84. Засідання Верховної Ради України проводяться відкрито. Закрите засідання проводиться за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради України.

Рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування.

Верховна Рада України (ВРУ) – це єдиний орган законодавчої влади в Україні, який здійснює законодавчу, контрольную та представницьку функції.

1. Організація Верховної Ради України

1.1. Структура Верховної Ради

- Голова Верховної Ради – організовує його роботу, забезпечує дотримання регламенту та представляє парламент у зовнішніх відносинах.

- Заступники Голови – допомагають Голові у виконанні обов'язків, виконують їх за відсутності.

- Депутатські фракції та групи – об'єднання депутатів, створені на основі політичної приналежності або спільних інтересів, які впливають на формування порядку денного та ухвалення рішень.

- Комітети Верховної Ради – спеціалізовані органи, які здійснюють попередній розгляд законопроектів, контролюють діяльність виконавчої влади.

- Тимчасові спеціальні та слідчі комісії – утворюються для розгляду окремих питань або проведення парламентських розслідувань.

- Апарат Верховної Ради – допоміжний орган, який забезпечує організаційну, правову, інформаційну та іншу підтримку роботи парламенту.

1.2. Кількість депутатів

ВРУ складається із 450 народних депутатів, які обираються шляхом загального, рівного і прямого виборчого права строком на 5 років.

2. Порядок роботи Верховної Ради

2.1. Сесійність роботи

Верховна Рада працює у форматі сесій :

- Чергові сесії (двічі на рік): з першого вівторка лютого до липня та з першого вівторка вересня до січня.

- Позачергові сесії – скликаються Головою ВРУ на вимогу

Президента України або не менш як третини депутатів.

2.2. Пленарні засідання

- Є основною формою роботи парламенту, де розглядаються законопроекти, ухвалюються рішення, проводяться обговорення.
- Порядок денний затверджується на початку кожної сесії.
- Усі засідання, за загальним правилом, є відкритими, але у виняткових випадках можуть бути закритими.

2.3. Регламент роботи

- Регламент Верховної Ради України визначає процедури:
- Подання та розгляду законопроектів.
- Обговорення питань.
- Голосування.
- Передбачає порядок організації роботи депутатів, комітетів, фракцій.

3. Основні етапи законодавчої діяльності

1. Реєстрація законопроекту – ініціаторами можуть бути депутати, Президент, Кабінет Міністрів (ст. 93 Конституції).

2. Обговорення в комітетах – законопроект аналізується, формується висновок.

3. Розгляд на пленарному засіданні – обговорення та голосування за закон у трьох читаннях (за потреби).

4. Підписання Головою ВРУ та передача на підпис Президенту України.

4. Контрольна діяльність

Верховна Рада здійснює контроль за виконавчою владою через:

- Парламентські запити.
- Розгляд звітів уряду, Рахункової палати, інших органів.
- Проведення парламентських слухань та створення тимчасових слідчих комісій.

5. Особливості роботи комітетів

- Комітети забезпечують поглиблений розгляд законопроектів за галузевим принципом.

- Рішення комітетів є підготовчими і враховуються під час ухвалення рішень парламентом.

6. Прозорість та відкритість роботи

- Засідання транслюються в засобах масової інформації.
- Громадяни мають право бути присутніми на відкритих засіданнях.
- Законопроекти публікуються на офіційних вебресурсах для громадського обговорення.

7. Виклики в організації роботи

- Дисципліна депутатів : «прогули», «кнопкодавство».
- Блокування трибуни як форма політичного протесту.
- Затягування розгляду законопроектів через надмірну кількість поправок.

Організація та порядок роботи Верховної Ради України побудовані на принципах сесійності, прозорості, дотримання регламенту та законності. Вдосконалення процедур парламентської діяльності є важливим для забезпечення ефективної законодавчої роботи та реалізації контрольних і представницьких функцій.

2.4. ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕПУТАТА ПАРЛАМЕНТУ

Методичні рекомендації

1. Елементи правового статусу депутата

Розгляньте права депутата у сфері:

- законотворчості: право законодавчої ініціативи, участь у розробці та обговоренні законопроектів;
- контролю: право на депутатські запити, участь у парламентських розслідуваннях;
- захисту інтересів виборців: можливість представляти інтереси своїх виборців на державному рівні;

Проаналізуйте обов'язки депутата, зокрема:

- дотримання Конституції, законів і регламенту парламенту;
- участь у роботі комітетів, фракцій та пленарних засідань.

2. Особливості депутатської недоторканності:

- зверніть увагу на те, як забезпечується захист депутата від незаконного переслідування під час виконання ним своїх обов'язків;
- оцініть проблеми, пов'язані із можливими зловживаннями цим інститутом та обмеженням депутатської недоторканності.

3. Обмеження у діяльності депутата:

- поаналізуйте, які заборони існують для депутатів (наприклад, поєднання депутатської діяльності з іншими видами роботи);
- зверніть увагу на механізми запобігання конфлікту інтересів.

4. Гарантії діяльності депутата

- розгляньте механізми правового, соціального та матеріального забезпечення діяльності депутата (наприклад, доступ до державної інформації, забезпечення робочого місця, компенсації витрат);
- зверніть увагу на проблеми фінансування депутатської діяльності.

5. Відповідальність депутата

- вивчіть підстави та форми відповідальності депутата за порушення законодавства або регламенту;
- окремо розгляньте питання політичної відповідальності перед виборцями (відкликання депутата, негативна оцінка роботи).

6. Проблемні аспекти

- вивчіть потенційні конфлікти між правами депутата та обов'язками (наприклад, між свободою висловлювань і етичними нормами);
- оцініть ефективність існуючих обмежень та гарантій з погляду демократичних стандартів;
- проаналізуйте можливі зміни до правового статусу депутата у контексті реформ парламентської діяльності.

Правовий статус депутата парламенту є комплексною категорією, що визначає його правове положення у системі державної влади. Він включає сукупність прав, обов'язків, гарантій та обмежень, які надаються для забезпечення ефективного виконання депутатом своїх функцій. Вивчення цього питання має важливе значення для розуміння основ функціонування парламенту як представницького органу державної влади.

Елементи правового статусу депутата

Права депутата

Права депутата парламенту визначають його можливості брати участь у здійсненні законодавчої, представницької та контрольної функцій. Основними серед них є:

- право законодавчої ініціативи – можливість вносити проекти

законів на розгляд парламенту;

- право голосу – участь у прийнятті рішень парламентом шляхом голосування;

- право на депутатський запит – можливість звернення до органів виконавчої влади, посадових осіб з вимогою надати інформацію або пояснення з питань, що стосуються державної політики;

- право на участь у роботі комітетів і фракцій – діяльність у складі парламентських органів, що здійснюють підготовку законопроектів і контроль за їх виконанням;

- право на недоторканність – захист від арешту, притягнення до кримінальної відповідальності або обшуку без згоди парламенту (в межах передбачених законодавством).

Обов'язки депутата

Обов'язки депутата спрямовані на забезпечення відповідального виконання його функцій. До них належать:

- участь у пленарних засіданнях парламенту;
- інформування виборців про свою діяльність;
- дотримання етичних норм і регламенту парламенту.

Гарантії діяльності депутата

Для забезпечення незалежності та ефективності роботи депутата передбачено певні гарантії:

Матеріальні та соціальні гарантії – оплата праці, забезпечення умов для здійснення депутатської діяльності (приміщення, технічне обладнання тощо).

Імунітет – захист від відповідальності за висловлювання, дії та голосування в межах виконання депутатських обов'язків.

Право на отримання інформації – доступ до державних документів, необхідних для виконання функцій.

Депутатський імунітет – це правова гарантія, яка забезпечує депутату захист від притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності, арешту або обшуку без згоди парламенту.

Депутатський індемнітет – це гарантія, що депутат не може бути притягнутий до юридичної відповідальності за висловлювання, голосування або інші дії, вчинені в рамках виконання своїх парламентських функцій.

Характеристика	Депутатський імунітет	Депутатський індемнітет
Сфера дії	Захист від кримінальної чи адміністративної відповідальності.	Захист за висловлювання та дії у рамках депутатських функцій.
Мета	Гарантія незалежності від правоохоронних органів.	Гарантія свободи слова та парламентської діяльності.
Обмеження	Залежить від парламентського дозволу.	Не поширюється на дії, не пов'язані з депутатською діяльністю.
Правовий характер	Процесуальна гарантія.	Матеріальна гарантія.
Імунітет і індемнітет є важливими елементами правового статусу депутата парламенту. Вони гарантують незалежність і свободу дій депутата, захищаючи його від тиску з боку інших органів влади. Водночас їх застосування потребує обмеження та контролю для уникнення зловживань.		

Обмеження в діяльності депутата

Для запобігання конфлікту інтересів передбачено обмеження, зокрема:

- заборона займати інші посади в органах державної влади чи місцевого самоврядування;
- обмеження на підприємницьку діяльність;
- вимога уникати дій, що можуть зашкодити репутації парламенту.

Відповідальність депутата

Юридична відповідальність

Депутат несе відповідальність за порушення законів, включаючи адміністративну чи кримінальну відповідальність у разі зняття недоторканності.

Політична відповідальність

Перед виборцями — за неналежне виконання представницьких функцій.

Перед партією — за порушення партійної дисципліни.

Етична відповідальність

За дотримання морально-етичних норм, встановлених парламентськими кодексами поведінки.

Проблемні аспекти правового статусу депутата

Зловживання депутатською недоторканністю: використання недоторканності для уникнення відповідальності є однією з основних проблем, що потребує реформування.

Недостатність контролю за діяльністю депутатів: механізми політичної відповідальності часто виявляються слабкими, що ускладнює відкликання депутатів або притягнення їх до відповідальності.

Конфлікт інтересів: недостатність дієвих механізмів запобігання конфлікту інтересів створює загрозу корупції та дискредитації парламенту.

Правовий статус депутата парламенту є ключовим елементом забезпечення ефективності парламентської діяльності. Він має бути збалансованим: з одного боку, надавати депутату всі необхідні інструменти для виконання своїх функцій, а з іншого – забезпечувати механізми відповідальності, які унеможливають зловживання повноваженнями. Удосконалення правового регулювання статусу депутата сприятиме зміцненню парламентаризму та довіри громадян до представницької влади.

ГЛОСАРІЙ

Бікамералізм

структура парламенту, що передбачає його поділ на дві окремі палати, які взаємодіють у законодавчому процесі

Депутатський імунітет

правова гарантія, яка забезпечує депутату захист від притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності, арешту або обшуку без згоди парламенту

Депутатський індемнітет

гарантія, що депутат не може бути притягнутий до юридичної відповідальності за висловлювання, голосування або інші дії, вчинені в рамках виконання своїх парламентських функцій

Омбудсмен

це посадова особа, уповноважена парламентом або іншим органом державної влади на захист прав і свобод людини

Парламент

представницький колегіальний орган державної влади, який обирається або формується відповідно до конституції та законодавства з метою здійснення законодавчої функції, ухвалення політичних рішень, забезпечення представництва інтересів суспільства, контролю за діяльністю виконавчої влади та впливу на процес державного управління через демократичні процедури

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. У чому полягає сутність парламентаризму?
2. Що таке бікамералізм?
3. Назвіть основні функції парламенту.
4. У чому полягає контрольна функція парламенту?
5. Що являє собою інститут омбудсмена?
6. Охарактеризуйте фінансові повноваження парламенту.
7. Охарактеризуйте склад і структуру українського парламенту.
8. Розкрийте порядок роботи Верховної Ради України.
9. Охарактеризуйте структуру правового статусу народного депутата.
10. Що таке індемнітет?
11. Які є обов'язки народного депутата?

Контрольні завдання

1. Під час чергових виборів громадянин України Коваленко Сергій Петрович був обраний народним депутатом. До урочистого засідання Верховної Ради України, на якому новообрані депутати склали присягу, С.П. Коваленко захворів на тяжку інфекційну хворобу та не зміг взяти участі у цьому засіданні, відповідно не склав присягу. Після одужання голова Верховної Ради України йому повідомив, що він не може бути депутатом та втратив депутатський мандат. Дайте правову оцінку наведеної ситуації.

2. Народний депутат України Симоненко Андрій Андрійович, обраний від політичної партії «За демократичну Україну», у електронній формі повідомив головуючого на пленарному засіданні Верховної Ради України про свою незгоду з політикою його партії та про свій вихід з депутатської фракції «За демократичну Україну». Його було виключено зі складу фракції. Якими будуть правові наслідки для А. Симоненка?

3. Під час сесії Дніпровської міської ради було прийнято рішення про звернення до Верховної Ради України щодо відкликання народного депутата України через невиконання ним виборчих обіцянок. Під час передвиборної агітації на той час цей кандидат від політичної партії «Гасло» приїздив до м. Дніпро і пообіцяв у разі його обрання народним депутатом виділити з держбюджету кошти на будівництво у м. Дніпрі нової лікарні. Проїшло два роки після виборів, а кошти не виділено. Більшість жителів м. Дніпро підтримали саме цього кандидата. Дайте правову оцінку наведеної ситуації. Аргументовано висловіть Ваше ставлення до інституту відкликання народних депутатів.

2. 19 березня 2022 року було видано Указ Президента №153/2022 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій». Відповідно до п. 1 цього Рішення: «1. Призупинити на період дії воєнного стану будь-яку діяльність в Україні політичних партій "ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ", "ПАРТІЯ ШАРІЯ", "ДЕРЖАВА", "ЛІВА ОПОЗИЦІЯ", "ПРОГРЕСИВНА СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ", "СОЮЗ ЛІВИХ СИЛ", "СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ", "СОЦІАЛІСТИ", "ОПОЗИЦІЙНИЙ БЛОК", "НАШІ" та "БЛОК ВОЛОДИМИРА САЛЬДО"».

Розгляньте цю ситуацію з погляду виборчої системи та визначте подальшу ситуацію з народними депутатами, що входять до ВРУ як обрані від відповідної партії.

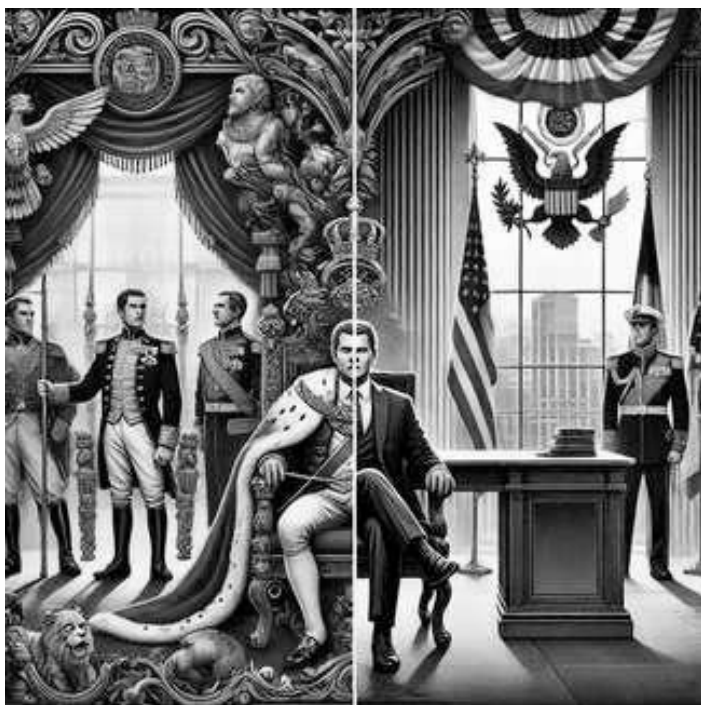
РОЗДІЛ 3. КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС ГЛАВИ ДЕРЖАВИ

Поняття і юридична природа інституту глави держави.

Монарх, особливості його конституційно-правового статусу.

Конституційна відповідальність глави держави. Імпічмент.

Правовий статус Президента України.

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (ChatGPT)

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) назвати функції інституту глави держави;
- 2) охарактеризувати як мінімум 4 ознаки, що виокремлюють інститут монарха;
- 3) назвати та охарактеризувати 3 положення щодо конституційної відповідальності глави держави;
- 4) назвати 5 стадій процедури імпічменту;
- 5) назвати 2 види нормативно-правових актів, що приймаються Президентом України;
- 6) охарактеризувати зміст доктрини inherent powers.

Ключові терміни: inherent powers; глава держави; імпічмент; контрасигнація; монарх; президент; розпорядження; указ.

Опрацюйте наступне законодавство:

1. Конституція України (розділ V).

Рекомендовані до перегляду відео:

1. Конституційне право зарубіжних країн. Лекція 8 Глава держави й уряд.: <https://www.youtube.com/watch?v=dAeB9G6EuRU>
2. Лекція статус глави держави.
<https://www.youtube.com/watch?v=aTpxHLRnHDM>

3.1. ПОНЯТТЯ І ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ

Методичні рекомендації

1. Аналіз історичного розвитку інституту глави держави. Дослідіть, як формувався цей інститут у різних країнах та які історичні обставини впливали на його еволюцію. Зверніть увагу на трансформацію монархічної форми в республіканську, якщо це відбулося, та на зв'язок між формою правління й функціями глави держави.

2. Юридична природа інституту глави держави. Спробуйте визначити, чи є глава держави:

- символом єдності й спадкоємності держави (наприклад, у монархіях).
- вищим представником держави на міжнародній арені.
- виконавчим органом або «балансуючим елементом» між гілками влади (у парламентських чи президентських республіках).

3. Типологія форм глави держави. Вивчіть відмінності між главами держав залежно від форми правління:

- монархія : абсолютна, дуалістична або парламентська.
- республіка : парламентська, президентська або змішана.

Проаналізуйте, як форма правління впливає на повноваження і статус глави держави.

4. Функції глави держави. Зосередьтеся на основних функціях, таких як:

- представницька функція (як глава держави представляє країну).
- участь у законотворчому процесі (підписання законів, вето, промульгація).
- символічна роль у монархіях або парламентських республіках.

5. Конституційно-правовий статус. Проаналізуйте, якими конституційними нормами визначаються:

- порядок обрання або спадкування посади глави держави;
- повноваження (реальні чи номінальні);

- підзвітність і відповідальність глави держави.

6. Політична відповідальність і недоторканність. Особливо важливо зрозуміти механізми імпичменту або інших способів притягнення до відповідальності. Зверніть увагу на обмеження, що забезпечують недоторканність глави держави, та їхнє правове обґрунтування.

7. Зв'язок з іншими гілками влади. Вивчіть, як глава держави взаємодіє з виконавчою, законодавчою та судовою владою. У цьому аспекті слід врахувати:

- участь у формуванні уряду;
- взаємодію з парламентом (право розпуску, скликання позачергових сесій);
- роль у призначенні суддів.

8. Порівняльний аналіз моделей глави держави. Рекомендується порівняти особливості інституту глави держави у кількох країнах (наприклад, Великобританії, Франції, США, Німеччині). Особливу увагу приділіть відмінностям в обсязі повноважень і ролі в системі державної влади.

9. Інститут глави держави в кризових умовах. Дослідіть, як змінюються повноваження глави держави у періоди надзвичайних станів чи загроз національній безпеці. Зверніть увагу на можливість зловживання владою.

10. Актуальні проблеми функціонування інституту. Чи існують виклики, пов'язані з авторитаризмом глави держави в умовах демократичних систем? Як забезпечити ефективний контроль над діяльністю глави держави? Які механізми можуть запобігати конфліктам між главою держави та іншими гілками влади?

11. Символічна і легітимаційна роль: Проаналізуйте, як глава держави впливає на легітимність державної влади та політичних рішень. Розгляньте роль символіки та церемоній у підвищенні авторитету інституту глави держави.

Ці аспекти дозволять глибоко зрозуміти поняття і юридичну природу інституту глави держави без необхідності обмежуватися лише законодавчими текстами.

Інститут глави держави є ключовим елементом організації державної влади, який відображає як історичні, так і сучасні особливості розвитку державності. Поняття та юридична природа цього інституту варіюються залежно від форми правління, політико-правових традицій та конституційної системи кожної окремої держави. Глава держави виконує низку функцій, які можуть бути як символічними, так і реальними, впливаючи на функціонування всієї системи влади. Важливість цього інституту полягає в забезпеченні стабільності державної влади, її легітимності та безперервності.

Поняття інституту глави держави

Інститут глави держави визначається як сукупність конституційно закріплених норм, які регулюють статус, повноваження, порядок обрання або спадкування, а також відповідальність особи, що виконує найвищі представницькі функції в державі.

У правничій науці глава держави трактується як вища посадова особа, яка виступає символом єдності держави, її представником як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях.

Поняття глави держави тісно пов'язане з формою правління. У монархіях глава держави (монарх) зазвичай вважається персоніфікацією держави, тоді як у республіках ця роль належить президенту, обраному народом або парламентом. При цьому юридична природа статусу глави держави залежить від обсягу його повноважень, місця в системі органів влади та політичного режиму.

Юридична природа інституту глави держави

Юридична природа інституту глави держави визначається через конституційно-правовий статус, який визначає обсяг його повноважень, спосіб їх реалізації, а також механізми підзвітності та відповідальності. Основними аспектами юридичної природи є:

Конституційний статус

Глава держави займає значене місце в системі державної влади, закріплене в конституції. Це місце визначається його функціями та повноваженнями, які можуть бути реальними або номінальними. Наприклад, у парламентських республіках глава держави виконує переважно представницькі функції, тоді як у президентських республіках він є главою виконавчої влади.

Функціональність

Інститут глави держави виконує низку функцій, серед яких найважливішими є:

- **представницька:** глава держави представляє державу в міжнародних відносинах;
- **арбітражна:** у парламентських системах глава держави може виконувати роль посередника між гілками влади;
- **символічна:** у конституційних монархіях монарх виконує функцію символу єдності нації.

Відповідальність і недоторканність

Юридична природа також передбачає механізми відповідальності глави держави. У монархіях часто діє принцип “монарх не може помилитися”, що означає відсутність юридичної відповідальності монарха. У республіках передбачені механізми імпічменту або іншої форми відповідальності президента у випадку порушення закону.

Зв'язок із формою правління

Юридична природа глави держави залежить від форми правління:

У парламентських республіках глава держави має обмежені повноваження, тоді як реальна влада належить уряду.

У президентських республіках глава держави поєднує представницькі функції з функціями глави виконавчої влади.

У змішаних системах президент поділяє повноваження з урядом, що визначає баланс влади.

Порівняльний аналіз моделей глави держави

Порівняння юридичної природи інституту глави держави в різних країнах дозволяє виявити значні відмінності, наприклад:

У США президент є главою виконавчої влади і водночас верховним головнокомандувачем, що надає йому широкі повноваження.

У Франції президент у змішаній республіці має значний вплив, хоча частина повноважень належить прем'єр-міністру.

У Німеччині федеральний президент виконує переважно церемоніальні функції, тоді як реальна влада зосереджена в руках канцлера.

У Великобританії монарх є символом єдності нації, а виконавча влада здійснюється урядом.

Поняття і юридична природа інституту глави держави є багатогранними, що обумовлено історичними, політичними та правовими особливостями кожної країни. Глава держави може бути як реальним центром влади, так і символом державної єдності. Визначальними характеристиками цього інституту є конституційно закріплений статус, обсяг повноважень та механізми відповідальності. Подальше вивчення цієї теми дозволяє зрозуміти, як інститут глави держави сприяє функціонуванню державної влади і забезпеченню легітимності держави.

3.2. МОНАРХ, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ.

Інститут монархії є однією з найдавніших форм організації державної влади, яка збереглася до нашого часу в різних модифікаціях. Монарх як глава держави виконує особливу роль у системі державного управління, що залежить від форми монархії, політико-правових традицій та конституційного регулювання. Конституційно-правовий статус монарха охоплює його повноваження, функції, обмеження та взаємовідносини з іншими органами влади.

Поняття та історичний розвиток монархії

Монарх визначається як одноосібний глава держави, чий статус зазвичай закріплений конституцією або традицією. У різних історичних епохах монархія змінювалася від абсолютної, де монарх мав необмежену владу, до конституційної, де його роль є переважно символічною. Еволюція монархічного правління демонструє перехід від концентрації влади до її обмеження через законодавчі, виконавчі та судові органи.

Основні форми монархії

Юридичний статус монарха визначається різновидом монархії, серед яких виділяють:

Абсолютна монархія: Монарх зосереджує всю повноту державної влади (наприклад, Саудівська Аравія). У цій формі монарх фактично є єдиним джерелом законодавчої, виконавчої та судової влади.

У парламентських монархіях (наприклад, Великобританія, Швеція) монарх виконує переважно церемоніальні функції, а реальна влада належить парламенту та уряду.

У дуалістичних монархіях (наприклад, Йорданія, Марокко) монарх зберігає значний вплив на виконавчу владу, зокрема через призначення уряду та вирішення ключових політичних питань.

Конституційно-правовий статус монарха

Функції монарха

Представницька: Монарх є символом єдності та спадкоємності держави. Він представляє державу на міжнародній арені, підписує міжнародні договори.

Арбітражна: У деяких країнах монарх виконує роль посередника в разі політичних конфліктів.

Церемоніальна: Монарх бере участь у державних ритуалах, забезпечуючи спадкоємність традицій і підкреслюючи історичний зв'язок між поколіннями.

Повноваження монарха

У сучасних парламентських монархіях повноваження монарха поділяються на номінальні та консультативні. Зазвичай це:

- призначення глави уряду (формально або за рекомендацією парламенту);
- участь у законодавчому процесі (затвердження законів, право вето, промульгація);
- скликання та розпуск парламенту;
- рішення про нагороди, титули, амністію.

Недоторканність монарха

У багатьох монархіях діє принцип недоторканності монарха, що означає відсутність юридичної відповідальності за його дії. Наприклад, у Великобританії монарх «не може помилитися», оскільки всі акти монарха видаються за порадою уряду, який і несе за них відповідальність.

Спадкування влади

Монархічна влада зазвичай передається спадково відповідно до визначених правил (наприклад, принцип первородства або перевага чоловічої лінії). Окремі країни перейшли до рівності спадкування (наприклад, Швеція).

Особливості монархії в сучасному світі

Символічна роль монарха:

У більшості сучасних конституційних монархій роль монарха обмежується символічними функціями, які мають на меті підтримання єдності нації та стабільності держави. Наприклад, у Японії імператор виконує роль “символу держави та єдності народу”.

Політична нейтральність:

Монарх має залишатися поза політичними конфліктами, забезпечуючи об'єктивність і нейтралітет інституту монархії.

Еволюція правових норм:

У багатьох країнах роль монарха змінювалася відповідно до суспільних запитів. Наприклад, у Нідерландах і Бельгії монархи поступово передали більшу частину своїх повноважень парламенту.

Конституційно-правовий статус монарха є багатовимірним явищем, яке поєднує історичні традиції та сучасні вимоги до організації державної влади. Монарх виконує функції, що спрямовані на забезпечення єдності, спадкоємності та стабільності держави. У сучасному світі монархія здебільшого набуває символічного характеру, що відповідає демократичним тенденціям, хоча зберігає своє значення важливого елементу політичної системи окремих країн.

3.3. КОНСТИТУЦІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ. ІМПІЧМЕНТ.

Методичні рекомендації:

Визначте ключові поняття, такі як конституційна відповідальність, імпічмент, політична та юридична відповідальність. З'ясуйте історичний розвиток інституту імпічменту та його еволюцію в різних правових системах. Вивчіть положення Конституції щодо відповідальності глави держави.

Розпочніть з опрацювання наукової літератури щодо правової природи імпічменту. Сформулюйте питання для самоперевірки: «Що таке конституційна відповідальність?», «У чому специфіка імпічменту?».

Опрацюйте статті конституції, які визначають підстави, суб'єктів та процедуру імпічменту. Визначте, які органи державної влади беруть участь у процедурі.

Порівняйте процедуру імпічменту в різних правових системах. Виявіть спільні риси та відмінності в їх реалізації.

Конституційна відповідальність глави держави є важливим інструментом забезпечення законності, підзвітності та балансу влади. Вона охоплює правові механізми, які дозволяють притягнути главу держави до відповідальності за дії, що порушують конституцію або інші ключові норми правопорядку. Особливе місце в системі конституційної відповідальності займає процедура імпичменту, яка застосовується в багатьох демократичних державах.

Поняття конституційної відповідальності глави держави

Конституційна відповідальність визначається як форма юридичної відповідальності, що застосовується до глави держави у разі порушення ним конституційних обов'язків. Ця форма відповідальності має специфічний характер через особливий статус глави держави, який у багатьох правових системах вважається недоторканим або обмежено відповідальним.

Основні характеристики конституційної відповідальності:

Обмеженість сфери застосування: Конкретні підстави притягнення до відповідальності чітко регламентуються конституцією або спеціальними законами.

Політико-правовий характер: Відповідальність глави держави зазвичай розглядається через призму поєднання політичних і правових аспектів.

Особлива процедура: Застосування механізмів відповідальності передбачає спеціальний порядок, який включає участь кількох гілок влади.

Імпічмент як форма відповідальності глави держави

Імпічмент – це процедура усунення глави держави з посади через вчинення ним злочину або серйозного порушення конституції. Метою імпічменту є забезпечення верховенства права та запобігання зловживанням владою.

Основні етапи процедури імпічменту

Порушення справи: ініціатива щодо імпічменту може виходити від парламенту, уряду або спеціального органу.

Підстави для імпічменту, як правило, включають державну зраду, корупцію, грубі порушення конституції або злочини проти держави.

Розслідування: для перевірки фактів створюється спеціальна комісія чи відповідний орган.

Проводиться юридична та політична оцінка дій глави держави.

Розгляд у парламенті: парламент розглядає висновки розслідування.

Рішення щодо імпічменту ухвалюється кваліфікованою більшістю голосів (зазвичай дві третини).

Судовий розгляд: у багатьох країнах остаточне рішення щодо імпічменту ухвалює конституційний або верховний суд.

Суд вирішує, чи є підстави для відсторонення глави держави від посади.

Усунення з посади: у разі позитивного рішення глава держави позбавляється своїх повноважень.

Особливості імпічменту в різних правових системах

США: Імпічмент регулюється статтями I і II Конституції США. Палата представників ініціює обвинувачення, а Сенат проводить судовий розгляд. Для відсторонення президента потрібна дві третини голосів сенаторів.

Франція: Президент може бути усунений через Верховний суд правосуддя в разі порушення конституції або державної зради.

Велика Британія: Монарх є недоторканим і не підлягає імпічменту. Політична відповідальність реалізується через уряд, який представляє монарха.

Значення імпічменту

Імпічмент виконує важливу роль у забезпеченні верховенства права та підзвітності глави держави. Основні його функції:

- запобігання зловживанням владою: Імпічмент є механізмом стримування для глави держави;
- підтримання конституційного порядку: Процедура дозволяє усунути посадову особу, яка загрожує стабільності державного управління;

- символ верховенства права: Імпічмент підкреслює, що навіть глава держави підпорядковується закону.

Проблеми та виклики процедури імпічменту

Політизація процесу: Процедура може використовуватися як політичний інструмент для боротьби з опонентами.

Складність реалізації: Високі кваліфікаційні вимоги для ухвалення рішення ускладнюють імпічмент.

Відсутність універсальності: У кожній державі процедура має свої особливості, що впливає на її ефективність.

Конституційна відповідальність глави держави, зокрема імпічмент, є важливим елементом демократичної правової системи. Цей механізм забезпечує баланс влади, підзвітність посадових осіб і захист конституційного ладу. Хоча імпічмент є складною і багатоетапною процедурою, його наявність свідчить про зрілість правової системи та здатність забезпечувати верховенство права навіть на найвищому рівні державної влади

3.4. ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Правовий статус Президента України визначається як складний конституційно-правовий інститут, який охоплює сукупність правових норм, що регламентують його компетенцію, порядок обрання, повноваження, гарантії діяльності, а також відповідальність. Президент України є ключовою посадовою особою держави, що виконує роль гаранта дотримання Конституції та людських прав, державного суверенітету, територіальної цілісності.

1. Конституційно-правовий статус Президента України

1.1. Президент як глава держави

Президент України є главою держави (стаття 102 Конституції України), що означає його унікальне місце у системі органів державної влади. Його статус пов'язаний із представництвом держави в міжнародних відносинах, гарантуванням узгодженого функціонування державного механізму та виконанням важливих політичних і юридичних функцій.

Стаття 102. Президент України є главою держави і виступає від її імені.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

1.2. Порядок обрання Президента України

Стаття 103. Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Цей порядок забезпечує легітимність його влади та безпосередній зв'язок з електоратом.

Вимоги до кандидатів на посаду Президента

громадянство України;

досягнення 35-річного віку;

володіння державною мовою;

проживання на території України протягом останніх десяти років.

1.3. Інавгурація та термін повноважень

Інавгурація Президента відбувається під час урочистої церемонії складання присяги на вірність народові України. Термін його повноважень становить п'ять років, з правом повторного обрання на один строк (стаття 103 Конституції).

2. Повноваження Президента України

2.1. У внутрішньодержавній сфері

Президент має широкий спектр повноважень, серед яких:

- призначення всеукраїнського референдуму щодо змін Конституції;
- внесення законопроектів до Верховної Ради як невідкладних;
- підписання та оприлюднення законів, прийнятих парламентом, або застосування до них права вето.

2.2. У зовнішньополітичній сфері

Президент представляє Україну на міжнародній арені, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори. Він також приймає вірчі та відкличні грамоти дипломатичних представників.

2.3. У сфері оборони та національної безпеки

Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. Він очолює Раду національної безпеки і оборони, вводить в дію рішення цього органу, а також може оголошувати воєнний або надзвичайний стан (з подальшим затвердженням Верховною Радою).

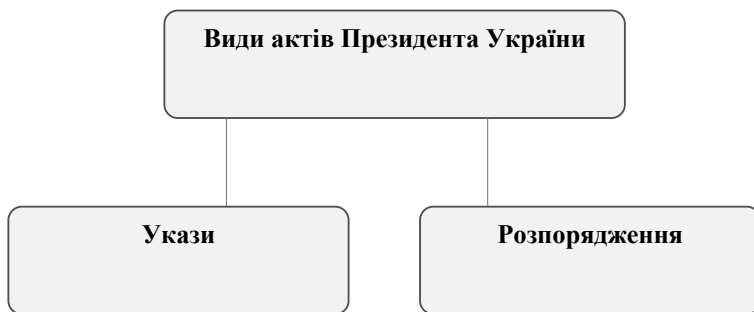
Інститут контрасигнації

Контрасигнація – це процедура, за якою акт глави держави набуває юридичної сили лише після його підписання (затвердження) відповідним посадовцем уряду, наприклад, прем'єр-міністром або профільним міністром. Контрасигнація є формою контролю за діями глави держави в парламентських і змішаних республіках або конституційних монархіях.

Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21 цієї статті, скріплюють підписами Прем'єр-міністр України і міністр, відповідальний за акт та його виконання.

{Частина четверта статті 106 в редакції Законів № 742-VII від 21.02.2014, № 1401-VIII від 02.06.2016}

Правові акти Президента України

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

3. Гарантії діяльності Президента України

3.1. Недоторканність

Президент України користується правом недоторканності на час виконання своїх повноважень. Це передбачає заборону на притягнення його до кримінальної відповідальності без спеціальної процедури.

3.2. Матеріальне та соціальне забезпечення

Президент забезпечується резиденцією, транспортом, охороною та іншими ресурсами, необхідними для виконання своїх функцій.

3.3. Імпічмент

Хоча Президент користується недоторканністю, Конституція України передбачає механізм його дострокового усунення через процедуру імпічменту (стаття 111).

Вчинення державної зради/вчинення іншого злочину Президентом

Не менше 226 народних депутатів ініціюють питання щодо імпічменту Президента

4. Відповідальність Президента України

4.1. Політична відповідальність

Політична відповідальність Президента реалізується через механізм виборів, що забезпечує можливість народу переобрати або не переобрати главу держави на наступний термін.

4.2. Юридична відповідальність

Президент може бути притягнутий до юридичної відповідальності лише у випадку вчинення державної зради або іншого злочину. Процедура імпічменту є складним багатоступеневим процесом, описаним вище.

5. Дискусійні аспекти

Доктрина *inherent powers*.

Термін «*inherent powers*» (притаманні (приховані) повноваження) позначає повноваження, які не є прямо закріпленими в Конституції, але які вважаються необхідними для виконання главою держави своїх основних функцій.

Ці повноваження зазвичай випливають із самої природи статусу президента як глави держави або Верховного Головнокомандувача, і їхнє існування обґрунтовується потребою в ефективному здійсненні влади.

Отже, конституційні повноваження Президента України для реалізації потребують окреслення їх змісту на рівні законів України. Це означає, що вони можуть і не бути відображеними у конституційних формулюваннях, однак повинні впливати з них та бути спрямованими на досягнення конституційних цілей, виражаючи властивості та органічну сутність відповідних положень Конституції України.

(з Окремої думки судді Конституційного Суду України Лемака В.В.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na09d710-20#n2>)

ГЛОСАРІЙ

Inherent powers

повноваження глави держави, які не закріплені прямо в Конституції, але впливають із природи його статусу та необхідності ефективного виконання конституційних функцій.

Глава держави

вища посадова особа, яка виступає символом єдності держави, її представником як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях

Імпічмент

конституційно визначена процедура притягнення глави держави або інших високопосадовців до відповідальності за серйозні правопорушення, яка може завершитися їхнім усуненням з посади.

Контрасигнація

процедура, за якою акт глави держави набуває юридичної сили лише після його підписання (затвердження) відповідним посадовцем уряду, наприклад, прем'єр-міністром або профільним міністром

Монарх

одноосібний глава держави, чий статус і повноваження зазвичай визначаються традиціями, конституцією або законами, і який обіймає посаду, як правило, довічно та передає її спадково або в інший встановлений спосіб

Указ і розпорядження

підзаконні нормативно-правові акти, що видаються Президентом України (ч. 3 ст. 106 Конституції)

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Що таке інститут глави держави?
2. Наведіть визначення глави держави.
3. Що являє собою інститут монарха?
4. Чи залежить характеристика повноважень монарха від форми правління?
5. Назвіть елементи правового статусу монарха.
6. Охарактеризуйте функції монарха.
7. Вкажіть особливості монархії в сучасному світі.
8. Що являє собою конституційна відповідальність глави держави?
9. Що таке імпічмент?
10. Які є етапи процедури імпічменту?
11. Які види правових актів видає Президент України?
12. Які вимоги ставляться до кандидата на пост Президента України?
13. Якою є процедура імпічменту Президента України?
14. Що таке контрасигнація?

Контрольні завдання

1. Прогляньте відео (<https://www.youtube.com/watch?v=o2Ln5pxzy-Y&t=72s>) та дайте обґрунтовану відповідь щодо продовження повноважень Президента України в умовах воєнного стану.

2. Проаналізуйте еволюцію інституту глави держави в Україні з моменту проголошення незалежності. Які зміни зазнали повноваження Президента України? Як ці зміни вплинули на політичну систему країни?

3. Обґрунтуйте, чому в деяких країнах спостерігаються тенденції до посилення ролі президента, а в інших – до її обмеження. Які фактори впливають на динаміку розвитку цього інституту?

Орієнтовні питання для аналізу:

Які політичні, економічні та соціальні фактори можуть сприяти посиленню президентської влади?

Які механізми можуть бути використані для обмеження повноважень президента?

Які ризики пов'язані з надмірним зосередженням влади в руках однієї особи?

Як балансувати між ефективністю управління та запобіганням авторитаризму?

РОЗДІЛ 4. КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС УРЯДУ ТА ІНШИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Уряд, його місце в системі державної влади.

Кабінет Міністрів України.

Центральні органи виконавчої влади.

Місцеві державні адміністрації.

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (Gemini)

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) назвати 2 ключові характеристики уряду;
- 2) охарактеризувати 2 аспекти взаємодії уряду з іншими гілками влади;
- 3) назвати та охарактеризувати 4 складові (склад) Кабінету Міністрів України;
- 4) навести 2 види правових актів Кабінету Міністрів України;
- 5) назвати як мінімум 2 різновиди центральних органів виконавчої влади;
- 6) назвати 2 рівні, на яких функціонують місцеві державні адміністрації.

Ключові терміни: виконавча влада; Кабінет Міністрів України; міністерство; місцева державна адміністрація; уряд.

Опрацюйте наступне законодавство:

1. Конституція України (розділ VI).
2. Про Кабінет Міністрів України від 27 лютого 2014 року.
3. Про місцеві державні адміністрації від 9 квітня 1999 року.

Рекомендовані до перегляду відео:

1. Порівняльне конституційне право - лекція 5:
<https://www.youtube.com/watch?v=AXYFIepsVOY&pp=ygUy0KPRgNGP0LQg0LrQvtC90YHRgtC40YLRg9GG0ZbQudC90LjQuSDRgdGC0LDRgtGD0YE%3D>
2. Конституційно-правовий статус центральних органів виконавчої влади в Україні
<https://www.youtube.com/watch?v=4fdtQ0V38dE>
3. Організація роботи Кабінету Міністрів України та центр.органів викон.влади.
<https://www.youtube.com/watch?v=p9cS-gQz4qg>

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Загальна характеристика теми. Для розуміння конституційного статусу уряду та інших органів виконавчої влади важливо акцентувати увагу на їх місці в системі державного механізму. Рекомендується:

- розглянути поняття виконавчої влади в контексті поділу влади;
- проаналізувати уряд як центральний орган виконавчої влади та його роль у забезпеченні державної політики;
- охарактеризувати структуру та компетенцію органів виконавчої влади.

2. Юридична природа уряду. Особливу увагу слід приділити правовій природі уряду як колегіального органу, зокрема:

- проаналізувати принципи формування уряду (парламентська, президентська чи змішана модель);
- дослідити конституційні механізми призначення та відповідальності членів уряду;
- визначити підстави для відставки уряду чи окремих його членів.

3. Конституційні принципи функціонування органів виконавчої влади. При вивченні теми варто виділити такі ключові принципи:

Верховенство права: акцентувати увагу на обов'язку виконавчої влади діяти, реалізуючи вимоги правовладдя.

Принцип субординації: розглянути ієрархію органів виконавчої влади та їх підзвітність.

Принцип ефективності: звернути увагу на забезпечення ефективного управління і реагування на потреби суспільства.

4. Особливості компетенції уряду. При аналізі компетенції уряду слід зосередитися на:

- нормотворчих повноваженнях уряду та їх співвідношенні із законодавчою владою;
- виконавчих функціях уряду, включаючи реалізацію державного бюджету та державних програм;
- ролі уряду у забезпеченні національної безпеки та оборони.

5. Органи виконавчої влади як складова системи публічного адміністрування. Важливо звернути увагу на:

- класифікацію органів виконавчої влади (центральні та місцеві, спеціалізовані та загальної компетенції);
- повноваження місцевих державних адміністрацій та їх підзвітність уряду;
- особливості взаємодії органів виконавчої влади з іншими гілками влади.

6. Контроль і відповідальність виконавчої влади. Необхідно проаналізувати:

- парламентський контроль за діяльністю уряду, включаючи інститут інтерпеляції, запитів та висловлення недовіри;
- судовий контроль за діями виконавчої влади (включаючи адміністративне судочинство);
- механізми внутрішнього контролю в межах виконавчої влади.

7. Порівняльний аспект. Рекомендується звернути увагу на:

- моделі організації виконавчої влади в різних країнах (наприклад, у державах з парламентськими та президентськими системами);
- відмінності у правовому статусі урядів у країнах, що використовують прецедентне право, та країнах континентальної правової системи.

8. Практичний аспект. Для закріплення матеріалу доцільно:

- проаналізувати практичні кейси, пов'язані з функціонуванням виконавчої влади в Україні (наприклад, рішення Конституційного Суду щодо компетенції уряду);
- розглянути нормативні акти, що регулюють діяльність уряду та органів виконавчої влади, у контексті їх застосування на практиці;
- оцінити вплив політичних чинників на роботу виконавчої влади в сучасних умовах.

9. Застереження та проблеми для дискусії. Під час вивчення теми варто звернути увагу на такі проблемні аспекти:

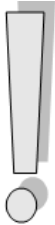
- перевищення органами виконавчої влади своїх повноважень (наприклад, в умовах пандемії);
- виклики у забезпеченні підзвітності та прозорості діяльності виконавчої влади;
- дискусії щодо оптимального розподілу повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади.

Ці аспекти забезпечать системний підхід до розуміння теми та сприятимуть формуванню глибоких знань про конституційний статус уряду та органів виконавчої влади.

4.1. УРЯД, ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

1. Поняття та загальна характеристика уряду

Уряд відноситься до ключових інститутів виконавчої влади в сучасній державі. Він вирішує широке коло завдань, спрямованих на реалізацію загальнодержавних завдань та функцій.

Важливими аспектами поняття уряду є:

- його колегіальний характер та природа як органу, що приймає колегіальні рішення;
- його завдання з практичного впровадження державних політик у різних сферах.

2. Місце уряду у системі державної влади

Уряд як центральний орган виконавчої влади:

- забезпечує реалізацію законів, які приймає законодавчий орган (зазвичай парламент);
- виконує функції з управління державою в соціальній, економічній, культурній та інших сферах.

Взаємодія уряду з іншими гілками влади

Законодавча гілка влади здійснює контроль за діяльністю уряду через бюджетні процедури, інститут запитів та звітувань.

Глава держави (президент) може мати важливу роль у доборі та призначенні членів уряду залежно від форми державного правління (парламентська, президентська або змішана).

Принципи функціонування уряду

Верховенство права

Колегіальність у прийнятті рішень.

Відповідальність перед парламентом за свої дії.

Прозорості діяльності

Уряди різних держав

1. США

- Уряд: Федеральний уряд Сполучених Штатів
- Очолює: Президент США

2. Німеччина

- Уряд: Федеральний уряд Німеччини (Bundesregierung)
- Очолює: Федеральний канцлер

3. Франція

- Уряд: Уряд Французької Республіки (Gouvernement de la République française)
- Очолює: Прем'єр-міністр Франції

4. Велика Британія

- Уряд: Уряд Його Величності (His Majesty's Government)
- Очолює: Прем'єр-міністр

5. Японія

- Уряд: Кабінет Японії (内閣, Naikaku)
- Очолює: Прем'єр-міністр Японії

6. Італія

- Уряд: Рада міністрів Італійської Республіки (Consiglio dei Ministri della Repubblica Italiana)
- Очолює: Голова Ради міністрів (прем'єр-міністр)

7. Канада

- Уряд: Уряд Канади (Government of Canada)
- Очолює: Прем'єр-міністр Канади

8. Саудівська Аравія

- Уряд: Рада міністрів Саудівської Аравії (Majlis al-Wuzarā')

- Очолює: Король Саудівської Аравії

9. Іран

- Уряд: Адміністрація Ісламської Республіки Іран

- Контролює: Вищий лідер Ірану, а виконавчу владу очолює Президент Ірану

10. Китай (КНР)

- Уряд: Державна рада Китайської Народної Республіки

- Очолює: Прем'єр Державної ради

11. Куба

- Уряд: Рада міністрів Куби (Consejo de Ministros de Cuba)

- Очолює: Голова Ради міністрів

12. Індія

- Уряд: Уряд Індії (Government of India)

- Очолює: Прем'єр-міністр Індії

4.2. КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ.

Кабінет Міністрів України (КМУ) є вищим органом у системі органів виконавчої влади України, основним інструментом реалізації державної політики у всіх сферах суспільного життя. Його конституційний статус визначений розділом VI Конституції України, а також низкою законів, зокрема Законом України «Про Кабінет Міністрів України». КМУ відіграє ключову роль у здійсненні державного управління, забезпеченні стабільності системи виконавчої влади та реалізації політики уряду.

1. Місце в системі органів влади

КМУ є центральним органом виконавчої влади та здійснює свої повноваження від імені держави. Конституція України чітко визначає його підпорядкованість, зокрема Президенту України як гаранту Конституції (ст. 106) та Верховній Раді України, яка здійснює парламентський контроль. Таким чином, КМУ є підзвітним і підконтрольним цим органам, що відображає механізм стримувань і противаг у парламентсько-президентській формі правління.

2. Склад та порядок формування

Відповідно до ст. 114 Конституції України, до складу КМУ входять:

Прем'єр-міністр України

Перший віце-прем'єр-міністр

віце-прем'єр-міністри

міністри

Прем'єр-міністр України призначається ВРУ за поданням Президента України. Інші члени КМУ призначаються ВРУ за поданням Прем'єр-міністра (окрім Міністра оборони та Міністра закордонних справ, кандидатури яких подаються Президентом). Такий порядок формування уряду забезпечує збалансованість між виконавчою та законодавчою гілками влади.

3. Повноваження Кабінету Міністрів

КМУ наділений широким спектром повноважень, що регулюються ст. 116 Конституції України та Законом «Про Кабінет Міністрів України».

Основними функціями уряду є:

- забезпечення державного суверенітету, економічної та

інформаційної безпеки України;

- розробка проектів законів, бюджету та їх подання на розгляд Верховної Ради;
- організація виконання законів, указів Президента та постанов Верховної Ради;
- управління державною власністю та фінансами;
- координація роботи органів виконавчої влади.

4. Акти Кабінету Міністрів України

КМУ видає акти у формі постанов та розпоряджень. Постанови мають нормативний характер, тоді як розпорядження є індивідуальними актами. Акти КМУ є обов'язковими до виконання на всій території України, за винятком випадків, коли вони скасовуються Президентом чи Конституційним Судом.

5. Взаємодія з іншими органами влади

- КМУ координує свою діяльність із Президентом, який є верховним головнокомандувачем та гарантом Конституції. Президент має право зупиняти дію актів КМУ у разі їх неконституційності та подавати відповідні подання до Конституційного Суду.

- Верховна Рада контролює діяльність уряду через процедуру затвердження бюджету, парламентські запити та інститут недовіри.

6. Колегіальність і персональна відповідальність

Кабінет Міністрів функціонує на засадах колегіальності, однак кожен міністр несе персональну відповідальність за визначену сферу. Така модель забезпечує збалансованість між ефективністю роботи уряду та підзвітністю його членів.

7. Стабільність у функціонуванні уряду

Конституція передбачає механізми, які запобігають частим змінам уряду. Зокрема, парламент може висловити недовіру лише після заслуховування звіту уряду, а повторне внесення питання недовіри можливе лише після певного терміну.

Кабінет Міністрів і виклики сучасності

У сучасних умовах діяльність КМУ ускладнюється низкою факторів, серед яких війна, необхідність реформування економіки, євроінтеграційні процеси. КМУ виконує ключову роль у реалізації реформ, забезпеченні обороноздатності та інтеграції України в європейський та світовий простір. Особливо важливим є дотримання принципів прозорості, підзвітності та ефективності у прийнятті рішень.

Кабінет Міністрів України має чітко визначений конституційний статус, що забезпечує його ключову роль у системі виконавчої влади. Як центральний орган виконавчої влади, КМУ виконує функції управління, регулювання та контролю, спрямовані на реалізацію державної політики. Водночас ефективність його діяльності залежить від дотримання принципів конституційності, взаємодії з іншими органами влади та адаптації до викликів сучасності.

4.3. ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Центральні органи виконавчої влади є основними складовими системи державного управління, які здійснюють управлінські функції та реалізують державну політику в різних сферах суспільного життя. Вони мають важливу роль у забезпеченні нормального функціонування держави, оскільки координують роботу всієї виконавчої влади, а також впливають на процеси економічного, соціального, правового і культурного розвитку. У сучасних демократичних державах, зокрема в Україні, центральні органи виконавчої влади мають чітко визначений конституційний статус, що визначає їх функції, компетенцію та взаємодію з іншими гілками влади.

Поняття центральних органів виконавчої влади

Центральні органи виконавчої влади (ЦОВВ) є частиною виконавчої системи держави, що займаються безпосереднім виконанням законів, указів Президента, постанов Верховної Ради та інших нормативно-правових актів. Вони забезпечують реалізацію державної політики в різних сферах: економічній, соціальній, правовій, зовнішній та інших. Центральні органи виконавчої влади можуть бути міністерствами, державними агентствами, службами або іншими установами, що діють на рівні центральної влади.

Стаття 16. Центральні органи виконавчої влади

1. Центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції, комісії, бюро.

Конституційна основа організації виконавчої влади

Конституція України визначає основи організації виконавчої влади в країні в розділі VI, що регулює функціонування Кабінету Міністрів України як центрального органу виконавчої влади, а також інших центральних органів.

Виконавчу владу в Україні здійснюють Кабінет Міністрів, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. Кабінет Міністрів є основним органом виконавчої влади, що координує діяльність інших органів виконавчої влади, зокрема центральних.

Порядок утворення і функціонування

Центральні органи виконавчої влади формуються відповідно до Конституції та законодавства України. Їх компетенція визначається Кабінетом Міністрів України або відповідними законами. Утворення нових центральних органів або ліквідація існуючих відбувається через постанови Кабінету Міністрів

Стаття 5. Утворення, реорганізація та ліквідація міністерств та інших центральних органів виконавчої влади

1. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади утворюються, реорганізуються та ліквідуються Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України.

Конституційно-правові засади функціонування ЦОВВ

Центральні органи виконавчої влади діють на основі Конституції, законів та підзаконних актів, що регулюють їх діяльність. У разі порушення Конституції чи законів України

діяльність центрального органу виконавчої влади може бути оскаржена у суді або визнана неконституційною. Окрім того, частина центральних органів виконавчої влади має функції нагляду та контролю за дотриманням законодавства в межах їх компетенції.

Види центральних органів виконавчої влади

1. Міністерства

Міністерства є найбільш поширеними центральними органами виконавчої влади, що мають широкий спектр функцій і повноважень. Вони відповідають за розробку та реалізацію політики в різних сферах, таких як економіка, освіта, охорона здоров'я, внутрішні справи, фінанси та інші. В Україні Міністерства підпорядковані Кабінету Міністрів і безпосередньо підконтрольні Прем'єр-міністру. Міністр є політичним лідером міністерства і несе відповідальність за його діяльність.

2. Державні агентства

Державні агентства, на відміну від міністерств, зазвичай виконують більш специфічні функції, зокрема в певних галузях чи сферах управління. Вони можуть бути створені для виконання конкретних завдань, таких як управління природними ресурсами, координація антикорупційної діяльності чи контроль за дотриманням стандартів у певних галузях. Державні агентства є центральними органами виконавчої влади, але можуть мати меншу автономію в порівнянні з міністерствами.

3. Інші органи виконавчої влади

Окрім міністерств і агентств, до центральних органів виконавчої влади можуть входити також державні служби, комітети, фонди, державні інспекції, що виконують контрольні, наглядові або спеціалізовані функції. До таких органів відносяться, наприклад, Державна податкова служба, Державна прикордонна служба, Національна поліція України та інші.

Повноваження та функції центральних органів виконавчої влади

1. Виконання законодавства. Основною функцією ЦОВВ є забезпечення виконання законів України, указів Президента, постанов Кабінету Міністрів та інших нормативно-правових актів. Це охоплює як оперативне виконання, так і розробку нових нормативних актів на основі законодавства.

2. Регулювання різних сфер життя. Центральні органи виконавчої влади реалізують державну політику в різних сферах, зокрема в економіці, освіті, соціальному забезпеченні, охороні здоров'я, зовнішніх відносинах та ін. Вони також визначають стратегічні напрями розвитку та відповідні законодавчі ініціативи.

3. Координація діяльності органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів, як головний орган виконавчої влади, координує діяльність центральних органів, забезпечує їх взаємодію та контроль за виконанням державних програм.

4. Нагляд. Центральні органи виконавчої влади також можуть виконувати функції нагляду та контролю за виконанням законів, стандартів та регламентів у своїй компетенції. Вони можуть здійснювати інспекційні перевірки, накладати штрафи та санкції.

Виклики та перспективи розвитку центральних органів виконавчої влади

1. Реформа адміністративної системи

Україна проходить через процеси адміністративної реформи, що передбачають оптимізацію структури виконавчої влади, підвищення її ефективності та підзвітності. Одним із завдань є зменшення бюрократичних бар'єрів, скорочення кількості органів, що дублюють функції, а також удосконалення механізмів контролю.

2. Європейська інтеграція

Перехід до європейських стандартів управління вимагає вдосконалення системи центральних органів виконавчої влади, забезпечення прозорості в їх діяльності, а також розвитку антикорупційних ініціатив.

Центральні органи виконавчої влади є ключовими елементами організаційної структури державного управління. Вони здійснюють важливі функції, спрямовані на виконання державної політики та реалізацію законодавчих актів. Конституційний статус ЦОВВ, їх структура та функції є основою для ефективного управління країною. Водночас, у контексті реформ та європейської інтеграції, центральні органи виконавчої влади повинні адаптуватися до нових вимог та стандартів, що гарантуватиме високий рівень управлінської ефективності та прозорості.

4.4. МІСЦЕВІ ДЕРЖАВНІ АДМІНІСТРАЦІЇ

Місцеві державні адміністрації – це органи державної виконавчої влади, що діють на місцевому рівні в Україні відповідно до Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів. Їх створення, діяльність та повноваження регулюються Конституцією України, Законом України "Про місцеві державні адміністрації", а також іншими законами, які визначають порядок здійснення повноважень у різних сферах публічного управління.

1. Конституційно-правовий статус

Місцеві державні адміністрації є частиною системи органів виконавчої влади України. Відповідно до статті 118 Конституції України, вони реалізують виконавчі функції держави на місцях, підпорядковуються як Кабінету Міністрів України, так і головам відповідних місцевих рад у межах делегованих повноважень. Їх діяльність спрямовується та координується через відповідних міністрів.

Керівництво місцевою державною адміністрацією здійснює її голова, який призначається Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

2. Структура та організація діяльності

Структура місцевих державних адміністрацій визначається їх завданнями та функціями. До складу адміністрації входять департаменти, управління, відділи та інші структурні підрозділи, які забезпечують виконання визначених законом повноважень.

Місцеві державні адміністрації функціонують на обласному та районному рівнях. Їхні голови відповідають за організацію роботи адміністрації, затверджують структуру її апарату та положення про структурні підрозділи.

Стаття 118. Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації.

3. Повноваження місцевих державних адміністрацій

Місцеві державні адміністрації виконують як власні, так і делеговані повноваження.

До власних повноважень належать:

- реалізація державної політики в галузі економічного розвитку, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, екології та інших сферах;

- виконання державних програм і законів у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

- забезпечення реалізації державного контролю за використанням та охороною природних ресурсів, дотриманням законодавства у сфері праці, благоустрою, санітарії тощо.

Делеговані повноваження передбачають взаємодію з органами місцевого самоврядування, зокрема:

- виконання рішень місцевих рад у межах делегованих

повноважень;

- здійснення координації діяльності комунальних підприємств та установ, що перебувають у віданні місцевого самоврядування.

4. Принципи діяльності

Місцеві державні адміністрації у своїй роботі керуються такими принципами:

- законність – забезпечення виконання законів України.

- прозорість і підзвітність – надання громадськості інформації про діяльність адміністрації, звітування перед вищими органами виконавчої влади та місцевими радами.

- субсидіарність – дотримання принципу передачі повноважень на той рівень, де вони можуть бути реалізовані найефективніше.

- професіоналізм – діяльність кваліфікованого апарату

5. Контроль та підзвітність

Місцеві державні адміністрації підзвітні та підконтрольні Кабінету Міністрів України. Контроль за їхньою діяльністю здійснюється також місцевими радами, які мають право висловлювати недовіру головам місцевих адміністрацій. Окрім того, адміністрації підлягають фінансовому, бюджетному та адміністративному контролю з боку відповідних державних органів.

6. Виклики та проблеми функціонування

На сьогодні діяльність місцевих державних адміністрацій стикається з низкою проблем:

- децентралізація. У ході реформи децентралізації значну частину повноважень було передано органам місцевого самоврядування, що зумовило перегляд функцій адміністрацій.

- проблеми фінансового забезпечення. Бюджетна децентралізація супроводжується труднощами у фінансуванні адміністрацій, особливо в економічно слабких регіонах.

- корупційні ризики. Питання прозорості в ухваленні управлінських рішень залишається актуальним.

- недостатня цифровізація. Процеси цифрової трансформації адміністративних послуг потребують прискорення для підвищення ефективності роботи адміністрацій.

Місцеві державні адміністрації є важливими суб'єктами публічного управління в Україні, які забезпечують реалізацію державної політики на місцях. Проте їхня діяльність потребує вдосконалення в умовах децентралізації, що передбачає розмежування повноважень з органами місцевого самоврядування, посилення прозорості, підвищення професіоналізму апарату та запровадження сучасних технологій управління.

ГЛОСАРІЙ

Виконавча влада

організована система публічних інституцій, яка забезпечує динамічну реалізацію державної політики, виконання законів, захист людських прав та суспільних інтересів через оперативно-управлінські рішення, спрямовані на досягнення сталого розвитку суспільства, дотримуючись принципів підзаконності, ефективності та

Кабінет Міністрів України

уряд в Україні; є вищим органом виконавчої влади

Міністерство

центральний орган виконавчої влади, наділений компетенцією у визначеній сфері державної політики, що реалізує функції розробки, впровадження та контролю за виконанням державних програм, забезпечує регулювання у відповідній галузі та координує діяльність підпорядкованих інституцій

Місцева державна адміністрація

орган державної виконавчої влади, що функціонує на рівні області чи району, уповноважений реалізовувати державну політику, забезпечувати виконання законодавства, а також координувати діяльність органів і установ державного значення у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці

Уряд

вищий колегіальний орган виконавчої влади держави

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Що таке уряд?
2. Яке місце уряду в системі державної влади?
3. Назвіть принципи функціонування уряду.
4. Якими є назви урядів у різних державах?
5. Що таке Кабінет Міністрів України?
6. Яким є склад Кабінету Міністрів України?
7. Які назви можуть мати центральні органи виконавчої влади?
8. Що таке міністерство?
9. Наведіть визначення місцевої державної адміністрації.
10. Які є повноваження місцевих державних адміністрацій?

Контрольні завдання

1. Під час чергової сесії Верховної Ради України Прем'єр-міністр України заявив Верховній Раді України про свою відставку та просив розглянути це питання протягом 3-х днів. Голова Верховної Ради України відмовив у розгляді заяви про відставку, посиляючись на військовий стан та необхідність забезпечення стабільного функціонування органу виконавчої влади. Дайте правову оцінку цієї ситуації.

2. Опишіть структуру органів виконавчої влади в Україні. Які основні функції виконують центральні органи виконавчої влади? Наведіть приклад конкретного міністерства та опишіть його повноваження. Як взаємодіють між собою центральні та місцеві органи виконавчої влади?

РОЗДІЛ 5. ПРАВОСУДДЯ

Поняття судової влади.

Система судоустрою.

Правовий статус суддів в Україні.

Вища рада правосуддя.

Адвокатура та прокуратура в системі правосуддя.

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (ChatGPT)

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) назвати 7 принципів діяльності судової влади;
- 2) охарактеризувати 4 основні функції суду;
- 3) назвати та охарактеризувати 6 принципів організації системи судоустрою;
- 4) назвати 3 елементи системи судоустрою в Україні;
- 5) назвати як мінімум 4 прав та 4 обов'язки суддів;
- 6) назвати 4 принципи функціонування Вищої ради правосуддя;
- 7) назвати і охарактеризувати 4 функції адвокатури та 3 функції прокуратури.

Ключові терміни: адвокатура; Верховний Суд, Вища рада правосуддя; правосуддя; прокуратура; суд.

Опрацюйте наступне законодавство:

1. Конституція України (розділ VII).
2. Про судоустрій і статус суддів від 2 червня 2016 року.
3. Про Вищу раду правосуддя від 21 грудня 2016 року.
4. Про прокуратуру від 14 жовтня 2014 року.
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність від 5 липня 2012 року.

Рекомендовані до перегляду відео:

1. Відкрита лекція-дискусія "Прояви судового активізму у рішеннях Верховного Суду" за участі судді ВС:
<https://www.youtube.com/watch?v=xN49wux8mpw&t=10s>
2. Овсяннікова О.О. тема лекції: "Принципи судової влади"
<https://www.youtube.com/watch?v=rBQhuDNIMUg>

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Розмежування понять: Зверніть увагу на розуміння терміну «правосуддя» у різних правових системах. Виокремте його сутність як способу здійснення судової влади, акцентуючи на конституційних аспектах та зв'язку з правовладдям.

2. Принципи правосуддя: Особливо детально розгляньте ключові принципи (правовладдя, забезпечення права на справедливий суд, рівність перед законом, незалежність суддів тощо). Важливо усвідомити, як вони формуються та реалізуються в різних контекстах.

3. Інституційні особливості: Досліджуйте роль судових інстанцій як частини механізму державної влади. Зверніть увагу на їхню незалежність, підзвітність та функціональну взаємодію з іншими гілками влади.

4. Процесуальний аспект: Виокремте процедурні гарантії забезпечення справедливого правосуддя. Особливу увагу приділіть аналізу доступності суду, строкам розгляду справ, стандартам доказування.

5. Міжнародний контекст: Розгляньте, як принципи та стандарти правосуддя, закріплені в міжнародних договорах, впливають на національне законодавство та практику.

6. Проблеми практичної реалізації: Зверніть увагу на виклики у забезпеченні правосуддя, зокрема корупцію, недофінансування судової системи, політичний тиск на суддів.

7. Критичний підхід: Аналізуйте існуючі проблеми у сфері правосуддя не лише з погляду нормативного регулювання, але й з урахуванням доктринальних концепцій, суспільних очікувань і практичного досвіду.

8. Історичний розвиток: Розгляньте еволюцію правосуддя, акцентуючи увагу на тому, як змінювалося його розуміння та реалізація в різні історичні періоди.

9. Соціальний вимір: Дослідіть взаємозв'язок правосуддя із суспільною довірою, свідомістю суспільства.

10. Технологічний аспект: Розгляньте вплив цифрових технологій на здійснення правосуддя (електронні суди, автоматизований розподіл справ, штучний інтелект у правозастосуванні).

Такий підхід дозволить отримати цілісне уявлення про правосуддя, його проблематику та значення для суспільства й держави.

5.1. ПОНЯТТЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Судова влада –

це самостійна й незалежна гілка державної влади, що здійснює правосуддя шляхом розгляду й вирішення правових спорів відповідно до норм права. Судова влада діє як арбітр у конфліктах між іншими гілками влади, фізичними та юридичними особами, що підкреслює її ключову роль у забезпеченні верховенства права.

Принцип поділу влади, теоретично обґрунтований Джоном Локком і Шарлем Луї де Монтеск'є, передбачає поділ державної влади на три взаємопов'язані, але незалежні гілки: законодавчу, виконавчу та судову. У цій системі судова влада виконує роль гарантуючого механізму, забезпечуючи реалізацію законів та захист людських прав. Її незалежність і повноваження спрямовані на балансування впливу інших гілок влади, запобігання їхньому зловживанню своїми повноваженнями та забезпечення стабільності правової системи.

Судова влада також виконує функцію забезпечення конституційного контролю, визначаючи відповідність нормативних актів Конституції та запобігаючи порушенням основоположних людських прав. Її діяльність безпосередньо спрямована на реалізацію принципу верховенства права.

Принципи судової влади

1. Незалежність судової влади:

Судова влада діє незалежно від впливу інших гілок влади. Це забезпечується конституційними гарантіями, такими як незмінюваність суддів, спеціальний порядок їхнього призначення та недоторканність тощо.

2. Забезпечення права на справедливий суд:

Кожна особа має право на доступ до суду, справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом у розумний строк. Цей принцип закріплений у міжнародних актах, зокрема в Європейській конвенції з прав людини (ст. 6).¶

3. Рівність усіх перед судом і законом:

Судова влада забезпечує рівність усіх осіб незалежно від їхнього соціального статусу, походження чи інших обставин.

4. Презумпція невинуватості:

Особа вважається невинуватою, доки її провини не буде доведено у встановленому законом порядку.¶

5. Публічність судового процесу :

Судові засідання мають бути відкритими, якщо інше не передбачено законом у зв'язку з охороною прав дитини, державної таємниці або інших вагомих обставин.

6. Контроль і підзвітність :

Хоча судова влада є незалежною, вона має діяти прозоро й бути підзвітною суспільству через механізми судового нагляду та апеляції.

7. Конституційність судової діяльності :

Судова влада зобов'язана діяти відповідно до конституційних норм, забезпечуючи захист основоположних прав.

Стаття 129. Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.

Основними засадами судочинства є:

- 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 2) забезпечення доведеності вини;
- 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором;
- 5) забезпечення обвинуваченому права на захист;
- 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 7) розумні строки розгляду справи судом;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення;
- 9) обов'язковість судового рішення.

Функції судової влади

Функції судової влади визначаються її місцем у системі поділу влади та полягають у наступному:

1. Правосуддя:

Основною функцією є розгляд і вирішення правових спорів із дотриманням принципу справедливості.

2. Контроль за дотриманням законності :

Судова влада забезпечує дотримання норм права всіма суб'єктами правовідносин, включаючи органи державної влади.

3. Захист прав і свобод людини :

Судова влада виступає гарантом захисту прав і свобод.

4. Тлумачення юридичних норм:

У разі неоднозначності нормативно-правових актів суди здійснюють їхнє офіційне тлумачення під час розгляду конкретних справ.

Отже, судова влада є центральним елементом у системі поділу влади, що забезпечує баланс між різними гілками влади. Її конституційні принципи та функції спрямовані на реалізацію верховенства права, захист людських прав та забезпечення справедливості. Ефективне функціонування судової влади залежить від її незалежності, доступності, прозорості та довіри з боку суспільства.

5.2. СИСТЕМА СУДОУСТРОЮ

Система судустрою –

це сукупність судів, організованих відповідно до принципів і норм, закріплених у конституції та інших актах, які регулюють організацію і діяльність судової влади. Система судустрою відображає державний механізм реалізації правосуддя, забезпечення прав і свобод людини та контроль за дотриманням правовладдя.

Судустрій у кожній країні формується з урахуванням історичних, політичних, правових та соціальних особливостей. Проте він має базуватися на універсальних конституційних принципах, які гарантують ефективність функціонування судової системи.

Принципи організації системи судустрою

1. Єдність судової системи:

Забезпечення однакового застосування права судами на всій території держави. Це досягається шляхом функціонування єдиних стандартів правосуддя, касаційного контролю та впровадження єдиної судової практики.

2. Інстанційність:

Суди поділяються за інстанціями залежно від характеру їхніх функцій: суди першої інстанції (розгляд справ по суті), апеляційні суди (перевірка рішень судів першої інстанції), касаційні суди (перевірка дотримання норм права).

3. Територіальність:

Суди формуються з урахуванням адміністративно-територіального устрою держави. Цей принцип спрямований на забезпечення доступності правосуддя для населення.

4. Спеціалізація судів:

Система судоустрою може передбачати існування судів, спеціалізованих на розгляді певних категорій справ (адміністративні, господарські, антикорупційні тощо).

5. Незалежність судів:

Судова система має бути організаційно та функціонально незалежною від інших гілок влади для гарантування об'єктивності й неупередженості правосуддя.

6. Гласність і відкритість правосуддя :

Судові засідання проводяться відкрито, якщо інше не передбачено законом, що дозволяє суспільству контролювати судову діяльність.

Структура системи судоустрою

1. Суди загальної юрисдикції

Суди цієї ланки розглядають більшість справ, що виникають у суспільстві. Вони поділяються за юрисдикцією:

- кримінальні суди: Розглядають кримінальні справи, забезпечуючи реалізацію принципу невідворотності покарання.
- цивільні суди: Вирішують спори між приватними особами, пов'язані з майновими та немайновими правами.
- адміністративні суди: Розглядають спори між фізичними чи юридичними особами та суб'єктами владних повноважень.
- господарські суди: Здійснюють розгляд справ у сфері підприємництва та економіки.

2. Спеціалізовані суди

До цієї категорії належать суди, які розглядають вузькоспеціалізовані справи, наприклад, військові суди, які здійснюють правосуддя у справах, пов'язаних із діяльністю військовослужбовців. В Україні військові суди було ліквідовано, оскільки існуюча на той час система військових судів не відповідала принципам судочинства.

3. Касаційні суди

Касаційні інстанції забезпечують єдність судової практики та виконують функцію контролю за правильністю застосування норм права.

Стаття 17. Система судустрою

1. Судустрой будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності.
2. Найвищим судом у системі судустрою є Верховний Суд.
3. Систему судустрою складають:
 - 1) місцеві суди;
 - 2) апеляційні суди;
 - 3) Верховний Суд.

Для розгляду окремих категорій справ відповідно до цього Закону в системі судустрою діють вищі спеціалізовані суди.

4. Єдність системи судустрою забезпечується:
 - 1) єдиними засадами організації та діяльності судів;
 - 2) єдиним статусом суддів;
 - 3) обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом;
 - 4) єдністю судової практики;
 - 5) обов'язковістю виконання на території України судових рішень;
 - 6) єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів;
 - 7) фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України;
 - 8) вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування.

Проблеми системи судустрою

1. Недостатнє фінансування: Брак фінансування ускладнює організацію роботи судів, знижує доступність правосуддя та негативно впливає на якість судочинства.

2. Перевантаження судів: Надмірна кількість справ у судах першої інстанції та апеляційних судах створює ризик затягування процесів.

3. Політичний вплив: У ряді випадків відсутність реальної незалежності судів може призводити до тиску на суддів з боку політичної або виконавчої влади.

4. Розбіжності в судовій практиці: Відсутність єдиної судової практики, зокрема на рівні касаційних судів, може призводити до правової невизначеності.

5. Відсутність довіри до судової системи: Корупція та неефективність у функціонуванні судів підривають довіру громадян до судової влади.

Таким чином, система судоустрою – це основа організації судової влади, яка забезпечує реалізацію правовладдя та захист прав людини. Її ефективність залежить від дотримання принципів незалежності, доступності, інстанційності та спеціалізації. Проблеми судоустрою мають вирішуватися шляхом реформування судової системи, зокрема через впровадження сучасних технологій, посилення гарантій незалежності суддів та інтеграцію міжнародних стандартів. Тільки збалансована, прозора й ефективна система судоустрою може забезпечити високий рівень правосуддя та суспільної довіри.

5.3. ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДДІВ В УКРАЇНІ.

Правовий статус суддів визначає їхнє місце у системі судової влади, права, обов'язки, гарантії незалежності, вимоги до їх професійної діяльності, а також обмеження, які забезпечують виконання суддями своїх функцій відповідно до принципів правовладдя. В Україні правовий статус суддів регулюється Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів», міжнародними актами, а також етичними кодексами та стандартами судової практики.

Основні складові правового статусу суддів

1. Конституційна основа статусу суддів

Відповідно до статті 126 Конституції України:

Стаття 126. Незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України.

Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється.

Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Конституція також встановлює, що судді призначаються безстроково та мають гарантії, спрямовані на забезпечення їхньої професійної незалежності.

2. Принципи, що визначають статус суддів

1. Незалежність суддів

- Судді під час ухвалення рішень не залежать від інших гілок влади, а також від зовнішнього чи внутрішнього тиску.

- Забороняється будь-який вплив на суддів у процесі здійснення правосуддя.

2. Незмінюваність суддів

- Судді обіймають посаду безстроково.

- Суддю не можна звільнити з посади, окрім випадків, прямо передбачених Конституцією та законами України (наприклад, подання заяви про відставку, досягнення граничного віку).

3. Недоторканність суддів

- Суддя не може бути затриманий або заарештований без згоди Вищої ради правосуддя, крім випадків затримання під час вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

4. Гарантії незалежності

- Суддям забезпечується належний рівень матеріального та соціального забезпечення (гідна заробітна плата, пенсійне забезпечення, охорона).

- Встановлюється заборона будь-якого впливу, втручання чи погроз на адресу судді.

3. Права суддів.

Судді мають такі права:

1. Здійснювати правосуддя відповідно до закону і внутрішнього переконання.

2. Одержувати забезпечення, необхідне для виконання своїх повноважень.

3. Бути захищеними від втручання в їхню діяльність із боку інших осіб чи органів.

4. Користуватися гарантіями соціального забезпечення.

4. Обов'язки суддів

Обов'язки суддів зводяться до забезпечення принципів правосуддя:

1. Дотримуватися норм Конституції України, законів, міжнародних зобов'язань.

2. Розглядати справи справедливо, неупереджено, своєчасно та на основі верховенства права.

3. Утримуватися від дій, які можуть підірвати авторитет судової влади або викликати сумніви у їх неупередженості.

4. Дотримуватися етичних стандартів поведінки.

Гарантії правового статусу суддів.

Гарантії є необхідними для забезпечення незалежності суддів. Серед них:

1. Матеріальне забезпечення : суддям гарантується стабільна й висока заробітна плата, а також додаткові соціальні виплати.

2. Право на охорону життя і майна: з метою забезпечення безпеки суддів держава зобов'язана надавати охорону у випадках загрози.

3. Недоторканність: будь-яке переслідування судді можливе лише за згодою відповідних органів (наприклад, Вищої ради правосуддя).

Обмеження для суддів

Щоб забезпечити неупередженість, на суддів накладаються певні обмеження:

1. Судді не можуть обіймати інші державні посади чи займатися підприємницькою діяльністю.

2. Суддям заборонено входити до складу політичних партій чи брати участь у політичній діяльності.

3. Заборонено розголошувати інформацію, яка стала відомою під час розгляду справи.

5.4. ВИЩА РАДА ПРАВОСУДДЯ

Вища рада правосуддя (ВРП) є одним із ключових органів у системі судової влади України, який виконує роль гаранта незалежності суддів, забезпечення належного функціонування судової системи та дотримання принципів правовладдя. ВРП функціонує на основі Конституції України, Закону України «Про Вищу раду правосуддя», міжнародних стандартів у сфері судочинства, а також інших нормативно-правових актів.

1. Правовий статус Вищої ради правосуддя

Вища рада правосуддя – це незалежний конституційний орган державної влади, що забезпечує формування суддівського корпусу та контролює дотримання етичних і професійних стандартів суддів і прокурорів.

Основними принципами діяльності ВРП є:

1. Незалежність від виконавчої, законодавчої гілок влади.
2. Підзвітність суспільству та прозорість діяльності.
3. Дотримання принципу правовладдя та стандартів справедливого судочинства.
4. Забезпечення балансу між незалежністю судової влади та її відповідальністю перед суспільством.

2. Склад і структура Вищої ради правосуддя

Склад ВРП

До складу Вищої ради правосуддя входять 21 член:

- 10 членів обираються з'їздом суддів України.

- 2 члени обираються ВРУ.
- 2 члени призначаються Президентом України.
- 2 члени обираються з'їздом адвокатів України.
- 2 члени обираються всеукраїнською конференцією прокурорів.
- 2 члени обираються з'їздом представників юридичних вищих навчальних закладів і наукових установ.
- Голова Верховного Суду входить до складу ВРП за посадою.

Організаційна структура

Стаття 26. Структура та організація діяльності Вищої ради правосуддя

1. Вища рада правосуддя діє у пленарному складі, якщо інше не встановлено цим Законом.
2. Для розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів Вища рада правосуддя утворює Дисциплінарні палати з числа членів Вищої ради правосуддя.
3. Кількість Дисциплінарних палат та кількісний склад кожної палати визначаються рішенням Вищої ради правосуддя з урахуванням вимог цього Закону.

3. Функції Вищої ради правосуддя

Ключові функції ВРП

1. Призначення суддів

ВРП вносить подання про призначення суддів на посаду.

2. Розгляд дисциплінарних справ

Орган здійснює дисциплінарні провадження щодо суддів і прокурорів, розглядає скарги на їхню діяльність та ухвалює рішення про притягнення до відповідальності.

3. Забезпечення незалежності суддів

ВРП гарантує, що на суддів не здійснюється тиск, та реагує на випадки втручання у їхню діяльність.

4. Звільнення суддів

ВРП приймає рішення про звільнення суддів із підстав, визначених Конституцією та законами України.

5. Узгодження законопроєктів у сфері судоустрою

ВРП надає висновки щодо законопроєктів, які стосуються судової влади.

6. Забезпечення дотримання етичних стандартів

Орган розробляє та впроваджує механізми для контролю за дотриманням етичних норм судьями та прокурорами.

7. Адміністративна функція

Забезпечення належного функціонування судів шляхом розгляду скарг, подання рекомендацій та ухвалення відповідних рішень.

4. Конституційні принципи діяльності ВРП

1. Незалежність

- Забезпечується процедурами добору членів ВРП із різних сфер юридичної спільноти.

- Заборона зовнішнього впливу на рішення ВРП.

2. Прозорість

- ВРП публікує свої рішення та регулярно звітує перед суспільством.

3. Колегіальність

- Усі ключові рішення ухвалюються колегіально на пленарних засіданнях або у складі дисциплінарних комісій.

4. Законність

- Уся діяльність ВРП має базуватися на нормах закону та відповідати Конституції України.

5.5. АДВОКАТУРА ТА ПРОКУРАТУРА В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ

Система правосуддя в Україні базується на принципі розподілу влад, де кожна гілка влади має свої функції та повноваження. Адвокатура та прокуратура як окремі інститути виконують важливі функції у забезпеченні справедливості, дотриманні правовладдя та гарантуванні людських прав.

1. Адвокатура: правовий статус, принципи та функції

Правовий статус адвокатури

Адвокатура є незалежним інститутом, який забезпечує професійне надання правової допомоги особам, захищаючи їхні права, свободи й законні інтереси. Її діяльність регулюється Конституцією України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також міжнародними стандартами, зокрема Основними принципами ООН щодо ролі юристів.

Принципи діяльності адвокатури

1. Незалежність: Адвокати діють незалежно від органів державної влади та будь-якого зовнішнього впливу.

2. Конфіденційність: Інформація, отримана адвокатом під час виконання своїх професійних обов'язків, захищається адвокатською таємницею.

3. Дотримання етичних стандартів: Адвокатська діяльність здійснюється з дотриманням професійної етики адвокатів.

4. Законність: Адвокати діють виключно в межах законодавства, але враховують вимоги правовладдя.

5. Професійна компетентність: Надання правової допомоги здійснюється на високому професійному рівні.

Функції адвокатури

1. Надання правової допомоги. Адвокати забезпечують захист у кримінальних провадженнях, представництво в судових справах, консультування з юридичних питань.

2. Захист людських прав і свобод. Адвокатура відіграє ключову роль у гарантуванні прав особи, що є фундаментальним елементом справедливого судочинства.

3. Сприяння доступу до правосуддя. Адвокати допомагають громадянам реалізувати право на справедливий суд, що є складовою правовладдя.

4. Контроль за дотриманням прав підозрюваних і обвинувачених. У кримінальних провадженнях адвокати здійснюють нагляд за забезпеченням належного процесуального порядку.

2. Прокуратура: правовий статус, принципи та функції

Прокуратура України – це система органів, які здійснюють кримінальне переслідування, підтримують державне обвинувачення в суді, а також захищають публічні інтереси. Її діяльність регулюється Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру», а також міжнародними стандартами, зокрема Стандартами щодо ролі прокурорів.

Принципи діяльності прокуратури

1. Законність: Прокурори діють виключно на підставі та в межах закону.
2. Об'єктивність і неупередженість : Дії прокурорів мають базуватися на принципах справедливості.
3. Незалежність : Органи прокуратури діють автономно, без втручання з боку інших органів.
4. Прозорість і підзвітність : Прокуратура звітує перед суспільством та Верховною Радою України про свою діяльність.

Функції прокуратури

1. Кримінальне переслідування. Прокуратура виконує функції процесуального керівництва у кримінальних провадженнях, представляючи сторону обвинувачення.

2. Підтримання державного обвинувачення в суді. Прокурори забезпечують ефективне представництво інтересів держави під час судового розгляду кримінальних справ.

3. Захист інтересів держави. У цивільних, господарських та інших категоріях справ прокуратура представляє публічні інтереси в суді.

Стаття 131¹. В Україні діє прокуратура, яка здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом.

Взаємодія адвокатури та прокуратури в системі правосуддя.

Протиставлення інтересів сторін у судочинстві. У кримінальних провадженнях адвокатура та прокуратура представляють різні інтереси: адвокати забезпечують захист обвинуваченого, а прокурори підтримують державне обвинувачення. Це створює баланс між правами підозрюваного й інтересами держави.

Гарантії справедливого суду. Адвокатура та прокуратура відіграють ключову роль у забезпеченні дотримання права на справедливий суд. Змагальність сторін у процесі є основою для ухвалення справедливого рішення судом.

Адвокатура та прокуратура є основними складовими системи правосуддя, які забезпечують дотримання правовладдя та реалізацію права на справедливий суд. Незважаючи на значні досягнення у реформуванні цих інститутів, вони стикаються з низкою проблем, які потребують вирішення. Ефективна взаємодія адвокатів і прокурорів, їхня незалежність і професійність є запорукою належного функціонування системи правосуддя та довіри до неї з боку суспільства.

ГЛОСАРІЙ

Абсентеїзм

явище в політичному та соціальному житті, яке характеризується свідомою або вимушеною неучастю громадян у голосуванні на виборах, референдумах чи інших формах демократичного волевиявлення

Виборча система

механізм розподілу мандатів між кандидатами або партіями за результатами голосування

Конституційний принцип

це процес формування органів публічної влади шляхом безпосереднього вільного волевиявлення громадян, що забезпечує демократичну участь громадян у політичному житті через вибір представників на основі принципів рівності, прямого голосування, та таємниці голосування.

Народовладдя

принцип демократичного устрою, відповідно до якого народ є єдиним джерелом публічної влади, здійснює її безпосередньо або через обрані ним органи

Референдум

це форма безпосереднього народовладдя, за допомогою якої громадяни держави або її окремих територій мають змогу через пряме голосування вирішувати питання загальнодержавного або місцевого значення, що вимагають народної підтримки або схвалення

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Наведіть визначення судової влади.
2. Які є принципи судової влади?
3. Назвіть функції суду.
4. Назвіть принципи організації системи судоустрою.
5. Охарактеризуйте систему судоустрою в Україні.
6. Охарактеризуйте принципи, що визначають статус суддів.
7. Назвіть гарантії правового статусу суддів.
8. Що таке Вища рада правосуддя?
9. Назвіть принципи діяльності Вищої ради правосуддя.
10. Якими є структура і склад Вищої ради правосуддя?
11. Охарактеризуйте правовий статус адвокатури.
12. Назвіть принципи та функції прокуратури.

Контрольні завдання

1. Надайте правову оцінку ситуації на цьому відео:

<https://www.youtube.com/watch?v=taEcwOEZ7R0>

2. У державі Z введено положення, яке надає виконавчій владі право переглядати рішення судів у справах, які мають "суспільний інтерес". Внаслідок цього уряд змінив кілька судових рішень, посилаючись на економічні міркування.

Чи порушує це конституційний принцип поділу влади та незалежності судової системи? Як може діяти судова система, щоб відстояти свої конституційні повноваження?

3. У державі X Конституція передбачає незалежність суддів і гарантує їхню незмінюваність. Однак парламент ухвалив закон, яким зменшив строк повноважень суддів з довічного до 10 років, посилаючись на необхідність «оновлення суддівського корпусу».

Чи відповідає таке рішення принципу незалежності суддів, закріпленому в Конституції?

РОЗДІЛ 6. КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ

Поняття конституційного контролю.

Система конституційного контролю.

Правовий статус Конституційного Суду України.

Конституційна скарга.

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (ChatGPT)

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) назвати 3 ключових аспекти проблематики конституційного контролю;
- 2) охарактеризувати 2 основні моделі конституційного контролю;
- 3) назвати та охарактеризувати 4 складові системи конституційного контролю;
- 4) назвати та охарактеризувати як мінімум 5 повноважень Конституційного Суду України;
- 5) назвати 5 вимог до кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України;
- 6) назвати 3 форми звернення до Конституційного Суду України та 5 видів актів Конституційного Суду України;
- 7) назвати 2 суб'єктів подання конституційної скарги та 3 умови прийнятності конституційної скарги.

Ключові терміни: конституційна скарга; конституційне звернення; конституційне подання; конституційний контроль; Конституційний Суд України.

Опрацюйте наступне законодавство:

1. Конституція України (розділ XII).
2. Про Конституційний Суд України від 13 липня 2017 року.

Рекомендовані до перегляду відео:

1. Конституційний Суд України: історія створення та виклики сьогодення: <https://www.youtube.com/watch?v=TuTCXA6QT7w>
2. Лемак В.В. - Конституційна скарга – дієвий засіб юридичного захисту прав особи. <https://www.youtube.com/watch?v=eHCk28PM-AY&list=WL&index=10>
3. Конституційний принцип верховенства права в рішеннях КСУ. <https://www.youtube.com/watch?v=j7YAfNAitKY>
4. Конституційному Суду України 26 років. <https://www.youtube.com/watch?v=BVSuXc5H8nk>
5. Конституційний Суд України | 2024 рік <https://www.youtube.com/watch?v=nYfmQeEp46Q>
6. Конституційна скарга частина перша ЄДКІ. <https://www.youtube.com/watch?v=2OjoelKRRkg>

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Вивчаючи цю тему слід приділити увагу розумінню функцій та принципів. Глибоке осмислення функцій конституційного контролю дозволяє зрозуміти його роль у забезпеченні правовладдя. Зверніть увагу на такі принципи, як верховенство Конституції, незалежність органів контролю, юридична визначеність та пропорційність. Це допоможе усвідомити, як контроль сприяє стабільності правової системи.

2. Аналіз моделей конституційного контролю. Вивчіть різницю між централізованою (європейська модель) та децентралізованою (американська модель) системами контролю. Зосередьтеся на їхніх перевагах і недоліках, а також на адаптації цих моделей до умов конкретних держав.

3. Особливості суб'єктів і процедур. Зверніть увагу на механізми доступу до конституційного контролю, коло суб'єктів, які мають право ініціювати провадження, та характер рішень органів контролю. Аналіз цих аспектів дозволяє оцінити доступність механізмів захисту конституційних прав для громадян.

4. Динаміка розвитку практики конституційного контролю. Вивчіть еволюцію практики конституційного контролю в різних державах. Зосередьтеся на зміні підходів до тлумачення Конституції залежно від політичних, економічних чи соціальних змін. Це дасть змогу побачити, як змінюється баланс між стабільністю правового порядку та його адаптацією до викликів сучасності.

5. Доктрина та її вплив на контроль. Розгляньте, як доктрина впливає на функціонування системи конституційного контролю. Зокрема, дослідження теорій «живої Конституції» та «оригіналізму» дозволить глибше зрозуміти ідеологічне підґрунтя рішень.

6. Порівняння національного та міжнародного вимірів. Вивчіть, як конституційний контроль взаємодіє з міжнародними стандартами правовладдя. Особливу увагу приділіть ролі регіональних судів (ЄСПЛ, Суд ЄС) у формуванні національних прецедентів. Це

дозволить зрозуміти, як глобалізація впливає на автономність національних правових систем.

7. Критичний аналіз практичних викликів. Зверніть увагу на проблеми, з якими стикається конституційний контроль у реальності, такі як:

- політичний вплив на органи контролю;
- використання механізмів контролю для політичних цілей;
- проблеми виконання рішень органів конституційного контролю.

8. Кейс-стаді: аналіз знакових рішень. Розгляньте конкретні рішення органів конституційного контролю, які мали значний вплив на правову систему чи суспільство. Наприклад, рішення, що стосуються прав людини, конституційних реформ чи балансу гілок влади.

9. Розгляд інституту конституційної скарги. Особливу увагу приділіть аналізу інституту конституційної скарги як механізму прямого звернення громадян до органу конституційного контролю. Вивчіть:

- умови прийнятності скарг, зокрема необхідність вичерпання інших засобів правового захисту;
- обсяг предмета скарги – які права та положення Конституції можуть бути предметом розгляду;
- ефективність скарги – вплив рішень за скаргами на зміну законодавства та судової практики;
- порівняння з іншими державами, щоб оцінити різні підходи до цього інституту (наприклад, досвід Німеччини, Іспанії чи Польщі).

Аналіз цього інституту допоможе зрозуміти, як конституційна скарга розширює доступ громадян до захисту своїх прав та сприяє розвитку конституційної юстиції.

Такі підходи дозволять не лише вивчити основи конституційного контролю, але й сформуванню власне критичне розуміння його місця у правовій системі.

6.1. ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

Конституційний контроль є інструментом забезпечення верховенства Конституції. Він полягає в діяльності спеціально уповноважених органів (або судів) щодо перевірки відповідності законів, а також дій органів державної влади, Конституції. Така діяльність спрямована на забезпечення стабільності конституційного порядку, захист прав і свобод людини, а також запобігання та усунення юридичних конфліктів, які можуть виникати внаслідок прийняття чи застосування актів, що суперечать Конституції.

У теоретико-правовій площині поняття конституційного контролю передбачає три ключові аспекти:

1. Об'єкт контролю – акти чи дії органів державної влади, які повинні відповідати Конституції.
2. Суб'єкт контролю – орган, уповноважений здійснювати перевірку, як-от Конституційний Суд чи інший аналогічний орган.
3. Мета контролю – забезпечення відповідності законодавства Конституції, захист верховенства Конституції, зокрема в умовах загроз її порушення.

Юридична природа конституційного контролю

Юридична природа конституційного контролю визначається його функціями, принципами та інструментами здійснення, які відображають його сутність як специфічного механізму правовладдя.

1. Правовладдя як основа юридичної природи. Конституційний контроль функціонує в умовах правовладдя, де Конституція виступає найвищою юридичною нормою. У цьому контексті контроль забезпечує захист від нормативних актів або рішень, які порушують баланс прав і свобод чи суперечать основним принципам Конституції.

2. Відмежування від інших видів контролю. Конституційний контроль слід відрізнити від інших форм контролю (парламентського, адміністративного чи судового) за об'єктом, суб'єктом і функціональним призначенням. Його специфіка полягає в перевірці актів виключно на відповідність Конституції, а не іншим правовим нормам.

3. Залежність від моделі конституційного контролю. Юридична природа контролю змінюється залежно від моделі, яку застосовує держава. Виділяють дві основні моделі:

- централізована (європейська) – перевірка здійснюється спеціалізованим органом (наприклад, Конституційним Судом), і контроль має абстрактний характер.

- децентралізована (американська) – перевірка здійснюється судами загальної юрисдикції під час розгляду конкретної справи.

4. Нормативність і судовий характер. Конституційний контроль має нормативну природу, оскільки стосується перевірки юридичних норм, а не фактів чи обставин справ. Водночас він є судовим за своєю процедурою, оскільки передбачає застосування принципів процесуальної справедливості.

5. Функціональна природа. Юридична природа конституційного контролю відображається у його функціях:

- захисна – забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини.

- превентивна – запобігання прийняття неконституційних актів.

- стабілізуюча – забезпечення стабільності правопорядку.

- гарантійна – підтримка балансу між гілками влади.

6. Юридична обов'язковість рішень. Органи конституційного контролю наділяються виключними повноваженнями визнання актів неконституційними, що робить їх рішення юридично обов'язковими до виконання всіма суб'єктами правовідносин.

Елементи юридичної природи

1. Конституційна легітимність. Органи конституційного контролю отримують свої повноваження безпосередньо з Конституції, що забезпечує їхню незалежність та легітимність у прийнятті рішень.

2. Абстрактний і конкретний контроль. Контроль може бути здійснений у формі:

- абстрактного (позапроцесуального) контролю, коли акти перевіряються на відповідність Конституції без зв'язку з конкретною справою.

- конкретного (процесуального) контролю, що здійснюється у контексті розгляду справи, в якій застосовується оскаржуваний акт.

3. Пряма дія Конституції. Контроль реалізується як механізм забезпечення прямої дії норм Конституції. Це означає, що будь-який суб'єкт правозастосування зобов'язаний керуватися нормами Конституції незалежно від наявності додаткового законодавчого регулювання.

Конституційний контроль є фундаментальним механізмом правовладдя, що забезпечує верховенство Конституції, стабільність правопорядку та захист людських прав. Його юридична природа відображає складне поєднання нормативного, функціонального та процесуального аспектів, які залежать від особливостей правової системи конкретної держави. Через конституційний контроль реалізується не лише юридична, але й суспільна функція захисту демократичних цінностей, прав і свобод, що робить його ключовим елементом правової держави.

6.2. СИСТЕМА КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

Система конституційного контролю: основні підходи

Система конституційного контролю являє собою сукупність організаційно-правових елементів, які забезпечують здійснення перевірки відповідності нормативно-правових актів і дій органів влади Конституції. Вона включає:

- моделі конституційного контролю;
- органи конституційного контролю;
- порядок їх формування;
- функціональну структуру і механізми діяльності.

Моделі конституційного контролю

1. Централізована система. Характеризується створенням спеціалізованого органу (Конституційного Суду), який має виключну компетенцію здійснювати конституційний контроль. Ця модель притаманна багатьом європейським країнам (наприклад, Німеччині, Італії, Іспанії).

Переваги: чітке розмежування компетенцій; спеціалізація органу;

Недоліки: іноді обмежений доступ громадян до органу через високі процедурні вимоги.

2. Децентралізована система

Передбачає, що конституційний контроль здійснюється судами загальної юрисдикції під час розгляду конкретних справ. Головною ознакою є можливість визнання неконституційними актів у процесі судового розгляду (наприклад, у США).

Переваги: ширший доступ громадян до конституційного контролю; гнучкість і адаптація до конкретних обставин.

Недоліки: можливість конфліктів між різними судовими інстанціями; відсутність єдиного органу, що відповідає за конституційність.

3. Змішані моделі

Поєднують елементи централізованої та децентралізованої систем,

дозволяючи як спеціалізованим органам, так і загальним судам здійснювати конституційний контроль.

Органи конституційного контролю

Органи конституційного контролю є ключовими елементами системи, від яких залежить ефективність та легітимність здійснення перевірки конституційності.

1. Конституційний Суд. Найбільш поширений у централізованих системах. Його повноваження включають: перевірку законів на відповідність Конституції; розгляд конституційних скарг громадян; тлумачення Конституції; розгляд питань, пов'язаних із розподілом повноважень між органами влади.

2. Суди загальної юрисдикції. В децентралізованих системах суди загальної юрисдикції мають право оцінювати конституційність актів під час розгляду конкретних справ. Наприклад, Верховний Суд США є інстанцією, яка здійснює такий контроль.

3. Квасисудові органи. У деяких країнах існують органи, які виконують функції конституційного контролю, але не мають повністю судового статусу (наприклад, Конституційна рада у Франції).

Порядок формування органів конституційного контролю

Порядок формування органів конституційного контролю є важливим елементом, що впливає на їхню незалежність, легітимність і ефективність.

1. Склад органу. Органи конституційного контролю зазвичай складаються з суддів або інших експертів у сфері права, що мають високий рівень кваліфікації та бездоганну репутацію. Склад може формуватися на основі таких підходів:

- призначення парламентом. Наприклад, у багатьох країнах Європи парламент має вирішальну роль у формуванні складу Конституційного Суду;

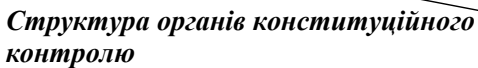
- призначення президентом. У США президент призначає суддів Верховного Суду за згодою Сенату;

- змішаний підхід. Часто поєднується участь парламенту, президента та інших органів.

2. Кваліфікаційні вимоги. У більшості держав передбачені суворі вимоги до кандидатів, що включають: юридичну освіту; значний досвід у правовій сфері (зазвичай 10–15 років); відсутність політичної заангажованості.

3. Термін повноважень. Для забезпечення незалежності органів конституційного контролю термін повноважень суддів, як правило, фіксований і може становити від 6 до 12 років. У деяких країнах допускається повторне призначення, тоді як в інших це заборонено.

4. Процедура призначення. У централізованих системах процедура зазвичай регулюється Конституцією або окремими законами. У децентралізованих системах судді отримують повноваження через призначення на посади в загальній судовій системі.

Структура органів конституційного контролю

1. Внутрішня організація. Органи конституційного контролю мають складну внутрішню структуру, що включає:

- пленарний склад для розгляду найважливіших справ;
- палати чи секції для оперативного розгляду менш складних питань.

2. Функціональні підрозділи. Для забезпечення ефективної роботи органів створюються підрозділи, які займаються:

- аналітичним опрацюванням справ;
- юридичною експертизою;
- адміністративною підтримкою.

3. Процедури діяльності. Структура визначає процедури, включно з:

- реєстрацією звернень;
- прийняттям до провадження;
- підготовкою до слухання;
- прийняттям рішення та його оприлюдненням.

6.3. ПРАВОВИЙ СТАТУС КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ.

Конституційний Суд України (далі – КСУ) є спеціалізованим органом конституційного контролю, створеним для забезпечення верховенства Конституції України як Основного Закону держави. Правовий статус КСУ визначається системою нормативних актів, які регулюють його повноваження, порядок функціонування, склад і місце в системі органів публічної влади.

Основні засади правового статусу Конституційного Суду України

1. Конституційна основа діяльності.

- Конституційний Суд України діє на підставі Конституції України, зокрема статей 147–153, які визначають його статус, завдання, порядок формування та функції.

- Основним спеціальним законом, що регулює діяльність Суду, є Закон України «Про Конституційний Суд України» (2017 року).

2. Місце у системі поділу влади.

- КСУ є незалежним судовим органом, що не належить до жодної з гілок влади – законодавчої, виконавчої чи судової у вузькому розумінні.

- Його статус визначається як окремий елемент механізму держави, що забезпечує конституційний контроль.

3. Принципи діяльності.

- Незалежність. КСУ є незалежним від інших органів державної влади, а судді не підлягають політичному чи адміністративному впливу.

- Колегіальність. Усі рішення приймаються колективно.

- Верховенство Конституції. Усі рішення та висновки КСУ ґрунтуються виключно на положеннях Конституції України.

- Прозорість. Діяльність Суду забезпечується відкритістю його рішень для суспільства.

Повноваження Конституційного Суду України

Ключова мета діяльності КСУ полягає в гарантуванні конституційності правових актів та їхньої відповідності Конституції України. Повноваження Суду включають:

1. Контроль конституційності нормативно-правових актів.

КСУ розглядає питання відповідності Конституції:

- Законів України чи їхніх окремих положень.
- Актів Президента України.
- Актів Кабінету Міністрів України.
- Актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

2. Офіційне тлумачення Конституції України. КСУ має виключне право на офіційне тлумачення положень Конституції, що є важливим для забезпечення однакового розуміння та застосування норм Основного Закону.

3. Розгляд конституційних скарг громадян. Суд розглядає звернення осіб, які вважають, що застосований у їхній справі закон суперечить Конституції України.

4. Рішення щодо конституційності міжнародних договорів України. КСУ аналізує міжнародні договори на предмет відповідності Конституції до моменту їхнього ратифікування.

5. Вирішення питань про відповідність Конституції процедур імпідменту Президента. Суд перевіряє дотримання конституційних процедур під час усунення Президента з поста в порядку імпідменту.

6. Інші повноваження, передбачені законодавством.

Склад і порядок формування КСУ

1. Кількість суддів. Відповідно до Конституції України, до складу КСУ входять 18 суддів.

2. Призначення суддів. Судді призначаються за квотним принципом трьома суб'єктами: Президент України, Верховна Рада України, з'їзд суддів України.

Кожен із цих суб'єктів призначає по шість суддів.

3. Вимоги до суддів. Кандидати на посаду судді КСУ повинні відповідати таким вимогам:

- громадянство України.
- досягнення 40-річного віку.
- вища юридична освіта та стаж професійної діяльності у сфері права не менше 15 років.
- високі моральні якості.
- правник із визнаним рівнем компетентності.

4. Строк повноважень. Судді призначаються строком на 9 років без права повторного призначення.

5. Присяга суддів. Перед вступом на посаду судді складають присягу, текст якої затверджено Конституцією України.

Структура КСУ

Стаття 32. Організаційна структура Суду

1. У складі Суду діють Велика палата, два сенати та шість колегій.
2. Велика палата, сенати, колегії у межах визначених цим Законом повноважень щодо конституційного провадження діють як Конституційний Суд.
3. Представницькі, організаційні, розпорядчі функції здійснюють Голова Суду, заступник Голови Суду, секретарі колегій.
4. Велика палата, Сенат, Колегія мають статус органів Суду.

Стаття 44. Секретаріат Суду

1. Секретаріат Суду (далі - Секретаріат) здійснює організаційне, аналітичне, юридичне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Суду.

Стаття 40. Постійні комісії Суду

1. Допоміжними органами Суду з питань організації його внутрішньої діяльності є постійні комісії.
2. Суд на засіданні створює з числа суддів Конституційного Суду постійні комісії та затверджує положення про них.
3. Голову постійної комісії обирає комісія зі свого складу.

Стаття 41. Науково-консультативна рада Суду

1. Науково-консультативна рада утворюється при Конституційному Суді з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права для підготовки наукових висновків з питань діяльності Конституційного Суду, що потребують наукового забезпечення.

Форми звернення

Стаття 50. Форми звернення до Суду

1. Формами звернення до Суду є конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга.

Акти КСУ

Стаття 83. Види актів

1. Суд ухвалює рішення, надає висновки, постановляє ухвали, видає забезпечувальні накази.
2. Акти з питань, не пов'язаних із конституційним провадженням, Суд ухвалює у формі постанови.

Стаття 84. Рішення Суду

1. Рішення Суду ухвалює:

1) Велика палата - за результатами розгляду справ за конституційними поданнями щодо конституційності законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції України, а також за результатами розгляду справ за конституційними скаргами у разі відмови Сенату в розгляді справи за конституційною скаргою на розсуд Великої палати;

2) Сенат - за результатами розгляду справ за конституційними скаргами.

6.4. КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА

Конституційна скарга є важливим механізмом індивідуального доступу до конституційного правосуддя, який дозволяє громадянам та юридичним особам (приватного права) безпосередньо звертатися до органу конституційного контролю для захисту своїх прав, гарантованих Конституцією. Введення цього інституту в Україні стало результатом прагнення до зміцнення принципу верховенства Конституції (правовладдя) та посилення гарантій захисту прав і свобод людини.

Конституційна скарга – це звернення фізичної або юридичної особи до Конституційного Суду України (КСУ) щодо перевірки конституційності закону України (або його окремого положення), який застосовано в остаточному судовому рішенні у справі цієї особи

Основними ознаками конституційної скарги є:

1. Предмет скарги – виключно закон України або його окреме положення.
2. Мета звернення – захист прав і свобод, передбачених Конституцією України.
3. Зв'язок із судовим рішенням – закон, що оскаржується, має бути застосований в остаточному рішенні національного суду.
4. Індивідуальний характер – скарга подається особою, чії права або свободи порушено (на думку цієї особи), що підкреслює її субсидіарний характер у захисті конституційних прав.

Юридична природа конституційної скарги

Конституційна скарга є засобом конституційного правосуддя, який поєднує у собі такі елементи:

1. Субсидіарність – вона застосовується лише після вичерпання всіх інших національних правових засобів захисту.
2. Індивідуальність – скарга пов'язана із конкретними порушеннями прав певної особи, на відміну від інших форм звернень до КСУ, що можуть стосуватися загальних питань конституційності.
3. Юрисдикційність – процедура розгляду скарги базується на юрисдикційній компетенції КСУ щодо контролю конституційності законів.

Порядок подання та розгляду конституційної скарги

1. Суб'єкти права на подання скарги

Конституційну скаргу можуть подати:

- фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства);
- юридичні особи приватного права.

2. Умови прийнятності скарги

Скарга має відповідати таким умовам:

- Закон, що оскаржується, застосований в остаточному судовому рішенні, яке набрало законної сили.
- Особа вичерпала всі інші національні правові засоби захисту.
- Скарга подана протягом трьох місяців з дня набрання чинності остаточним судовим рішенням.

3. Зміст скарги

Скарга повинна містити:

- Чітке обґрунтування неконституційності закону або його окремого положення.
- Дані про остаточне судове рішення, в якому застосовано оскаржуваний закон.
- Перелік прав, які, на думку заявника, були порушені.

Розгляд конституційної скарги

1. Прийняття до розгляду

Конституційна скарга спершу аналізується на предмет відповідності формальним вимогам. У разі їх дотримання вона передається для розгляду колегії суддів.

2. Стадії розгляду

- Попереднє вивчення (колегією суддів або сенатом).
- Пленарний розгляд справи, якщо колегія дійшла висновку про необхідність такого розгляду.

3. Прийняття рішення

У разі визнання закону (або його окремого положення) неконституційним, він втрачає чинність з моменту ухвалення рішення або з іншого, визначеного Судом, часу.

Матеріали на сайті КСУ
щодо конституційної скарги

<https://ccu.gov.ua/storinka/konstytuciy-na-skarga>

Конституційна скарга є важливим інструментом забезпечення конституційної справедливості та верховенства Конституції України. Вона дозволяє особам безпосередньо захищати свої права та сприяє усуненню неконституційних норм із правової системи. Однак ефективність цього механізму залежить від подальшого вдосконалення процедурних аспектів та підвищення правової культури учасників процесу.

ГЛОСАРІЙ

Конституційна скарга

звернення фізичної або юридичної особи до Конституційного Суду України щодо перевірки конституційності закону України (або його окремого положення), який застосовано в остаточному судовому рішенні у справі цієї особи

Конституційне звернення

форма звернення до Конституційного Суду України з питань відповідності Конституції міжнародних договорів, процедури імпичменту, законопроекту про зміни до Конституції, питань на всеукраїнський референдум тощо

Конституційне подання

форма звернення до Конституційного Суду України з питань тлумачення Конституції чи визнання акту неконституційним

Конституційний контроль

є інструментом забезпечення верховенства Конституції. Він полягає в діяльності спеціально уповноважених органів (або судів) щодо перевірки відповідності законів, а також дій органів державної влади, Конституції

Конституційний Суд України

є спеціалізованим органом конституційного контролю, створеним для забезпечення верховенства Конституції України як Основного Закону держави

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Які 3 ключових аспекти конституційного контролю Ви можете назвати?
2. Що являє собою система конституційного контролю?
3. Назвіть основні моделі конституційного контролю.
4. Які є органи конституційного контролю?
5. Охарактеризуйте порядок формування органів конституційного контролю.
6. Охарактеризуйте місце КСУ у системі поділу влади.
7. Назвіть основні повноваження КСУ.
8. Якою є структура КСУ?
9. Які акти приймає КСУ.
10. Наведіть визначення конституційної скарги.
11. Опишіть порядок подання та розгляду конституційної скарги?

Контрольні завдання

1. Змодельуйте ситуацію, за якої Ви (або Ваш знайомий, або вигадана особа) змогли б звернутись до КСУ з конституційною скаргою. Поясніть підстави звернення у змодельованій Вами ситуації.

2. Парламент країни X ухвалив закон, який запроваджує обмеження на свободу слова, посилаючись на необхідність боротьби з дезінформацією. Проте цей закон не містить чітких критеріїв, що вважати дезінформацією, та передбачає значні штрафи за порушення. Група депутатів звернулася до Конституційного Суду з вимогою визнати цей закон неконституційним.

Якими критеріями має керуватися Конституційний Суд при оцінці цього закону? Чи є вірогідність, що такий закон буде визнано неконституційним?

РОЗДІЛ 7. КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС ПРОКУРАТУРИ

Прокуратура в системі органів державної влади.

Система та повноваження прокуратури.

Акти органів прокуратури.

Статус прокурора.

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (ChatGPT)

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) розкрити зміст ст. 131-1 Конституції України;
- 2) охарактеризувати 3 функції прокуратури;
- 3) назвати та охарактеризувати 2 моделі організації функціонування прокуратури;
- 4) навести приклади 4 елементів системи прокуратури в Україні;
- 5) назвати вимоги до особи на посаду прокурора.

Ключові терміни: офіс Генерального прокурора; прокуратура; прокурор; процесуальне керівництво; спеціалізована прокуратура.

Опрацюйте наступне законодавство:

1. Конституція України (стаття 131-1).
2. Про прокуратуру від 14 жовтня 2014 року.

Рекомендовані до перегляду відео:

1. Лекція «Система прокуратури»: https://www.youtube.com/watch?v=fck-Geqp3Kc&pp=ygUj0L_RgNC-0LrRg9GA0LDRgtGD0YDQsCDQu9C10LrRhtGW0Y8%3D
2. Лекція «Правові основи органів прокуратури». <https://www.youtube.com/watch?v=itt8TaLR3Mo>

Веб-портал Офісу Генерального прокурора: <https://gp.gov.ua/>

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Вивчення нормативно-правової бази

- Конституція України: зверніть увагу на статтю 131-1, яка визначає повноваження прокуратури. Проаналізуйте співвідношення її норм із принципом правовладдя.

- Закон України «Про прокуратуру»: досліджуйте його положення щодо завдань, функцій та принципів діяльності прокуратури.

- Міжнародні стандарти:

- Основні принципи ООН щодо ролі прокурорів (1990 р.).

- Європейські стандарти щодо статусу та функцій прокуратури (рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи).

2. Порівняльно-правовий аналіз.

Здійсніть аналіз моделей прокуратури в різних країнах:

- континентальна модель : прокуратура є частиною судової системи (Франція, Німеччина).

- англосаксонська модель : прокуратура є частиною виконавчої влади (США, Велика Британія).

- визначте, як українська прокуратура інтегрується в європейські стандарти.

3. Практичний аспект

Проаналізуйте роль прокуратури у забезпеченні людських прав, зокрема в контексті:

- захисту прав дітей, осіб із вразливих категорій.

- розслідування воєнних злочинів в умовах збройного конфлікту.

- оцініть реалізацію реформ прокуратури, наприклад, через створення органів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

4. Актуальні виклики

- Проаналізуйте проблеми, що виникають у зв'язку з реформою прокуратури:

- Зміна її функцій (від нагляду за законністю до процесуального керівництва).
- Забезпечення незалежності прокурорів в умовах політичного тиску.
- Дослідіть питання балансування між прокуратурою, судовою та виконавчою гілками влади.

5. Аналітичні джерела

- Регулярно ознайомлюйтесь із матеріалами наукових конференцій, присвячених питанням конституційного права та реформування прокуратури.
- Використовуйте аналітику Центру політико-правових реформ чи інших дослідницьких установ, що вивчають правоохоронні органи.

6. Ключові питання для роздумів

- Чи відповідає сучасний статус прокуратури принципам правовладдя?
- Як забезпечити незалежність прокурорів у процесі здійснення ними своїх повноважень?
- Яке місце прокуратури у системі стримувань і противаг?

Ці рекомендації сприятимуть комплексному вивченню теми та формуванню системного уявлення про конституційний статус прокуратури.

7.1. ПРОКУРАТУРА В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Прокуратура є одним із ключових інститутів державної влади, що має забезпечувати верховенство права, захист прав і свобод людини, а також контроль за дотриманням законності при здійсненні кримінального провадження. Її роль, функції та місце в системі органів державної влади залежать від моделі, закріпленої в конституційно-правовій системі конкретної держави. В Україні прокуратура зазнала істотних трансформацій у процесі демократичних реформ, що вимагає аналізу її конституційного статусу та функціонального призначення.

1. Конституційно-правовий статус прокуратури

Конституція України визначає прокуратуру як незалежний орган, що виконує специфічні функції у системі органів публічної влади.

Стаття 131¹. В Україні діє прокуратура, яка здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

2. Прокуратура як частина системи державної влади

Прокуратура не є безпосередньо частиною жодної з трьох гілок влади (законодавчої, виконавчої чи судової). Її специфічна позиція обумовлена необхідністю забезпечення незалежності від політичного впливу. Водночас прокуратура взаємодіє з кожною з гілок влади. **Водночас, в Україні норми про прокуратуру у 2016 році було внесено до розділу «Правосуддя», що обумовлює необхідність розгляду прокуратури саме як складової правосуддя (але не системи судів).**

Основні функції прокуратури можна звести до наступних:

Обвинувальна функція: Прокуратура виступає в суді від імені держави з обвинуваченням осіб, які вчинили злочини.

Представницька функція: Прокуратура представляє інтереси держави в судах та інших органах.

Функція процесуального керівництва: Вона передбачає активну участь прокурора у всіх стадіях кримінального провадження.

У окремих державах прокуратура виконує (виконувала) функцію загального нагляду, яка передбачає контроль за додержанням законів всіма суб'єктами правовідносин, включаючи органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та громадян.

З цією функцією пов'язується відомий вираз про прокурора, про який Ви будете говорити на заняттях з історії держави та права та який візуально відтворений на наступному зображенні:

3. Моделі прокуратури у світі

Існують різні підходи до визначення місця прокуратури в системі органів державної влади:

1. Континентальна модель (Франція, Німеччина): прокуратура є частиною судової системи. Вона забезпечує законність і підтримує обвинувачення від імені держави.

2. Англосаксонська модель (США, Велика Британія): прокуратура належить до виконавчої влади. Вона підпорядкована Міністерству юстиції та здійснює функції, пов'язані з кримінальним переслідуванням.

3. Змішана модель (Польща): Прокуратура функціонує як окремий орган із специфічним статусом, не входячи до жодної з гілок влади, але взаємодіючи з ними.

4. Проблеми та виклики функціонування прокуратури

Українська прокуратура стикається з низкою викликів:

1. Політична незалежність: Забезпечення відсутності тиску з боку виконавчої чи законодавчої влади.

2. Реформування функцій: Перехід від радянської моделі нагляду до моделі, орієнтованої на правозахист.

3. Зміцнення довіри суспільства: Прозорість та підзвітність діяльності прокуратури.

4. Євроінтеграція : Впровадження європейських стандартів діяльності прокуратури.

7.2. СИСТЕМА ТА ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРАТУРИ

Система прокуратури України визначена як унітарна структура, яка функціонує відповідно до принципів централізації та єдності. Стаття 131-1 Конституції України закріплює основи функціонування прокуратури, а Закон України «Про прокуратуру» деталізує її організацію.

Система прокуратури України включає:

1. Офіс Генерального прокурора – найвищий орган, який забезпечує координацію та керівництво діяльністю всієї системи прокуратури.

2. Обласні прокуратури – діють на регіональному рівні та забезпечують виконання функцій прокуратури в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

3. Окружні прокуратури – функціонують на місцевому рівні, забезпечуючи реалізацію завдань прокуратури в межах визначених територій.

4. Спеціалізовані прокуратури – зокрема, Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), що забезпечує розслідування корупційних злочинів, та прокуратура Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, яка функціонує в умовах тимчасової окупації.

Принципи організації прокуратури

Діяльність прокуратури базується на таких принципах:

- Єдність системи: всі органи прокуратури діють у межах єдиної централізованої структури, підпорядковуючись Генеральному прокурору.

- Законність: дії прокуратури повинні відповідати Конституції та законам України.
- Незалежність: прокурори виконують свої повноваження без незаконного втручання з боку будь-яких органів або осіб.
- Прозорість і підзвітність: прокуратура має діяти відкрито, забезпечуючи суспільний контроль за своєю діяльністю.

Повноваження прокуратури

Повноваження Генерального прокурора

Генеральний прокурор є найвищою посадовою особою системи прокуратури, яка:

- здійснює організаційне керівництво діяльністю прокуратури;
- затверджує внутрішні нормативні акти прокуратури;
- забезпечує представництво прокуратури у взаємодії з іншими органами державної влади та міжнародними інституціями;
- приймає кадрові рішення, зокрема призначення та звільнення прокурорів.

Повноваження прокурорів у кримінальному провадженні

Прокурори мають право:

- порушувати питання про початок кримінального провадження;
- здійснювати процесуальне керівництво під час досудового розслідування;
- затверджувати обвинувальні акти та представляти їх у суді;
- здійснювати нагляд за законністю проведення оперативно-розшукових заходів.

Повноваження у представництві інтересів держави

Прокурори мають право ініціювати судові справи щодо:

- повернення незаконно відчуженого державного майна;
- відшкодування збитків, завданих державі;
- захисту екологічних інтересів.

7.3. АКТИ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

Акти органів прокуратури є одним із важливих інструментів реалізації функцій цього органу державної влади. Вони забезпечують процесуальну, організаційну, методологічну та управлінську підтримку виконання завдань прокуратури, закріплених у Конституції України та Законі України «Про прокуратуру». Аналіз правової природи, видів і змісту актів органів прокуратури дозволяє краще зрозуміти їхню роль у системі правовідносин.

Поняття актів органів прокуратури

Акти органів прокуратури – це офіційні документи, видані в межах повноважень прокурорів або органів прокуратури, які містять правові приписи, рішення чи вимоги, що спрямовані на реалізацію функцій прокуратури.

Юридичні властивості актів органів прокуратури

1. **Законність:** акти органів прокуратури повинні відповідати Конституції України, законам та іншим нормативно-правовим актам.
2. **Обов'язковість:** виконання актів прокуратури є обов'язковим для осіб, органів та установ, до яких вони адресовані.
3. **Цільова спрямованість:** акти спрямовані на забезпечення публічного інтересу, зокрема правладдя, захист людських прав і інтересів держави.
4. **Оперативність:** акти органів прокуратури приймаються в межах встановлених строків для забезпечення ефективного реагування на порушення закону.

Види актів органів прокуратури за юридичною природою

1. Нормативні акти : акти, що встановлюють загальні правила поведінки. Наприклад, накази Генерального прокурора з питань організації роботи органів прокуратури.

2. Індивідуальні акти: акти, що містять конкретні приписи, спрямовані на вирішення індивідуальних ситуацій. Наприклад, процесуальні рішення прокурорів.

Види актів органів прокуратури за функціональним призначенням

1. Організаційно-розпорядчі акти : визначають порядок роботи органів прокуратури, їхню структуру та регламент.

2. Процесуальні акти : спрямовані на реалізацію функцій прокуратури в межах кримінального провадження, представництва інтересів держави в суді тощо.

3. Контрольно-наглядові акти: наприклад, акти реагування на порушення законності.

7.4. СТАТУС ПРОКУРОРА

Прокурор є ключовою фігурою в системі правосуддя, яка забезпечує реалізацію державної політики у сфері кримінального провадження, представництва інтересів держави та підтримання правопорядку. Аналіз правового статусу прокурора дозволяє визначити його роль у забезпеченні правовладдя, людських прав та захисті публічних інтересів.

Статус прокурора включає сукупність його прав, обов'язків, функцій, гарантій незалежності та відповідальності, які визначають місце прокурора в системі органів державної влади

Гарантії статусу прокурора

1. Принципи незалежності:

1. Фінансова незалежність : достатнє матеріальне забезпечення для виконання функцій.
2. Імунітет прокурора : гарантії захисту від незаконного втручання в його діяльність.
3. Процесуальна самостійність : заборона незаконного впливу на процесуальні рішення прокурора.

2. Механізми захисту професійної діяльності:

- Рішення про звільнення прокурора може бути оскаржене у судовому порядку.
- Гарантії правової допомоги у випадках тиску або загроз.

Вимоги до кандидатів на посаду прокурора

1. Прокурором окружної прокуратури (у тому числі прокурором - стажистом окружної прокуратури у визначених цим Законом випадках) за результатами добору може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови, а також проходив базову загальновійськову підготовку або військову службу, крім осіб, визнаних за станом здоров'я непридатними до військової служби.

2. Прокурором обласної прокуратури може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше трьох років, володіє державною мовою, а також проходив базову загальновійськову підготовку або військову службу, крім осіб, визнаних за станом здоров'я непридатними до військової служби.

3. Прокурором Офісу Генерального прокурора може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше п'яти років, володіє державною мовою, а також проходив базову загальновійськову підготовку або військову службу, крім осіб, визнаних за станом здоров'я непридатними до військової служби.

ГЛОСАРІЙ

Офіс Генерального прокурора

найвищий орган, який забезпечує координацію та керівництво діяльністю всієї системи прокуратури в Україні

Прокуратура

орган державної влади, який відповідно до Конституції та законів України здійснює публічні функції, спрямовані на забезпечення верховенства права, захист прав і свобод людини, а також публічних інтересів шляхом: підтримання публічного обвинувачення в суді; організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням; представництва інтересів держави в суді.

Прокурор

посадова особа органів прокуратури, яка в межах своїх повноважень здійснює визначені Конституцією України та законами функції, спрямовані на забезпечення верховенства права, захист прав і свобод людини, публічних інтересів, а також інтересів держави.

Процесуальне керівництво

функція прокуратури, що передбачає активну участь прокурора у всіх стадіях кримінального провадження

Спеціалізована прокуратура

структурний підрозділ у системі прокуратури, створений для виконання специфічних завдань і здійснення визначених законом функцій у конкретних сферах діяльності, які потребують спеціальних знань, навичок або спрямованості, зокрема у боротьбі з корупцією, військовими злочинами, організованою злочинністю тощо

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Що таке прокуратура?
2. Які основні функції прокуратури?
3. Назвіть моделі прокуратури в світі.
4. Назвіть елементи системи прокуратури.
5. Що таке Офіс Генерального прокурора?
6. Що таке спеціалізована прокуратура?
7. Назвіть повноваження прокуратури.
8. Які є акти прокуратури?
9. Охарактеризуйте гарантії статусу прокуратури.
10. Назвіть вимоги до кандидатів на посаду прокурора.

Контрольні завдання

1. У країні X прокурор ініціював кримінальне провадження проти депутата парламенту, стверджуючи, що той вчинив корупційне правопорушення. Однак депутат заявив, що прокурор не мав права відкривати провадження без зняття депутатської недоторканності. Конституція країни передбачає, що депутати користуються недоторканністю, за винятком випадків затримання на місці злочину.

Чи діяв прокурор у межах своїх повноважень? Як має вирішуватися конфлікт між правами депутата та обов'язками прокуратури?

2. У державі N. парламент ухвалив зміни до закону про прокуратуру, якими передбачено, що Генеральний прокурор призначається і звільняється Президентом без згоди парламенту. Опозиційні політики заявили, що такі зміни порушують принцип незалежності прокуратури, передбачений Конституцією.

Чи відповідає така процедура призначення Генерального прокурора принципам конституційного регулювання? Які механізми можуть забезпечити незалежність прокуратури в цій ситуації?

РОЗДІЛ 8. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Поняття і юридична природа місцевого самоврядування.

Основні моделі місцевого самоврядування.

Загальна характеристика та основні принципи місцевого самоврядування в Україні.

Система суб'єктів місцевого самоврядування.

¹ Малюнок створено штучним інтелектом (ChatGPT)

Після вивчення цієї теми Ви зможете:

- 1) аналізувати 2 визначення місцевого самоврядування з національного законодавства та міжнародного договору;
- 2) охарактеризувати 2 основні функції місцевого самоврядування;
- 3) назвати та охарактеризувати 4 моделі місцевого самоврядування;
- 4) охарактеризувати 10 принципів місцевого самоврядування;
- 5) назвати і охарактеризувати 6 елементів системи місцевого самоврядування.

Ключові терміни: власні (самоврядні) повноваження; делеговані повноваження; місцеве самоврядування; рада (сільська, селищна, міська, районна, обласна); територіальна громада.

Опрацюйте наступне законодавство:

1. Конституція України (розділ XI).
2. Європейська Хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року.
3. Про місцеве самоврядування в Україні від 21 травня 1997 року.
4. Про службу в органах місцевого самоврядування від 7 червня 2001 року.

Рекомендовані до перегляду відео:

1. Підготовка до ЄФВВ з права. Місцеве самоврядування. Виконавча влада. Публічна служба (суб'єкти, 3): <https://www.youtube.com/watch?v=ObM6x1E8QRE>
2. Лекція Місцеве самоврядування <https://www.youtube.com/watch?v=iJRPbByZpCY>
3. Оксана Кирилюк: “Структура органів місцевого самоврядування, функції та повноваження” <https://www.youtube.com/watch?v=JX9DytYFFA0>

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Зверніть увагу на розуміння поняття «місцеве самоврядування». Важливо зрозуміти, що місцеве самоврядування не є частиною державної влади, а виступає окремою формою публічної влади. Для кращого розуміння корисно зіставити функції органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади.

2. Для опанування цієї теми необхідно усвідомити конституційний статус місцевого самоврядування. Його основою є право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення. Важливо простежити, як це право реалізується на практиці та які існують конституційні гарантії його захисту.

3. Важливо зрозуміти, що саме територіальна громада, а не органи місцевого самоврядування, є первинним суб'єктом місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування діють від імені громади, а не навпаки. Корисно проаналізувати, якими способами громада реалізує свої повноваження безпосередньо (референдуми, громадські слухання, ініціативи).

4. Слід приділити особливу увагу принципам місцевого самоврядування:

– децентралізація та субсидіарність – ключові концепції, які пояснюють, чому певні повноваження передаються місцевій владі, а не централізуються;

– фінансова самостійність є критично важливою: варто дослідити, як наповнюються місцеві бюджети та чому залежність від державних дотацій може послаблювати реальну автономію громад.

5. При вивченні компетенції органів місцевого самоврядування зверніть увагу на розмежування власних і делегованих повноважень.

– Для розуміння механізмів децентралізації варто визначити, які питання громада вирішує самостійно, а які – за дорученням держави.

– Важливо усвідомити, що делеговані повноваження можуть бути відкликані державою, тоді як власні – є захищеними конституційно.

6. Щоб глибше зрозуміти гарантії місцевого самоврядування, розгляньте механізми його захисту від надмірного втручання держави. Варто звернути увагу на те, що контроль держави є наглядовим, а не управлінським, тобто він спрямований лише на дотримання законності, а не на підпорядкування місцевої влади.

7. При аналізі взаємодії місцевого самоврядування з державною владою зверніть увагу на баланс автономії та контролю

– важливо зрозуміти, що органи місцевого самоврядування не є частиною виконавчої вертикалі;

– водночас держава зобов'язана забезпечувати спроможність громад здійснювати свої повноваження, що робить взаємодію необхідною.

8. Опановуючи міжнародні стандарти, особливу увагу приділіть Європейській хартії місцевого самоврядування:

– це основний документ, що закладає принципи незалежності місцевого самоврядування.

– важливо розглянути, які положення цього документу вже імплементовані в Україні, а які залишаються викликами для правової системи.

Таким чином, зосереджуючи увагу на цих аспектах, можна не просто засвоїти формальні положення Конституції, а й зрозуміти логіку функціонування місцевого самоврядування як елементу правовладдя.

8.1. ПОНЯТТЯ І ЮРИДИЧНА ПРИРОДА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

1. Визначення поняття місцевого самоврядування

Місцеве самоврядування є однією з фундаментальних засад організації публічної влади в демократичних правових державах. Воно становить форму здійснення публічної влади територіальними громадами, яка характеризується автономністю від державних органів та заснована на принципах децентралізації й субсидіарності.

У загальнотеоретичному аспекті місцеве самоврядування можна визначити як право територіальної громади самостійно або через створені нею органи вирішувати питання місцевого значення у межах Конституції та законів держави. Визначальним у цьому контексті є поняття «самоврядування», яке вказує на самостійність громади у прийнятті рішень без прямого втручання державних органів.

Стаття 140. Місцеве самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Це визначення кореспондується з положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування:

Стаття 3

Концепція місцевого самоврядування

1. Місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення.

2. Юридична природа місцевого самоврядування

Юридична природа місцевого самоврядування визначається його подвійним характером: з одного боку, воно є формою публічної влади, а з іншого – має ознаки автономного інституту, що функціонує окремо від державної виконавчої влади.

Місцеве самоврядування як форма публічної влади

Публічна влада у правовій державі поділяється на державну і муніципальну (локальну). Місцеве самоврядування є виявом муніципальної влади, яка реалізується безпосередньо територіальними громадами або через створені ними органи.

На відміну від державної влади, що здійснюється через систему органів державної влади, місцеве самоврядування функціонує на основі принципу автономії та самостійності територіальних громад. Важливим аспектом є те, що органи місцевого самоврядування не входять до системи органів державної влади, що підкреслює їх незалежність у межах визначених законом повноважень.

Відносини між місцевим самоврядуванням і державною владою

Незважаючи на автономність місцевого самоврядування, держава здійснює нормативно-правове регулювання його діяльності, встановлюючи правові межі компетенції органів місцевого самоврядування. Відповідно до принципу субсидіарності, держава повинна передавати на рівень місцевого самоврядування ті функції, які можуть бути ефективно виконані на місцях.

Контроль держави над місцевим самоврядуванням здійснюється лише в межах перевірки законності його діяльності, але не може порушувати принципу автономії. Це відповідає

підходу, закріпленому в Європейській хартії місцевого самоврядування, яка визначає, що державний контроль має здійснюватися виключно відповідно до закону і лише в питаннях, що стосуються правомірності дій місцевої влади.

Місцеве самоврядування як механізм реалізації людських прав

Юридична природа місцевого самоврядування також проявляється у його ролі як інструмента забезпечення та реалізації людських прав на локальному рівні. З огляду на те, що багато соціальних і економічних прав реалізуються саме через органи місцевого самоврядування (право на житло, освіту, медичне обслуговування, доступ до інфраструктури тощо), муніципальна влада є безпосереднім суб'єктом їх забезпечення.

Важливим є те, що місцеве самоврядування виступає також засобом реалізації політичних прав громадян, зокрема права на участь у вирішенні питань місцевого значення через місцеві вибори, громадські слухання, місцеві ініціативи та референдуми.

Місцеве самоврядування є специфічною формою публічної влади, що функціонує на основі автономії територіальних громад і відмежується від державної влади. Його юридична природа визначається поєднанням самоврядних засад та підконтрольності державі лише в межах законності.

Місцеве самоврядування виконує дві ключові функції:

1. Забезпечує реальну участь громадян у вирішенні питань місцевого значення через демократичні механізми управління.
2. Є важливим інструментом реалізації людських прав, оскільки саме на муніципальному рівні вирішується більшість соціальних питань.

Правова природа місцевого самоврядування також передбачає його фінансову та організаційну автономію, що є необхідною умовою ефективного функціонування територіальних громад. У демократичних правових державах місцеве самоврядування розглядається як невід'ємний елемент конституційного ладу, що забезпечує баланс між централізованою державною владою та локальною автономією

8.2. ОСНОВНІ МОДЕЛІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Місцеве самоврядування є невід'ємною складовою демократичної держави, забезпечуючи децентралізацію влади та автономію територіальних громад. Його організація та функціонування значною мірою залежать від історичних, політичних і правових традицій кожної країни. У світовій практиці сформувалися кілька основних моделей місцевого самоврядування, які відрізняються рівнем автономії муніципальної влади, способами взаємодії з центральною владою та розподілом повноважень.

Критерії класифікації моделей місцевого самоврядування

Виділення моделей місцевого самоврядування базується на кількох ключових критеріях:

1. Співвідношення місцевого самоврядування та державної влади (автономія чи підпорядкування).
2. Структура органів місцевого самоврядування (одно- чи двоступенева система).
3. Рівень централізації та контроль з боку держави.

На основі цих критеріїв у правовій науці розрізняють кілька моделей місцевого самоврядування: англосаксонську, континентальну (французьку), змішану (німецьку) та скандинавську.

Англосаксонська (англо-американська) модель

Характерні риси:

- Висока автономія місцевого самоврядування від державної влади.
- Відсутність жорсткої адміністративної опіки з боку центральної влади.
- Значна роль місцевих виборних органів у прийнятті рішень.
- Відсутність державної ієрархії муніципальних утворень.
- Орієнтація на принцип самофінансування місцевих громад.

Прикладні країни: Сполучене Королівство, США, Канада, Австралія.

Структура місцевого самоврядування: У Великій Британії, наприклад, місцеві органи самоврядування діють автономно, їхня діяльність контролюється лише з точки зору законності, але не доцільності. У США місцеві громади самостійно визначають свої структури управління, які можуть включати міські ради, мери, шерифів тощо.

Переваги:

- Гнучкість та самостійність громад.
- Високий рівень місцевої демократії.
- Можливість врахування локальних особливостей.

Недоліки:

- Відсутність єдиних стандартів у діяльності місцевих органів.
- Ризик нерівномірного розвитку територій через різний рівень фінансування.

Континентальна (французька) модель

Характерні риси:

- Жорстка адміністративна вертикаль із підпорядкуванням місцевих органів державній владі.
- Сильний контроль держави за діяльністю муніципальних органів.
- Централізація багатьох управлінських функцій.

Прикладні країни: Франція.

Структура місцевого самоврядування: У Франції існує багаторівнева система адміністративно-територіального управління (комуни, департаменти, регіони). Префекти, призначені державою, здійснюють нагляд за діяльністю місцевих органів.

Переваги:

- Чітка ієрархія та централізований контроль.
- Гарантія державних стандартів у місцевому управлінні.

Недоліки:

- Обмежена автономія громад.
- Висока бюрократизація управління.

Змішана (німецька) модель

Характерні риси:

- Поєднання автономії місцевого самоврядування та контролю з боку держави.
- Двоступенева система управління (самоврядні органи + державні адміністрації).

- Частина функцій виконується органами самоврядування за державним дорученням.

Прикладні країни: Німеччина, Австрія, Польща.

Структура місцевого самоврядування: У Німеччині муніципалітети мають власні повноваження, але одночасно реалізують делеговані державою функції (наприклад, соціальний захист, охорона здоров'я). Держава фінансує виконання делегованих повноважень, що забезпечує фінансову рівновагу між громадами.

Переваги:

- Баланс між централізацією та автономією.
- Стабільність місцевого управління.

Недоліки:

- Складність системи управління.
- Високий рівень регулювання.

Скандинавська модель

Характерні риси:

- Високий рівень автономії муніципальних органів.
- Значна роль громадян у прийнятті рішень.
- Місцеве самоврядування відповідає за соціальну політику (охорона здоров'я, освіта тощо).

Прикладні країни: Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія.

Структура місцевого самоврядування: У Швеції, наприклад, комунальні ради обираються населенням і мають широку автономію, включаючи управління соціальними послугами, освітою, охороною здоров'я. Державне втручання мінімальне.

Переваги:

- Висока ефективність місцевого управління.
- Широка участь громадян.

Недоліки: високий рівень податків для фінансування місцевих послуг.

Ознака	Англосаксонська модель	Скандинавська модель
Автономія місцевих органів	Максимальна, немає державного втручання	Значна, але в рамках державного нагляду
Фінансування	Переважно місцеві податки	Поєднання місцевих податків і державного фінансування
Взаємодія з державою	Держава не контролює місцеву владу	Держава координує та підтримує
Соціальні функції	Мінімальні, орієнтація на ринкові механізми	Широкі, муніципалітети відповідальні за соцзабезпечення
Роль громади	Висока, місцева демократія	Висока, але менш автономна

Вибір моделі місцевого самоврядування залежить від історичних, політичних і правових традицій кожної країни. Оптимальним є поєднання автономії громад із належним державним контролем та фінансовим забезпеченням їх діяльності.

8.3. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ.

Загальна характеристика місцевого самоврядування в Україні

Місцеве самоврядування є однією з основоположних інституцій демократичного устрою України, яка забезпечує участь населення у вирішенні питань місцевого значення та реалізації публічної влади на муніципальному рівні. Відповідно до статті 140 Конституції України, місцеве самоврядування – це право та спроможність територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Основні положення щодо місцевого самоврядування закріплені в Конституції України, Європейській хартії місцевого самоврядування (ратифікованій Україною у 1997 році) та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року.

Система місцевого самоврядування в Україні базується на поєднанні принципів децентралізації та субсидіарності, що передбачає передачу значної частини управлінських повноважень від центральних органів влади до місцевих громад, забезпечуючи ефективне управління на місцевому рівні.

Місцеве самоврядування в Україні здійснюється через територіальні громади, які є первинними суб'єктами цього інституту, а також через органи місцевого самоврядування, до яких належать сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи.

Основні принципи місцевого самоврядування в Україні

Система місцевого самоврядування в Україні функціонує на основі таких ключових принципів:

Стаття 4. Основні принципи місцевого самоврядування

Місцеве самоврядування в Україні здійснюється на принципах:

народовладдя;

законності;

гласності;

колегіальності;

поєднання місцевих і державних інтересів;

виборності;

правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами;

підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб;

державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування;

судового захисту прав місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування в Україні є одним із ключових елементів демократичної системи, що забезпечує децентралізоване управління державою та залучення громадян до вирішення питань місцевого значення.

Основні принципи місцевого самоврядування формують основу його функціонування та визначають механізми взаємодії між місцевими громадами та центральною владою.

Розвиток місцевого самоврядування в Україні є динамічним процесом, що передбачає подальше удосконалення механізмів децентралізації, зміцнення фінансової спроможності територіальних громад та підвищення їхньої відповідальності перед населенням.

8.4. СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Стаття 5. Система місцевого самоврядування

1. Система місцевого самоврядування включає:

територіальну громаду;

сільську, селищну, міську раду;

сільського, селищного, міського голову;

виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;

районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;

органи самоорганізації населення.

Система місцевого самоврядування в Україні є основним механізмом реалізації територіальними громадами свого права на самостійне вирішення питань місцевого значення. Вона формується відповідно до Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), Європейської хартії місцевого самоврядування та інших нормативно-правових актів.

Система місцевого самоврядування в Україні має двоступеневу структуру, яка включає:

1) первинний рівень – територіальні громади (сільські, селищні, міські).

2) вторинний рівень – районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси громад відповідного адміністративно-територіального рівня.

Вона функціонує на засадах демократичної децентралізації, що означає перерозподіл владних повноважень від центральної влади до місцевих громад та органів місцевого самоврядування.

Основні суб'єкти системи місцевого самоврядування

Система місцевого самоврядування в Україні охоплює такі суб'єкти:

1) Територіальні громади

- Відповідно до ст. 140 Конституції України, територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування .

- Вона складається з жителів одного чи кількох населених пунктів (села, селища, міста), які наділені правом самостійно вирішувати питання місцевого значення.

2) Органи місцевого самоврядування

- Ради (сільські, селищні, міські, районні, обласні) – представницькі органи, що обираються населенням відповідної громади.

- Виконавчі органи місцевих рад – виконкоми, департаменти, управління, що здійснюють виконавчо-розпорядчі функції.

- Сільський, селищний, міський голова – очільник виконавчих органів, що обирається населенням.

- Старости – представники виконавчої влади в старостинських округах (на рівні сіл і селищ, що входять до складу громад).

3) Органи самоорганізації населення

- Комітети, будинкові, вуличні, квартальні організації, які представляють інтереси мешканців окремих частин населеного пункту та мають право здійснювати частину публічних функцій.

ГЛОСАРІЙ

Власні (самоврядні) повноваження

закріплені безпосередньо за територіальними громадами і не можуть бути довільно змінені державою. Вони охоплюють питання місцевого значення, які громада вирішує самостійно

Делеговані повноваження

функції, передані органам місцевого самоврядування державою, що вимагає додаткового фінансування з боку державного бюджету.

Місьцеве самоврядування

форма здійснення публічної влади територіальними громадами, яка характеризується автономністю від державних органів та заснована на принципах децентралізації й субсидіарності.

Рада (сільська, селищна, міська, районна, обласна)

представницькі органи, що обираються населенням відповідної громади

Територіальна громада

самостійне об'єднання жителів одного або кількох населених пунктів, яке має колективну юридичну суб'єктність, наділене правом на самоврядування, володіє майном, ресурсами та несе відповідальність за вирішення питань місцевого значення відповідно до принципу субсидіарності.

Контрольні запитання і завдання

Контрольні запитання

1. Що таке місцеве самоврядування?
2. Якою є юридична природа місцевого самоврядування?
3. Назвіть моделі місцевого самоврядування.
4. У чому полягає відмінність між англосаксонською та скандинавською моделями місцевого самоврядування?
5. Охарактеризуйте змішану модель місцевого самоврядування.
6. На яких принципах базується місцеве самоврядування?
7. На яких принципах базується місцеве самоврядування в Україні?
8. Якою є система місцевого самоврядування в Україні?
9. Охарактеризуйте двоступеневу структуру місцевого самоврядування в Україні.
10. Назвіть систему суб'єктів місцевого самоврядування в Україні.

Контрольні завдання

1. У селі Вільне 12 тис. жителів. Кількість дітей складає 2500.
Громадянин Коваль написав звернення до сільського голови щодо розгляду сільською радою побудови дитячого садочка. Цю заяву підписало 5,5 тис. повнолітніх жителів. Сільська рада відмовила, посилаючись на відсутність коштів.
Оцініть ситуацію з погляду принципів місцевого самоврядування.
Додатково, вкажіть (повторення теми виборів та референдумів), якою є кількість депутатів Вільненської сільської ради.
2. Міська рада в країні Y ухвалила рішення про встановлення місцевого податку, який не передбачений національним законодавством. Уряд оскаржив це рішення, заявивши, що місцева влада перевищила свої конституційні повноваження.
Чи має орган місцевого самоврядування право самостійно запроваджувати податки? Як конституційні засади місцевого самоврядування визначають межі фінансової автономії громад?

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

абсентеїзм 37
адвокатура 139

Б

бікамералізм 63

В

Верховний Суд 139
вибори 12, 14
виборче право 18
виконавча влада 115
Вища рада правосуддя 139
власні (самоврядні) повноваження 191

Г

глава держави 91

Д

делеговані повноваження 191
депутатський імунітет 63
депутатський індемнітет 63

З

збори громадян 14
змішана виборча система 27, 31

І

inherent powers 91
імпічмент 91

К

Кабінет Міністрів України 115
конституційна скарга 158
конституційне звернення 158

конституційне подання 158
конституційний контроль 158
Конституційний Суд України 158
контрасигнація 91

М

мажоритарна виборча система 27, 28
міністерство 115
місцева державна адміністрація 115
місьцеве самоврядування 191
місьцевий референдум 36
місьцеві вибори 23
монарх 91

О

омбудсмен 63
офіс Генерального прокурора 173

П

парламент 63
парламентаризм 63
повторне голосування 26
повторні вибори 24
правосуддя 139
президент 91
прокуратура 139
прокуратура 173
прокурор 173
пропорційна виборча система 27, 30
процесуальне керівництво 173

Р

рада (сільська, селищна, міська, район-на, обласна) 191
референдум 12, 14,33, 34
розпорядження 91

С

спеціалізована прокуратура 173

суд 139

Т

територіальна громада 191

У

указ 91

уряд 115

Навчальне видання

Кучук Андрій Миколайович
Лабенська Лілія Леонідівна

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ЧАСТИНА 2.

Навчально-методичний посібник

Підписано до друку 03.03.2025 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,39. Наклад 100. Зам. № 0325-056.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Друкарня ТакиБук:
Телефон: +38 (050) 555 00 69
E-mail: mailbox@takibook.od.ua

Видавництво – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.